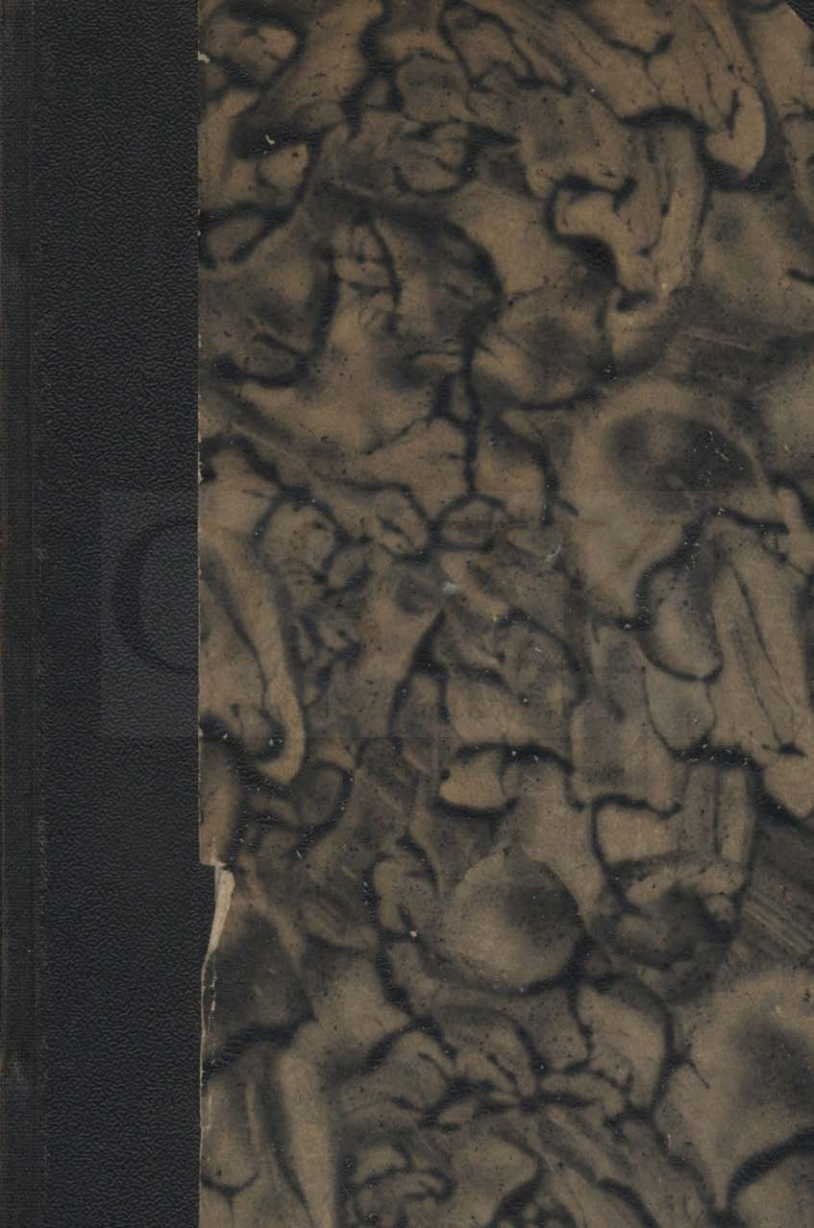

2

STRINDBERG
EGY
LÉLEK FEJLŐDÉSE

A FORRONGÁS ÉVEI

FORDITOTTA
MIKES LAJOS

DICK MANÓ KIADÁSA
B U D A P E S T
ERZSÉBETKÖRUT 14.

OSZK

STRINDBERG ÁGOST

EGY LÉLEK FEJLŐDÉSE

A
FORRONGÁS
ÉVEI

A SVÉD EREDETI NEGYEDIK
KIADÁSÁBÓL FORDÍTOTTA

MIKES LAJOS

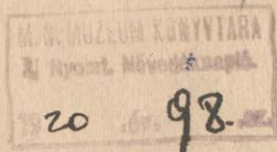
BUDAPEST
DICK MANÓ KIADÁSA

MINDEN JOG FENTARTVA

13.774/2

A FORDÍTÓ BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSE

Strindberg önéletírásának, az „*Egy lélek fejlődése*”-nek második része ez a kötet. *Jäsningstiden* (*Az erjedés ideje*) a svéd címe, magyarul: *A forrongás évei*. Ezt a kötetet hiába keresi az érdeklődő *Strindberg* összes műveinek *Schering*-féle német fordításában, amelynek — más híján — igen nagy a keletje hazánkban is. A német fordító ezt a kötetet beleolvasztotta az önéletírás első kötetébe: *A cseléd fiá*-ba, olymódon, hogy a két külön kötet fejezeteit folytatólágosan számozta és nem egyhelyütt meg is rövidítette. A rövidítésekben és kihagyásokban rendszer van. Gondosan kihagy a német fordító minden oly megjegyzést, amely sértheti a német érzékenységet, kihagy továbbá minden verses idézetet, akár *Strindberg*-versről van szó, akár más költő verséről, és kihagy végül minden oly részletet, amely *Strindberg* gyermekkori és diákkori szárnypróbálgatásaiból vett mutatvány, tehát önéletírásban igen fontos dokumentum. Ezt csak általában jegyzem meg, hangsúlyozva, hogy a magyar fordítás a teljes és az igazi *Strindberg*-et közvetíti a magyar olvasónak.

Külön is megemlítem azonban, hogy *A forrongás évei*-be, amely *Strindberg* egyetemi diákkorának a története, belevette *Strindberg* 1871-ben írt doktori érte-

kezését is, amelyet az uppsalai egyetem esztétikai tanára annakidején nem tartott elfogadhatónak. Ez az értekezés harmadfélíves tanulmány levélformában a dán irodalomról, több dán nyelvű verses idézettel. A német fordító egyszerűen kihagyta ezt a tanulmányt is, noha Strindberg így okolja meg a tanulmány közlését: „Fontos okmány a szerző fejlődéstörténetében és hozzájárul talán valamicskével a kor fejlődéstörténetéhez is.”

Mint kuriózumot megemlítem végül azt is, hogy a német fordító egy hosszabb Schiller-idézetet a svéd fordításból fordított vissza németre, mert a gyors munkában bizonyára nem ért rá kikeresni Schillerből az eredetit. Bár Strindberg hüen fordította Schillert, a német visszafordítás teljesen meghamisította Schiller szövegét.

A kilenckötetes önéletírásból megjelent eddig az első kötet: *A cseléd fia*, az ötödik kötet, a: *Vallomások*, és megjelenik most a második kötet: *A forrongás évei*. A többi kötet gyors egymásutánban következik az alábbi kronologikus sorrendben:

EGY LÉLEK FEJLŐDÉSE

- I. A CSELÉD FIA (1886)
- II. A FORRONGÁS ÉVEI (1886)
- III. A VÖRÖS SZOBÁBAN (1886)
- IV. A SZERZŐ (1886)
- V. VALLOMÁSOK (1888)
- VI. INFERNO (1897)
- VII. LEGENDÁK (1898)
- VIII. EL EGYMÁSTÓL! (1902)
- IX. EGYEDÜL (1903)

A FORRONGÁS ÉVEI

EGY LÉLEK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

(1867—1872)

1.

A PITVARBAN

(1867.)

A gőzhajó elhaladt a Flottsund és a dómtemplom mellett; feltűnik a Gustavianum és a Carolina.* — Most kezdődik az igazi kődobálás! — kiált fel az egyik a pajtások közül, ezt az 1864. évi utcai zavargásokból ismert kifejezést használva. — Az igazi! A reggeli és a puncs nyomában támadt víg hangulat elpárolog. Mindenki érzi, hogy komoly szelek fujdogálnak és megkezdődik a harc. Nem fogadnak egymásnak örök barátságot, nem ígérek segítséget, támogatást. A fiatalság felébredt a romantika mámorából. Tudják, hogy elválnak egymástól, mihelyt partraszállnak; új érdekek szét fogják szórni a csapatot, amelyet összetartott a tanterem; a versengés szétöri majd a kapcsokat, és minden feledésbe merül. Meg fog kezdődni az igazi kődobálás.

János barátjával, Fricivel, együttbérelt egy szobát a Klastrom-utcában. A szobában két ágy volt, két asztal, két szék és egy szekrény. Harminc svédkoronába került az egész félévre, vagyis fe-

* Az uppsalai egyetem és a könyvtár.

A fordító.

jenként tizenötbe. Az ebédet havonta tizenkét svédkoronáért, vagyis fejenként hatért elhozta a takarítónő. Reggel és este egy-egy pohár tej volt kenyérrel. Ez volt az egész. Fát a vásártéren vettek egy paraszttól, négy svédkoronáért egy kis parasztölet. Petróleumot hazulról kapott János ajándékba egy fonott üvegben, valamint a szennyesét is haza küldhette Stockholmba. Nyolcvan koronája volt neki az asztalfiában és ebből kellett fedeznie a félév minden kiadását.

Új, sajátságos társadalom volt az, amelybe most belépett, eltérő minden mástól. Kiváltságos volt, mint a régi urakháza, és külön joghatósága volt. De a város kisváros volt. Parasztkvártélyos szaga volt. Valamennyi tanár paraszt volt, egyetlen stockholmi sem volt közöttük. A házak és az utcák olyanok voltak, mint Nyköpingben. És ide volt áthelyezve a művelődés főhadiszállása, a hatalom birtokosainak következetlensége folytán, akik mindenbizonnyal tudták, hogy a művelődés nagy központjai a fővárosok.

Diák volt az ember és mint ilyen, felsőosztály volt a városban, amelynek polgárait megvetően „filiszterek”nek bélyegezték. A diák kívül állt még a polgári törvényen és fölötte állt. Ablakokat betörni, kerítéseket ledönteni, a rendőrséggel verekedni, az utca békéjét megzavarni, a tulajdonjogba belenyulni — szabad volt neki, mert nem járt érte büntetés; a legrosszabb esetben dorgálással büntették, mióta a várban lévő régi diákbörtönt nem használták, sőt még katonai szolgálatát is a maga kiváltságos egyenruhájában teljesíthette, egészen szabadon. Rendszeresen arisztokratává nevelték tehát az embert, új úrrendiségre, az urakháza bukása után. Ami a „filiszter” számára bűn volt, az játék és tréfa volt a diák számára. Aztán meg

éppen most legnagyobb lánggal lobogott a diákszellem a párisi daloskirándulás után, ahol szerencsével jártak a diákok, akiket otthon mint hazatérő győzteseket és triumfátorokat ünnepeltek.

János a doktorátusra akart most készülni, de nem volt egyetlen könyve sem.

— Az első félévben tájékozódnia kell az embernek, — ez volt a jelszó. Elment hát földieinek a diákegyesületébe.* A diákegyesület a tartományi alkotmány elavult maradványa volt; annyira elavult, hogy például az annektált Skóne, Halland és Blekinge tartománynak nem is volt külön egyesülete.

A diákegyesület, mint holmi jól berendezett társadalom, osztályokra tagozódott, de nem érdem, hanem kor és bizonyos gyanus minőségek alapján, s a névjegyzékben oda volt még nyomtatva a *nobilis* szó a nemesek neve után. A diákegyesületben való érvényesülésnek sok módja volt: nemesi név, összeköttetések, rokonság, pénz, tehetség és merészség vagy simulékonyság; de az utóbbi egyedül nem volt elég ennyire szkeptikus és értelmes fiatalurak között.

Jánosnak már első este is bőven volt mit tapasztalnia az egyesületben. Egész csomó régi pajtása volt ott a Klára-iskolából; de ezek elől legszivesebben kitért, úgy, mint azok ő előle. János cserben hagyta volt a zászlót és a magániskola rövidebb útját választotta, míg a többiek végigdöcögtek az állami iskolán. Valamennyi rendes és csenevész volt, úgy tetszett neki. Frici ellenben belevetette

* A svéd egyetemi ifjuság tartományok vagy nagyobb városok szerint külön egyesületekben („nation”-okban) tömörül. A közös diákjelvény a fehér sapka; de minden egyes „nation”-nak külön zászlója és külön helyisége van. A fordító.

magát nyomban az arisztokraták közé, bemutatkozott, könnyen ismerkedett és jól érezte magát.

Mikor éjjel hazafelé mentek, megkérdezte János Fricitől, ki volt az a bársonyzekek ficsúr, akinek festett kengyelek ékeskedtek a Benoîton-galériáján. Frici azt felelte rá, hogy az illető nem ficsúr, és hogy kicsinyes dolog finom ruhájukról megítélni az embereket, mint ahogy kicsinyes dolog az is, ha a rossz ruhájáról ítélünk meg valakit. János a maga alsóosztálybeli felfogásával nem értette meg ezt és megmaradt a véleménye mellett. Frici erősködött, hogy az illető rendkívül kedves ember és ráadásul szénior is az egyesületben. Hogy bosszantsa Jánost, hozzátette felvilágosításul azt is, hogy az illető kifejezte megelégedését az újonnanjövők modorával és megjelenésével; azt mondta, hogy van tartásuk. Régebben úgy néztek ki a stockholmiak, mintha mesterlegények lettek volna, mikor idejöttek. Jánost ingerelte ez a közlés és érezte, hogy valami feszültség támadt köztük. Frici apja molnárszolga volt ugyan, de az anyja nemesi vérből eredt. Frici éppen úgy örököse volt a saját anyjának, mint János a magáénak.

A napok teltek. Frici minden reggel frakkot húzott és elment udvarolni a tanáraihoz; jogász akart lenni. Ez volt a karriér útja. Egyedül a jogászok tettek szert olyan reális ismeretekre, amelyeknek hasznát lehetett venni a közéletben; csak ők láttak bele a társadalmi szervezetbe, csak ők kapcsolódtak bele a mindennapi élet dolgaiba. Ők voltak a realisták.

Jánosnak nem volt sem frakkja, sem könyve, sem ismerőse.

— Vedd föl az én frakkomat, — mondta Frici.

— Nem, — mondta János, — én bizony nem hízelgem be magamat a tanároknál.

— Ostoba vagy, — mondta Frici, és igaza is volt, mert a tanárok valóban adtak felvilágosítást, hamindjárt határozatlant is, a tanfolyamokról. Bizonyosfajta kevélység volt az Jánosban, hogy csakis a saját munkájának akarta köszönni boldogulását, és ami nagyobb baj volt: csúfos dolognak tartotta, hogy keresztüllássanak az emberen, mint talpnyalón. Avagy egy vén professzor talán nem volna vele rögtön tisztában, hogy János mért hajlong előtte? Hogy ki akarja használni őt? Mert alárendelni magát a felebbvalóknak egyértelmű volt a talpnyalással. Egyébként minden csupa határozatlanság volt. Az egyetem, amely úgy lebegett előtte, mint a szabad kutatás főiskolája, voltaképp vizsgáztató intézet volt csak, penzumokkal és kikérdezésekkel; de a leckékről a diáktársaknál kellett tudakozódni, mert a tanárok nem akartak hallani arról, hogy vannak leckék. Előadásokat tartottak a látszat kedvéért vagy a fizetésükért, és kollégiumok (különórák) nélkül szó sem lehetett vizsgákról. János elhatározta, hogy előadásokra fog járni, amelyek nem kerültek semmibe. Elment hát a Gustavianumba, hogy a filozófia történetét hallgassa. A háromnegyed óra alatt, ameddig az előadás tartott, átvette a tanár a bevezetést Aristoteles etikájához. Hetenként három órai előadás mellett tehát negyven esztendőre lett volna szüksége, hogy végigjusson a filozófia történetén. — Negyven esztendő, — gondolta János, — nagyon is hosszú idő számomra. — Így aztán nem is ment el többé oda. Ugyanez volt az eset mindenütt. Egy magántanár Shakespeare VIII. Henrikjéről adott elő; angolul tolmácsolta és magyarázta, őt főből álló hallgatóság előtt. János végig

hallgatta egynéhányszor; de rájött, hogy tiz esztendeig tartana, amíg VIII. Henriknek a végére jutnának.

Most azonban kezdett már derengeni előtte, mi az, amit a vizsgán megkívánnak az embertől. Először is egy értekezést kellett megírnia latin nyelven nyilvánosan. Tehát még több latin! Ez nem volt ínyére. János az esztétikát és az élő nyelveket szemelte ki főtárgyakul. De az esztétika felölelte az építészet, szobrászat, festészet és irodalom történetét és ráadásul az esztétikai rendszereket is. Hiszen elég volt egy életre csak ennyit is megemésztetni. Az élő nyelvek ezek voltak: francia, német, angol, olasz és spanyol, meg az összehasonlító nyelvtudomány. Hol fogja megszerezni mindehhez a könyveket? Kollégiumokra pedig nem telt a pénzből. Mindazáltal rávetette magát az esztétikára. Megtudta, hogy kölcsön kaphat az ember könyveket a diákegyesületből, kölcsön vette hát Atterbom: Látnokok és költők című munkájának azokat a részeit, amelyek véletlenül megvoltak. Ezek a részek, sajnos, csak Svedenborgról szóltak és Thorild leveleit tartalmazták.

— De hát, az Istenért! ezt csak nem kell kívülről tudni?

Erre senki sem tudott felelni neki.

Svedenborg — véleménye szerint — eszelős volt, Thorild levelei pedig, amelyeket Per Tammnak írt Dagsnäsbe, nem érdekelték.

Svedenborg és Thomas Thorild két túlzó svéd hazafi volt, aki a magány országában áldozatul esett a *nagyzási mánia* nevű betegségnek, amely együtt jár a magánossággal, s amely Svédországban éppen az ország elszigetelt fekvése következtében és mert csekély népessége nagyon elnyúló

területen van szétszórva, meglehetősen szokásos betegség és gyakran ki is tört: Gusztáv Adolf császártérveiben, X. Károly európai nagyhatalmi eszméiben, XII. Károly Attila-tervezetében, Rudbeck Atlantika-mániájában és utoljára Svedenborg és Thorild egetostromló és világot lángbaborító képzelgéseiben. — Bolondok voltak, — gondolta János, — és eldobta őket. És ilyesmit tanuljon az ember!

Elkezdett elmélkedni a helyzetén. Mitévő legyen Uppsalában? Szerezze meg a doktorátust hat év alatt 80 svéd koronával? És aztán? Ennél tovább még sohasem gondolt. Nem voltak tervei a jövőre, nem voltak nagyobbbratörő álmai a doktorátusnál. Babérkoszorú, doktori frakk és aztán tanítóskodhat élete végéig a Jakab-iskolában. Nem, esze ágában sem volt, hogy ezt akarja!

A félév telt és közeledett a karácsony. A pénz lassan, de biztosan olvadt az asztalfiában. És aztán? A házitanítóskodás ideje a diákok számára hanyatlóban volt, mióta a vasutak megkönnyítették a forgalmat a vidék és a városok között, ahol iskolák és gimnáziumok voltak. Ez az egész vállalkozása örülség volt, és mikor kifogyott a könyvek-ből, kezdett eljárogatni a diáktársai közé. Fölfedezte bajának több osztályostársát. Talált kétőt, aki sakkozott az egész félévben s akiknek nem volt csak egy zsoltároस्कönyvük, amelyet az egyik anya dugott bele valamelyik ládába. Ezek is fölvetették magukban ezt a kérdést: mi az ördögöt csináljunk itt? A vizsga nem jött el az emberhez, és föl kellett keresni az összes titkos utakat, meg kellett vesztegetni leckepezézekkel az ajtónállókat, át kellett bújni lyukakon, adósságokat kellett csinálni könyvekért, mutatkozni kellett az előadásokon, óh, nehéz dolog volt, nagyon nehéz!

János, hogy kitöltse az idejét, B-kürtöt tanult fujni a diákegyesület szekszettjében. Frici beszélt rá erre, aki a tenor-harsonát fujta. De a gyakorlás rendetlen időközökben folyt és kezdte elmérgesíteni a helyzetet odahaza. János ostáblát is játszott, de Frici gyűlölte ezt a játékot, így aztán János az ostáblaládájával eljárt az ismerősökhöz és náluk játszott. Ez elég együgyű dolog volt, éppoly együgyű, mint Svedenborgot olvasni, — gondolta János.

— Mért nem tanulsz? — kérdezte Frici elég gyakran.

— Nincsenek könyveim, — felelte János.
Ez oknak valóban ok volt.

Szabadság mindenesetre volt, szabadság — csöngetés és felügyelet nélkül; de ez a szabadság nagyon nyomasztó volt. Ha lettek volna tanítók és tankönyvek, akkor jobb lett volna, és sok fiatal ember nem veszett volna el. A szabadság olyan volt csak, mint holmi üres tér, amelyet lehetetlenség volt kitölteni azoknak, akiknek nem volt pénzük arra, hogy benyomuljanak az egyetemi élet munkájába. A kénytelen lustálkodás elviselhetetlen volt, és ha nem a becsületről lett volna szó, János visszafordult volna.

Csapszékekre nem telt a pénzéből. Lebujokba bebesurrant ő is a többiekkel, és csúf dolgokat látott. Fiatalemberek álldogáltak hosszú sorban, ültek asztalokon és komótszékerenyeken és söröztek, várva, míg rájuk kerül a sor. Egyszer látott János egy némbert, aki megvolt már ötvenesztendős is, amint ifjú legényeket fogadott; máskor meg látott egy férjet, aki fálnak fordult, mialatt a felesége vendéget fogadott, s az ágy szélén diákok ültek és tartották a gyertyát. A többiek sokan,

akik nem kerülhettek sorra, férfierejüket erőszakosságokkal merítették ki. Így például egyszer éjjel egypáran fölkaptak egy tizenöttrőf hosszú gerendát és megpróbáltak lerombolni vele egy faházat. Tisztára dühükben.

Sokan, akik manapság annyira siránkoznak a prostituáltak kemény sorsán, azt hiszik, hogy a prostitúciónak nyomor és csábítás az egyedüli oka. János ezzel szemben agglégénységének hosszú gyakorlata közben sohasem akadt össze egyetlen olyan prostituálttal sem, aki szentimentális lett volna vagy pályát akart volna változtatni. Izlésüknek megfelelt az élet, amelyet választottak, jól érezték magukat és valamennyien jókedvűek voltak. Csaknem mindannyija cselédlány volt, aki otthagyta a helyét, mert unatkozott; és a csábítóról sohasem beszéltek másként, mint „az első”ről, mert hiszen valakinek csak kellett az elsőnek lennie. Az nem volt inyűkre, hogy megvizsgálják őket, dehát az ujoncot is megvizsgálják. Mennyivel jogosultabb a nők egészségügyi megrendszabályozása, akik a betegséget terjesztik, amit a férfiak nem tesznek.

Mindenki nyíltan panaszkodott immár, hogy éjszakai álmát képzelgések zavarják, és az elvesztett erőt punccsal és groggal pótolták. János fölöttébb józanul élt. Délben csak vizet ivott, és mikor vasárnap ő is meg Frici is megitta a maga félfélüveg sörét, mindketten berúgtak félig, ott maradtak az asztalnál és századszor elmesélték egymásnak diákkori közös kalandjaikat.

Egy szokatlan természetű kis esemény gazdagította időközben János tapasztalatait oly területen, amely csaknem légmentesen el van zárva, s amelyet legfőbb ideje volna megnyitni, hogy a szóban forgó kérdést szellőztetni lehessen. Egy

reggel a félév elején János és Frici névjegyet kapott a postaállomás fogadójából azzal a meghívással, hogy látogassák meg X. barátjukat, aki követségi titkár volt Stockholmban az x.-i követésén.

— Hát ez itt van? — szólt Frici. — Akkor finom ebédünk lesz.

— Nem emlékszel már arra az ígéretére, hogy meglátogat bennünket, ha Uppsalába jön?

— Oh, azt hittem, elfelejtette!

A finom ismeretség eredete a következő volt:

Nyáron, az érettségi után, kirándult egyszer János a pajtásaival együtt az állatkerti Hasselbacken-vendéglőbe. Ott bemutatták őket X. követségi titkárnak, aki közékük telepedett. Nyálkás szemü idősebb férfi volt, de nagyon kedélyes és leereszkedő modorú. Ivás közben összetegeződött a fiúkkal, akik közül egynehányan ismerték már őt a kamarás estélyeiről.

Többet ittak, mint amennyit elbirtak, és X. úrnak indulnia kellett a városba. Bérkocsit fogadott; János és Frici elkísérte. Útközben X. úr fölött a fejére egy diáksapkát, amelyet elcserélt, közfeltűnést keltve az utcai járókelők között. A kocsiban egyszer csak így szól X. úr:

— Most pedig jertek fel hozzám, iszunk egy pohár pezsgőt.

János megköszöni a meghívást, de Frici hunyorít a szemével és nem-et mond.

— Meg vagyunk híva valahová, — mondja, — és előbb haza kell még mennünk átöltözni.

János nagyot néz, de Frici rálép a lábára.

— Hát akkor hol laktok? — kérdezi X. úr. — Hazaviszlek benneteket.

— A Brunkeberg-téren, a 11. szám alatt, — füllent Frici.

János nem értett egy betűt sem az egészből. A bérkocsi megáll a Brunkeberg-téren, és Frici behúzza magával társát a kapu alá.

— Hát ez mi volt? — kérdezi János.

— Eh, vén disznó az öreg, — mondja Frici, — le akartam rázni a nyakunkról.

János misztikusnak találta a dolgot, de később elfelejtette. Most újra eszébe jutott. Elmentek a szállodába, s ott találták egyik pajtásukat a régi társaságból, aki szintén hivatalos volt.

Nos! Kikocsiztak az uppsalai hegyekbe, ahol ott van még a nevük ráírva egy bükkfára, kétes emlékéül egy kissé rosszul megválasztott társaságnak. A pajtások halottak már (1886), a finom urat állítólag kiutasították az országból, egyedül János él még valahogyan.

Visszatértek a városba és a fogadó egyik belső szobájában ebédeltek. Pezsgőt hűtettek és a legjava étkeket rendelték. A pezsgőnél beszédeket mondtak; az ifjak politizáltak, de az öregúr mosolygott és bizalmas dolgokat mondott el állítólag a kormány kulisszatitkaiból. Ritka élvezet volt országos titkokat hallani a legjobb forrásból.

X. úr most be akarja csukni a nagy étterembe nyíló ajtót, de megtiltják neki. Diákok érkeznek s miközben elfogyasztják a maguk fél porcióját, feléjük sandítanak. A társaság be van már csipve és elérkezett az örök barátságához, meg hogy meglátogatják barátjukat, ha külföldre kerülnek, stb. Összeölelkeznek és arcon csókolják egymást annak az országnak állítólagos szokása szerint, ahol X. úr odahaza van.

Majd fölkerekednek és átmennek a „Kilátó”-ba feketézni. X. úr bent akar leülni, de a fiúk tüntetni akarnak finom ismerősükkal és kint akarnak letelepedni. Ez történik. De most nemes ifjak serege

lenek oda az asztalukhoz, mint ismerősüket üdvözlik, de tréfásan, X. urat és nevetnek a társaságán.

— Ezek min nevetnek? — kérdi János.

— Bizonyosan azon, hogy be vagyunk csípve.

Beesteledik, és X. úrnak haza kell utaznia a vonaton. A fiúk elkísérik őt az állomásra. Frici és János megáll a perronon, de egy harmadik fiú bemegy X. úr után a kocsiba. Majd kijön újra háttal és becsapja az ajtót, miközben ezt kiáltja: — Vigyen el az ördög!

— Ilyen dög! Szájon akart csókolni! — mondja még egyre remegve, és magával húzza pajtásait a tömegen keresztül.

— Mi volt ez?

— Ez a szokása neki, — véli Frici.

— Nem, igazi ördög az öreg, — mondja a másik.

— Bolonddá tartott bennünket? — kérdezi János. — Ezért nevettek rajtunk a „Kilátó”-ban.

Nem jutottak eredményre, de becsapottaknak érezték magukat és elégedetlenek voltak.

De mi is volt hát ez? Az „öregúr” históriája, amelyet végigélt vagy egyszer minden ifjú. És Jánosnak eszébe jutott, hogy a vidalai egyházfinál elmondtak egyszer egy titokzatos történetet egy fiúról, aki aranyórát kapott és pénzt, amennyit akart — egy „öregúr”-tól. Miért? Azt nem tudta a történet forrása.

A félév kúszott előre, elviselhetetlenül lassan, eredménytelenül és ernyesztően. János érezte, hogy eddig utat tudott törni magának, mint alsóosztály, de tovább nem. Gazdasági kérdés volt íme az, amelyen tervei hajótörést szenvedtek. Vagy talán belefáradt az agynak ebbe az egyoldalú életébe

minden izommunka nélkül? Apró tapasztalatok, amelyekre el kellett volna készülnie, szintén hozzájárultak ahhoz, hogy elkésersítsék.

Egy ízben Frici egy fiatal gróffal jött haza a szobájukba. Bemutatta egymásnak az urakat, és a gróf mintha emlékezett volna rá, hogy együttjártak a Klára-iskolába. János is emlékezett effélére. A régi pajtások és pad-szomszédok gróf úrnak és úrnak szólították egymást. János jól emlékezett rá, hogyan játszott együtt ő meg a gróf egy dohányszárító pajtában a Sabbatsbergen, és emlékezett arra is, hogy egy alkalommal előre megjósolta, hogy „egy pár év múlva, barátom, nem fogjuk egymást ismerni többé”; és a gróf élénken tiltakozott ez ellen és megsértődött.

Miért jegyezte meg János éppen ezt az esetet és miért nem oly sok mást, holott természetes volt, hogy akik hosszú időn át nem érintkeztek, azok kinőttek egymásból? Azért, mert érezte, hogy rabszolga-vére felforr a nemes láttára. Azt hitték, hogy a fajkülönbség szüli ezt a gyűlöletet. De ez nem valószínű, mert hiszen akkor az alsóosztály erősebb fajtája különbnek érezné magát a születési nemesség gyöngébb fajtájánál. Egészen egyszerűen osztálygyűlölet ez!

A szóbanforgó gróf sápadt, sovány ifjú volt, nagyon közönséges arcú, hórihorgas, rossz testtartású; nagyon szegény volt és kiéhezettnek látszott. Értelmes, igyekvő fiú volt s nem volt egy csepp sem elbizakodott. Később az életben még egyszer bemutatták őt Jánosnak, és akkor kiderült, hogy kedves, emberséges férfi, aki igénytelen és csendes hivatalnoki pályát járt meg, oly nehézségek között, amelyek hasonlítottak Jánoséhoz. Miért gyűlölje hát ezt az embert? És akkor együtt mosolyogtak a fiatalság értelmetlenségén. Akkor mo-

solyoghattak, mert János véletlenül éppen fönt ült „a nyeregben“, amint mondani szokták, más-különben — legalább is János nem mosolygott volna.

„Állj fel, hogy leülhessek“, — így formuláz-ták meg inkább kajánul, mint magyarázóan az alsóosztály törekvését napjainkban. De tévedtek. Régebben tönkretette magát az ember azért, hogy felöklöződjék a többiekhez; most le akarja rán-tani a többieket, hogy szabaduljon a kapaszkodással járó kényelmetlenségtől, ha nem lesz hová felkapaszkodnia. „Húzd össze magad, hogy leül-hessünk mindaketten“, — voltakép ez volna a helyes formula. Azt mondják, hogy azok, akik most odafönt vannak, szükségszerűen jutottak fel oda és minden körülmények között ott ülnének; a verseny szabad; mindenki feljuthat a magasba; és új körülmények között megkezdődnék újra ugyanaz a lóverseny. — Rendben van! Kezd-jük meg hát újra a versenyt, de gyere ide és állj fel te is itt lent, ahol én állok, — mondja az alsóosztály, — akkor majd meglátjuk. Te most előnyben vagy a kiváltságaiddal és a tőkédvel; de most bennünket is a kocsiszerszámmal vagy az angol nyereggel együtt kell megmázsálni az új idők követelményeinek megfelelően. Hogy meg-előztél, annak az a magyarázata, hogy csaltál! A versenyt ennél fogva érvénytelennek jelentjük ki és elülről kezdjük; ha ugyan meg nem állapodunk abban, hogy elállunk az egész versenytől, mint tovatünt idők elavult sportjától!

Frici más szempontból nézte a dolgot. Ő nem akart beleharapni azoknak az ikrájába, akik oda-fönt voltak, hanem meg akart nemesedni és hoz-zájuk akart emelkedni, hasonlítani akart hozzá-juk. Elkezdett selypíteni és elegáns mozdulatokat

csinált a kezével, úgy köszönt, mintha miniszter lett volna, és úgy hányta-vetette a fejét, mintha a kamatjaiból élne. De vigyázott rá, hogy nevetségessé ne legyen és csúfolódott sajátmagán és a törekvésén. Ámde a valóság az volt, hogy az arisztokratáknak, akikhez hasonlítani akart, egyszerű, biztos, mesterkéletlen modoruk volt, néme-lyiknek nagyon polgáris is, Frici ellenben régi színházi minta szerint dolgozott, amely nem volt meg többé. Éppen ezért nem is érte el az életben azt, amit remélt, bárha sokat időzött is nyaranta barátainak a kastélyaiban; és meglehetősen szerény állásban végezte egy bírói kollégiumban. Mint diákot befogadták a vendégszobába, de tovább nem jutott; és a járásbíró-t nem mutatták be a szalonokban, ahová a diák bejutott anélkül, hogy bemutatták volna.

Közben kezdtek mutatkozni a különböző társaság hatásai. Először csak hidegség, később ellenségeskedés. Egyszer éjjel egy játszóasztal mellett pattant ki a dolog.

Frici egyszer a félév vége felé így szólt Jánoshoz:

— Nem kellene érintkezned olyan alakokkal, mint amilyenekkel érintkezel!

— Mi a hibájuk?

— Nem hibáról van szó, hanem inkább velem jöhetnél az én barátaimhoz.

— Nem férünk meg egymással!

— Ők megférnek veled, de azt hiszik, hogy kevély vagy!

— Én?

— Te! Hogy bebizonyítsd, hogy nem vagy az, gyere el a ma esti puncsra.

János kelletlenül elkísérte.

Biztos, szolid jogászcsemeték voltak, akik

kártyáztak. Eleinte preferanszoztak. Megvitatták, hogy mennyibe, és Jánosnak sikerült leszorítani pointját a minimumra, noha az urak savanyú képet vágtak a dologhoz. Majd huszonegyet indítványoztak. János kijelentette, hogy sohasem játszik huszonegyet.

— Elvből? — kérdezték.

— Elvből, — felelte.

— Mikor fogadtad meg ezt az elvet? — kérdezte Frici dühösen.

— Most!

— Az imént? Itt?

— Úgy van, az imént, itt! — felelte János.

Gyűlölködő pillantást váltottak egymással, és ezzel vége is volt a dolognak. Szótlanul mentek haza; szótlanul feküdtek le; szótlanul keltek föl. Öt héten át mindennap ugyanannál az asztalnál ebédelték, és soha többé nem beszéltek egymással. A szakadék megnyílt, a barátság véget ért, az érintkezésnek vége volt, semmiféle kapcsolat nem volt köztük többé. Hogy történt ez?

Annyira ellentétes természetüket öt éven át összetartotta a megszokás, a tanterem, az érdek, egymáshoz vonták közös emlékek, kudarcok, diadalok. Kompromisszum volt ez tűz és víz között, amelynek meg kellett szünnie és amely megszűnhetett bármikor és bármily hirtelen. Szét is pukkant most, mint egy lövés; az álarcok lehulltak, és a két ifjú nem vált egymás ellenségévé, hanem egészen egyszerűen fölfedezte, hogy született ellensége egymásnak, vagyis hogy két különbözően alkotott természet, amely mind a kettő a maga útját akarja járni. Nem zárták le a számlát civódással és példálódzó vádaskodással: véget vetettek a dolognak, anélkül, hogy gondolkoztak volna rajta. Magától ment a dolog.

Ebédközben barátságtalan volt néha a hallgatás, mikor a kezek kereszteződtek, a tekintetek ellenben kerültek egymást. Frici ajka mozdult néha, mintha beszélni akarna, de a gégefő nem működött. Mit is beszéltek volna? Nem volt egy más számára más mondanivalójuk, mint az, amit a hallgatás kifejezett: vége közöttünk mindennek!

És mégsem volt vége mindennek! Néha úgy jött haza Frici este jókedvűen és szemlátomást azzal a szándékkal, mintha azt akarta volna mondani: gyere velem és szedd össze magad, vén cimborá; — de aztán megállt a szoba közepén, megdermedve János hidegségétől, és újra elment hazulról. Néha meg Jánosnak támadt kedve, aki szenvedett a szakítás miatt, hogy így szóljon barátjához: milyen ostobák vagyunk! — De aztán elhidegedett megint Frici világfias modorának a láttára.

Elnyűtték a barátságot azzal, hogy együtt laktak. Tudták egymást kívülről, ismerték egymás titkait és gyarlóságait, tudták, mit felelni a másik, ha szólna hozzá. Vége volt! Kell-e egyebet mondani?

Nyomorúságos, ernyesztő idő következett most. Kiszakítva az iskola együttes életéből, ahol úgy ült a helyén, mint egy gépezetnek a része és együttműködött közös munkában a többiekkel, János most, magára hagyatva, megszűnt élni. Könyvek nélkül, ujságok nélkül, társaság nélkül üressé vált; mert az agyvelő nagyon keveset termel, talán semmit sem, és hogy kombinálhasson, anyagra van szüksége kívülről. Kívülről azonban semmit sem kapott, a csatornák el voltak dugulva, az utak el voltak vágva, és János lelke éhezett.

Néha elővette Frici könyveit és beléjük nézett.

Köztük akadt rá először Geijer történelmére. Geijer nagy név volt, amelyet ismert „A szénégető fiú“, „Az utolsó bajnok“, „A viking“ és több más költemény révén. Most kezébe került a történetíró. Elolvasta Wasa Gusztávot. Elcsodálkozott rajta, hogy nem talált benne sem nagy szempontot, sem új felvilágosítást. És a stílusa, amelyről akkoriban annyit beszéltek, közönséges volt. Emlékbeszédhez hasonlított egy ily hosszúéletű király uralkodásának ez a rövid históriája, és szűkszavú is volt, mint holmi igazi tankönyv. Apró nyomással, jegyzetek nélkül, egy kis röpírat lett volna ennek az alkotó szellemű királynak az egész uralkodása. Egy ízben megkérdezte János a társaitól is, mi a véleményük Geijerről:

— Fene gyöngé legény, — felelték.

Ez volt a közvélemény akkoriban, amikor jubileumra vagy emlékszoborra való tekintet nem akadályozott még meg senkit abban, hogy ki ne mondja a véleményét.

Majd belepillantott János az alaptörvényekbe. Hú! Szörnyű volt, hogy ilyesmit kellett tanulni! Az otthon és a kereszténység hatása alatt idegenkedett János mindentől, ami a közérdekkel függött össze, és mert folyton hallotta azt a régi téfelt, hogy a fiatalság ne foglalkozzék politikával, vagyis a közjóval, továbbá a kereszténység individualizmusának hatása alatt, amely örökösen az énbén és az én hibáiban vájkált, következetesen egoistává lett. Hiszen „ha mindenki elvégzi a dolgát, stb...“ — ez volt a keresztény egoista morálnak az első parancsa. Ezért nem olvasott János ujságokat és nem törődött azzal sem, ki kormányoz és hogyan kormányoz, mi történik künn a nagyvilágban, hogy alakul a népek sorsa, mit gondolnak a kor nagy szellemei. Ezért nem jutott

soha eszébe az sem, hogy elmenjen a diákegyesület üléseire, ahol közügyeket tárgyaltak. Elvégzik ezt jól önélküle is, gondolta. És nem ő volt az egyetlen, aki így gondolkodott. Így aztán a diákegyesület összejöveleteit néhány fürge fiú irányította, akiket talán alaptalanul tartottak oly egoistáknak, hogy a közérdeket magánérdekből akarják felhasználni. János, aki rábizta a kis társadalom ügyeit a szelek és habok játékára, mindenbizonnyal nagyobb egoista volt, mert saját lelkének a magánügyeivel foglalkozott, bárha úgy az ő, mint sok más földije mentségére meg kell állapítani, hogy János félénk volt. De ezen a félénkségen az iskolának kellett volna segíteni gyakorlással a nyilvános szereplésben és szónoki képzéssel. Ám a félénkségben volt némi gyávaság is: a félelem az ellenmondástól, a nevetéstől, és főként attól, hogy tolakodónak találják tartani; és minden fiatal embert, aki a többi közül kiemelkedett, rögtön le is nyomtak, mert itt az egyesületben nagyfokú volt a korbeli arisztokrácia.

Ha rosszul érezte magát a szobájában, kísértált János a városból. De a szörnyű tájék a maga végtelen agyagmezőivel elszomorította. János nem volt siksági lakos, hanem a stockholmi vidéknek dombos és vízzel elevenülő természetében gyökeredett. A felföldi táj kínoztta és holmi honvágyfélét érzett a saját vidéke után, annyira, hogy mikor karácsonykor hazakerült és megpillantotta a Kutak-öblének mosolygó parti körvonalait, szentimentálisan elérzékenyedett, és amikor a Hágapark lágy lomberdős vonalain pihentette a szemét, érezte, hogy lelke a hosszú diszharmónia után visszanyeri újra összhangját. Idegélete ennyire függött a környezetétől.

Mint kisebb községet, a kisvárosi Uppsalát

jobban kellett volna szeretnie a nagyvárosnál, amelyet gyűlölt. Ha a kisváros valóban a falu fejlett formája volna, amely megóvjá az egészség és jólét egyszerű vidéki eszközeit s a házak között megőrzi a táj egy-egy részletét, akkor megérdemelné, hogy többre becsüljük. Csakhogy a kisváros szegényes, követelődző másolata a nagyváros tévedésének, ezért oly undorító.

Kisvárosias is volt minden Uppsalában. Szakadatlan hangoztatása annak, hogy hováivaló az ember:

— Petterson vagyok, Östergötlandból.

— Andersson a nevem, Smólandból.

És a diákegyesületek között dúló rangkórság! A stockholmiak sajátmagukat tartották az elsőnek, a „parasztok“ pedig irigyelték és megvetették őket ezért. Ki az első? Ezen sokat vitatkoztak. Nagy emberekkel a värmlandiak dicsekedhettek, akiknek termében ott lógott Geijer arc képe, és a smólandiak, akiké volt Tegnér és Linné. A stockholmiakat, akiknek csak Bergfalk tanárjuk és Bellmanjuk volt, „városi suhancok“nak csúfolták. Ebben a csúfnévben nem volt sok szellemesség, főként, mert egy kalmári diáktól eredt, akinek éppen ezért vissza is vágta ezzel a kérdéssel: Kalmár nem város talán? A kalmáriak elszakadtak a smólandi egyesülettől és két egymásbanyiló különszobában helyezkedtek el. Különös alkalmat nyújtott a helyi érdekű hazafiság felbuzdulására a diákság elnökválasztása. Abban is volt valami mucsai, ahogy a tanárok marakodtak az előléptetésért ujságcikkekkel és röpiratokkal; pedig végső fokon az egyetemnek Stockholmban székelő kancellárja döntötte el, kit nevezzenek ki a tanszékre. Beszéltek furcsa ki nevezésekről is. A mellőzötteket néha nem a leg-

megfelelőbb módon vigasztalták meg; így például egy mellőzött kapacitást, aki az esztétika magántanára volt és azt várta, hogy Elis Malmström utódja lesz, megtettek kereskedelmi tanácsosnak és a Sarkcsillagrend lovagjának.

Az uppsalai egyetemnek 1867-ben nem volt egyetlen oly kiváló tanára sem, aki a tömegből kiemelkedett volna. Volt köztük egynéhány kivé-
nült és valósággal lezüllött grogbácsika. Mások fiatal, tapasztalatlan dilettánsok voltak, akik a feleségük vagy vékonyka tehetségük révén jutottak előre. Az egyetlen, akinek volt némi tekintélye, Swedelius volt. De ezt is inkább emberséges, kedélyes modorának és a vele kapcsolatos anekdótáknak köszönhetette, semmint a szellemének. Tudományos tevékenysége tankönyvek és emlékbeszédek gyártására szorítkozott, száraz, túlzó svéd hangon, a szigorú tudományosság vagy az önálló kutatás minden nyoma nélkül.

Általában mindazt, amit előadtak, a külföldről merítették, főként Németországból. A legtöbb tárgy tankönyveit németül vagy franciául írták meg. Angolul ellenben nem igen, mert angolul nem tudtak. Még az irodalomtörténet tanára sem tudta az angol kiejtést, és előadásait mindig azzal kezdte meg, hogy bocsánatot kért a kiejtéseért. Azt főleg volt kijelentenie, hogy érti a nyelvet, mert hiszen ismerték fordításait angol költőkből. De miért nem tanulta meg a kiejtést is? — kérdezték a diákok. A legtöbb doktori értekezés rossz kompilációs munka volt csak németből, sőt akadt néhány merő fordítás is, botrányokkal kapcsolatosan.

Ez azonban nem jellemezte a korszakot, mert svéd műveltség éppoly kevésbé van, mint belga, svájci vagy magyar, noha volt is egy Linnénk és

egy Berzeliusunk, akiknek azonban nem támadtak svéd utódaik.

János megsínylette azt, hogy híjával volt a vállalkozó szellemnek. Az iskola ellátta őt munkával. Az egyetem mindent őrá magára hagyott. Csüggedés és restség rabja lett, s minthogy kínoztá az a gondolat, mi lesz, hogyha ez a félév véget ér, elhatározta, hogy állást és kenyeret keres.

Egyik pajtásától hallotta, hogy lehet az ember vidéken néptanító minden további vizsga nélkül, és hogy ilyen helyen meg lehet élni. Jánosnak régi álma volt, hogy vidéken éljen. Természeténél fogva idegenkedett a várostól, noha fővárosban született. Nem tudott beletörődni abba, hogy napfény és levegő nélkül éljen, sohasem érezte jól magát a város utcáin és terein, amelyek mintha arra valók lettek volna, hogy piacra vigye az ember azokat a külső jeleket, amelyek jelezték az emelkedést vagy süllyedést az értelmetlen társadalmi fokmérőn, ahol az, ami mellékes, például a ruha és a modor, oly sokat jelentett.

János vérénél fogva ellensége volt a kultúrának, sohsem tudott szabadulni attól az érzésétől, hogy a természet produktuma, amely nem akar kiválni a földdel való szerves összefüggéséből. Vadnövény volt, amely hiába keresett gyökereivel egy véka földet az utca kövei között; állat, amely az erdő után sóvárgott.

Van egy halfajta, amely felkapaszkodik a fákra, és az ángolna ki tud menni a szárazra a borsóföldekre; de mindkettő visszatér mindig a vízbe. A tyúkot már oly régóta háziállattá szelídítették, hogy ősei ki is haltak, de azért ez a szarvas megőrizte azt a szokását, hogy cölöpön alszik. A süketfajdnak és a nyirfajdnak éjjeli ága ez. A

lúd nyugtalankodni kezd ősszel, mert vére emlékszik rá, hogy itt a költözés ideje. Így vagyunk csak az alkalmazkodással! Mindig visszafelé törekszik! Így van az emberrel is. Az észak lakója, aki megőrzi a kultúrszokásokat, nem tudott alkalmazkodni az északi éghajlathoz; a tüdővész ezért északi betegség. A gyomor, az ideg, az agyvelő, a bőr tudott alkalmazkodni, de a tüdő nem. Az eszkimó ellenben, aki szintén délvidéki, alkalmazkodott a jéghez, de kénytelen volt lemondani a kultúráról. És az észak lakójának vágyódása a dél után? Mi más ez, mint az a törekvés, hogy visszakerüljön újra első környezetébe egy naposabb országban, a Ganges partjaira, ahol a bölcsője ringott. És a gyermek idegenkedése a húsevéstől, sóvárgása gyümölcs után, hajlama a mászásra, csupa visszafelé való törekvés! A kultúra éppen ezért nem egyéb, mint élet örökös feszültségben, örökös harc a visszasülyedés ellen. A nevelés felhúzza az órát; de a rugó, ha nem elég erős, elpattan, és az egész gépezet felcsavarodik, újra vissza, amíg nyugalom nem támad. A kultúra növekedésével együtt növekszik a feszültség, és az örültség statisztikai táblázatainak hasábjában egyre több számjegyet láthatunk. A kultúra áradata ellen nem küzdhet az ember, de elmenekülhet előle vidékre. A szociálizmus, amely most (1886) jön és le akarja csúsztatni a felső osztályt a maga értéktelen „magasságá”ból, amely fölfelé kapaszkodásra csábít, egészséges irányban hátráló mozgalom. Hiszen a feszültségnek csökkennie kell, ha csökken a nyomás fölfelé. De vele együtt meg fog szünni a fényűző kultúra nagy része is. A német Svájc némely belső vidékén máris helyreállt a viszonylagos nyugalom. Ott ugyanis nincs semmiféle nyugtalan hajsza fölfelé tiszteletbeli állás-

sok és kitüntetések után, minthogy effélék nincsenek. Egy milliomos nagyobbajta kunyhóban lakik és kineveti a befűzött, felcicomázott városi lakost, kineveti jóízűen és irigy keserűség nélkül, mert tudja, hogy készpénzen megvásárolhatná ezt a cifra limlomot, ha akarná. De nem akarja, mert szomszédai nem becsülik a fényűzést. Az emberek tehát boldogabbak lehetnek, ha a hajsza he vessége megszűnik; és boldogabbak is lesznek, mert a boldogság főként békesség. Kevesebb munka és kevesebb fényűzés. Nem a vasutakat szidjuk, hanem a vasútépítés mértéktelenségét. Az árkádiai Svájcban már is tönkretettek egyes vidékeket a vasutakkal, mert nincs mit szállítani rajtok és az utasok gyalog járnak. Sőt még manapság is járőfölddel mérik a távolságokat.

— Zürich nyolc órára van, — mondják.

— Nyolcra? Ez lehetetlen.

— Már pedig úgy van!

— Vasúton?

— Hja, vagy úgy? Vonaton? Így másfélóránnyira lehet!

Svédországban van már egy vasúti vonal, amely rendszerint három utast szállít a maga három osztályában: a gyárost, a kasznárt és a könyvelőt. Még megérhetjük, hogy kezdik majd becsukni az állomásokat szénhiány miatt, mikor a bányasztrájkok fölszöktetik az árakat, és kalauzhiány miatt, mikor a bérek emelkednek, és rakományhiány miatt, mikor zabot és fát nem lehet majd többé kiszállítani. A vas máris drágább, semhogy a vasutat használhatná és föl kell keresnie újra a régi viziutakat.

A prédikációnak nincs foganatja a kultúra ellen, jól tudjuk; de ha megfigyeljük korunk mozgalmait, azt fogjuk látni, hogy fejlődőben van

bizonyos visszatérés a természethez, az egyszerűsítés (simplification) jelszava alatt, amelyet Turgenyev használt először. A fejlődéstan híveinek az a tévedése, hogy mindenben, ami fejlődőben vagy mozgásban van, haladást látnak az emberiség boldogsága felé, mert nem látják, hogy a betegség is fejlődik a válság, a gyógyulás vagy a halál felé.

Milyen laza függelék is a kultúra! Itass le egy nemest és vademberré lesz; cipelj ki egy gyermeket nevelés nélkül az erdőbe (föltéve, hogy tud ott táplálkozni) és nem fog megtanulni beszélni sem. Egy parasztfiúból, aki közfelfogás szerint oly alacsonyan áll, csinálhatunk (tehát ugyanabban a nemzedékben) tudóst, minisztert, érseket, művészt. Itt nem beszélhet senki örökségről, mert a paraszt, az apa, aki megállt oly színvonalon, amely a közfelfogás szerint alacsony, nem örökölhetett vérében semmit kifinomított agyvelőktől. És a lángész gyermekei rendszerint semmi mást nem örökölnek, csak kiégett agyvelőket; olykor némi technikát az apa hivatásában, amelyet azonban többnyire az apával való mindennapi érintkezésből szereztek.

A város a tűzhely, amely elnyeli az élő tüzelőanyagot a vidékről, azért, hogy üzemben tarthassa a mostani társadalmi gépezetet, ez igaz; de a tüzelőanyag hosszú időre nagyon is drága lesz s a gép ennél fogva meg fog állni. A jövő társadalomnak nem lesz szüksége erre a gépre, hogy dolgozhasson, vagy ha dolgozni fog, takarékoskodik majd a tüzelőanyaggal. De a mostani társadalom szükségletéről következtetni a jövő társadaloméra: álokoskodás.

A mai társadalom a természet produktuma, meg lehet, de szervesetlen produktum; csak a jövő

társadalom lesz szerves, tehát magasabbrendű produktum, mert nem fogja kiszakítani az embert a szerves lét első alapföltételei közül. Ugyanaz lesz a különbség, mint a kövezett út és a rét között.

Az ifjú álmai a mesterséges társadalomból gyakran szálltak ki a természetbe. Az előbbi úgy támadt, hogy emberi kéz erőszakot tett a természet törvényein, mert erőszakot tehetünk egy növényen úgy, hogy virágcserépben megfehérítjük, s ily módon létrehozunk az ember számára ehető salátaféléket, de megrontjuk a növénynek mint növénynek azt a képességét, hogy egészségesen éljen és szaporodjék. A kultúrember is ilyen növény; mesterséges fehérítés révén hasznossá vált a megfehérített társadalom számára, de mint egyén boldogtalan és egészségtelen. Folyjon hát tovább a fehérítés, azért, hogy a reves társadalom fennállhasson? Éljen az egyén boldogtalanul, azért, hogy egy egészségtelen társadalom fenmaradjon? És lehet-e egészséges a társadalom, mikor az egyének betegek? Az egyén, mint egyes ember, valóban nem kívánhatja, hogy a társadalmat feláldozzák a kedvéért, de az egyéneknek — vagyis a többségnek — joguk van változtatásokat követelni a társadalom állapotában a saját jólétük érdekében, mert hiszen a társadalom nem más, mint maguk az egyének!

Vidéken, a vidék egyszerűbb viszonyai között, azt hitte János, hogy boldogulhat valami szerény állásban, anélkül, hogy érezné, hogy süllyedt vagy alászállt; a városban nem, mert ott szakadatlanul emlékeztette őt minden a magasságra és a zuhanásra. Leszállni saját jószántunkból nem nagy dolog, csak meg lehessen győzni a nézőket arról,

hogy saját jószántunkból tesszük; de lezuhanni keserves, főként azért, mert a zuhanást mindig újjongva üdvözik az odalentállók. Az a vágy, hogy emelkedjünk, illetve fölfelé törekedjünk, hogy helyzetünket megjavítsuk, társadalmi ösztönné vált, és az ifjút ez az ösztön hajtotta, noha nem mindig látta be, hogy a fölfelé magasabb is.

Most azonban eredményt akart elérni: tevékeny és kenyeret adó életet. Végignézte a sok hirdetést néptanítói állásokra a Hivatalos Közlönyben. Volt köztük több 300 meg 600 svédkoronás állás, lakással, tehenlegelővel és kerttel. Pályázott sorban valamennyire, de nem kapott választ.

Mikor a félév véget ért és a nyolcvan svédkorona elfogyott, János hazautazott, anélkül, hogy tudta volna, hová fog fordulni, mi lesz belőle, miből fog megélni. Bepillantott a pitvarba és látta, hogy ott nincsen számára hely.

2.

LENN ÉS FÖNN

(1867—1868.)

Befejezted immár a tanulmányaidat? Efféle és más hasonló kérdésekkel üdvözölték őt gúnyosan, mikor hazaérkezett.

Az apa komolyabban fogta fel a dolgot és megpróbált terveket kovácsolni, anélkül, hogy sikerült volna valamelyiket megvalósítania. Tény volt, hogy János nagydiák; de aztán?

Tél volt, úgyhogy még a fehérsapka sem válhatott neki javára engesztelő fényével, a családnak pedig becsületére. Volt, aki azt hitte, hogy a háború megszűnne tiszthiány miatt, ha megszűntetnék az egyenruhát. Bizonyos, hogy nem volna annyi diák, ha nem viselnék a külső jelvényt. Párisban, ahol effélét nem használnak, tömegesen fogynak a diákok, és senkisem csinál üzletet belőlük. Ellenben Berlinben ott tolongnak mint kiváltságos osztály a tisztek mellett. Ezért is a doktorok hazája Németország, Franciaország pedig a polgártársaké.

Az apa látta most annak a következményét, hogy naplopót nevelt föl a társadalom számára, aki nem volna képes ásni, de talán nem szégyelne

koldulni. Nyitva állt az ifjú előtt a világ, hogy éhen haljon, hogy elmerüljön benne.

Jánosnak népiskolai terveit nem helyezte az apa. Ilyen csekély eredmény annyi munka után! Nagyravágyó álmai is mind megszenvednék ezt a nagy süllyedést. Néptanító, hiszen ez olyan volt, mint az altiszt; alsóosztály az emelkedés eredménye nélkül, már pedig emelkedni kellett, amíg a többiek mind emelkedtek, emelkedni kell, amíg az ember nyakát nem szegi, mindaddig, amíg osztályokra és rangokra oszlik a társadalom. János nem azért tette le az érettségit, hogy ismereteket szerezzen, hanem hogy felsőosztállyá legyen, és most mégis alsóosztállyá készült lenni.

Kín volt otthon lenni, mert János úgy érezte, hogy kegyelemkenyeret eszik, mikor elmúlt a káracsöny és nem tekinthették őt többé otthon káracsónyi vendégnek.

Egyszer találkozik az utcán véletlenül egy ismerős gimnáziumi tanítóval, akit már régen nem látott. Beszélgettek a jövőről, és az ismerős a stockholmi népiskolát ajánlotta Jánosnak, mint ahol jól megélhet az ember, mialatt készül a doktorátusra, mert ezer svédkorona a fizetése és mindennap egy órákor szabadul.

— Akárhol másutt, csak nem Stockholmban, — vélekedett János.

— Óh, több más diák is tanít a népiskolában.

— Csakugyan? Hiszen akkor osztályostársakra lel ott az ember bajaiban!

— Úgy bizony, és az egyik az új középiskolából ment át oda, ahol tanító volt.

János is elment jelentkezni és alkalmazták is kilencszáz svédkorona fizetéssel. Az apa helyezte János elhatározását, mikor meghallotta, hogy fia tovább készülhet a doktorátusra is;

János pedig megígérte, hogy otthon marad majd teljes ellátásra.

Félnyolckor egy téli reggel lement János az Északi Vámu-tról a Klára-iskolába. Szakasztott úgy, mint nyolcéves korában tette. Ugyanazok az utak, ugyanazok a Klára-templomi harangok. És a legalsó osztályba! Tizenegyesztendős bűntető-feladat volt ez! Éppoly félénken, sőt félénkebben, hogy el talált késni, belépett a nagy osztályba, ahol két tanítónővel együtt kellett száznál több gyermeket oktatnia. És ott ültek íme, ugyanazok a gyermekek a Jakab-iskolából, csak hogy fiatalabb kiadásban. Csúfak, csenevészek, sápadtak, éhesek, betegesek, lesütött szemmel, durva ruhában, nehéz cipőben. A szenvedés, talán különösen az a szenvedés, hogy érzik, hogy másoknak jobb dolguk van és hogy önekik mindig ilyen dolguk lesz, mert akkoriban ezt hitték, — rányomta az alsóosztály ábrázatára azt a reménytelen megkínzott kifejezést, amelyet nem moshat le sem a vallásos lemondás, sem a mennyország reménye, s amely elől, mint a rossz lelkiismeret elől, menekül a felsőosztály, a városon kívül épít magának házakat és rábizza a szegényügyi igazgatásra a személyes érintkezést ezekkel a kiközösítettekkel.

Elénekeltek a zsoltárt, elimádkozták a Mi atyánkot; minden a régi volt, nem mozdult előre semmi sem, csak a padokat cserélték ki székekre és asztalokra s a szoba volt világos és levegős. Jánosnak össze kellett kulcsolni a kezét és együtt kellett énekelnie a zsoltárt a többiekkel. Nyomban erőszakot követtek el íme a lelkiismerete szabadságán.

Az ima véget ért, s lejött az igazgató vagy

a rektor. Egy kicsit atyáskodva bánt Jánossal. Főlebbvalója volt tehát. Utasításokat és tanácsokat adott. Ez az osztály a legrosszabb és a tanítónak szigorúnak kell lennie.

Most aztán átvezette János a maga osztályát egy külön szobába, hogy megkezdje ott az óráját. A szoba hajszálig hasonlított a Klára-iskola előkészítő-osztályához, és ott állt a rettenetes lépcsős katedra is, amely vérpadra emlékeztetett és vörösre volt pácolva, mintha a vér szennyezte volna be. És pálcát is kapott a kezébe, hogy váltakozva kopogjon vagy verjen vele. Ő verjen meg valakit! Fölmegy a vérpadra. Félt attól a harminc gyermekarctól, fiutól és lánytól, amely fürkészve igyekezett leolvasni az arcáról, vajjon gáncsoskodó-e.

— Mi volt a lecke? — kérdezte.

— Az első parancsolat! — kiáltotta az egész osztály.

— Ejnye, csak egy feleljen. Te, aki legszélről ülsz. Mi a neved?

— Hallberg, — kiáltotta az egész osztály.

— Ejnye, csak egy feleljen, az, akit kérdezek. A gyerekek vihogtak.

— Nem veszedelmes ember, — gondolták.

— Nos, hogy szól az első parancsolat? — kérdezte János attól, aki legszélről ült.

— Idegen isteneid ne legyenek én előttem!

Ezt tehát tudta.

— Mit jelent ez? — kérdezte újra, miközben rajta volt, hogy oly kevésbé hangsúlyozza az ez szócskát, amennyire csak lehetséges volt.

Ez is rendben volt.

Most aztán elkérdezte tizenöt gyerektől ugyanezt, és egy negyedóra eltelt. János arra gondolt, hogy mindez bárgyuság. Most aztán mitévő legyen? Mondja el az Istenről, amit tudott róla?

De a kutatás akkori felfogása szerint megálltak annál a szerény eredménynél, hogy az Istenről semmit sem tudunk. János theista volt és hitt ugyan még egy személyes Istenben, de semmi közlebbi felvilágosítást nem tudott volna adni róla. Legszívesebben Krisztus istenségét támadta volna, de akkor elbocsátják.

Szünet támadt. Barátságtalan csendesség, miközben János azon gondolkozott, hogy milyen ferde itt az ő helyzete és milyen bárgyu ez az egész oktatás. Ha szabad lett volna megmondania most, hogy semmit sem tudunk az Istenről, akkor fölöslegessé vált volna az egész katekizmus és a bibliai történet. Hogy nem szabad lopniok, azt tudták, és hogy nem szabad hazudniok, azt is tudták. Mire való hát ez a sok teketória? Bolond kedve támadt ahhoz, hogy összebarátkozzék a gyerekekkel és úgy tekintse őket, mint bűntársait.

— No, most pedig mit csináljunk? — kérdezte.

A gyerekek egymásra pislogtak és vihogtak.

— Ez a tanító jókedvű ember, — gondolták.

— Mit szokott csinálni a tanító, miután kihallgatta a leckét? — kérdezte a legszélsőtől.

— Hm, magyarázni szokott, — felelte a fiú és vele még egypáran.

János meg tudta volna magyarázni az Istenfogalom keletkezését és történetét, de hát ezt nem volt szabad.

— Mozoghattok, — jelentette ki, — csak ne csapjatok lármát.

A gyerekek ránéztek Jánosra és János visszaneézett rájuk. Egymásra mosolyogtak.

— Tinektek is nem az-e a véleményetek, hogy mindez bárgyuság? — ez a kérdés lebegett

az ajkán, de mosolynál konkrétebb formát nem öltött.

Csakhamar azonban elkomolyodott János, mikor észrevette, hogy kinevetik. — Ez a módszer nem válik be, — gondolta. Csendet parancsolt hát és átvette még egyszer az első parancsot, úgyhogy mindenki kapott egy kérdést. Végül hal'atlan erőlködések után csakugyan kilenc óra lett és az órának vége volt.

Most az osztálynak három csoportja újra összegyűlt a nagyteremben, hogy készüljön kimenni az udvarra a levegőre. Készüljön — ez a helyes szó, mert oly egyszerű cselekedet, aminő az udvarra való kimenés, hosszú előkészületet kívánt meg, amelynek pontos leírása kitöltene egy nyomtatott ívet és esetleg modern karikatúraszámbe találna menni. Be kell érünk tehát az előkészület vázlatos jelzésével.

Először mozdulatlanul kellett ülni a székén mind a száz gyerekeknek, abszolút mozdulatlanul és csendesén, abszolút csendesén, mintha le akarnák fényképezni őket. Az egész gyülekezet világos mintás, szürke szőnyegnek látszott egy pillanatilag a katedráról, de a következő pillanatban megmozdult valakinek a feje; a hatás oda lett, az áldozatot kiléptették a sorból és a falhoz állították. Az együttes meg volt zavarva, és még nagyon sok kopogásra volt szükség, amíg a kétszáz kar párhuzamosan pihent az asztal tetején és a száz fej derékszöget alkotott a kulcsonttal. Mikor csaknem helyreállt újra a nyugalom, új kopogás kezdődött, amely az abszolútumot követelte. De ugyanabban a pillanatban, amikor már-már bekövetkezett az abszolútum, valamelyik izom elfáradt, valamelyik ideg ellankadt, valamelyik ín elernyed. Ujabb rendbomlás, verés, kiabálás és új

munka az abszolútumért. A vége rendszerint az lett, hogy a tanítónőnek (a tanítók nem hajszolták az abszolútumot) szemet kellett hűnyia és úgy kellett tennie, mintha elérték volna az abszolútumot.

Most következett az a fontos pillanat, mikor a száz gyerekek egy kopogásra egyszerre fel kellett emelkedni a helyéről és állva maradni; de semmi egyébnek nem volt szabad történnie. Ez kényes mozzanat volt, mert potyogni kezdtek a palatáblák és zörögni a vonalzó. Le kellett hát újra ülni. Leültek hát újra, és kezdődött elülről a gyakorlat: ülni a helyükön abszolút csendesen.

Ha sikerült végre felállniok, akkor kezdődött a kivonulás csoportonként, de lábujjhegyen, abszolút lábujjhegyen. Máskülönben vissza kellett fordulni, leülni újra, felállni újra, stb., stb. Óh! Lábujjhegyen kellett járniok fatalpú cipőben, nedves csizmában, szurkos nyüsttel varrt fűzős cipőben. Ez nagy hiba volt, mert sompolygáshoz szoktatta a fiatalságot és macskaszerűvé, ravaszkodóvá tette egész fellépésüket.

Odakünn az udvaron a tanítónak egyenes sorba kellett most állítania a szomjas gyerekeket a vízvezetékcső előtt, amely a bejáratnál volt, és ugyanakkor szemmel kellett tartania az árnyékszékeket, amelyek a hosszú udvar túlsó végén voltak, továbbá ki kellett adnia a parancsot a jártakra és ügyelnie kellett a játszókra az udvar közepén.

Majd újra sorba álltak a gyerekek és bevonultak. Ha a bevonulás nem folyt csendben, akkor újra kivonultak. Óh!

Most aztán új óra kezdődött. Olvastak egy hazafias olvasókönyvből, amelynek mintha az lett volna a főcélja, hogy tiszteletet oltson be a gyer-

rekekbe a felsőosztály és Svédország iránt, amely állítólag a legjobb ország Európában, noha úgy éghajlat, mint gazdaság szempontjából egyike a legrosszabbaknak, noha kultúrája külföldről kölcsönzött és valamennyi királya külföldi eredetű. Ilyesmikre nem merték tanítani a felsőosztály gyermekeit a Klárában és a Liceumban, de a Jakab-iskolában volt bátorságuk elénekeltetni a szegény gyerekekkel egy hazafias éneket az östergötlandi hercegről, amelynek egyik strófája a flotta legénységéhez fordult, győzelmeiket ígérve neki a várva várt csatákban. A győzelem bizonyos, mert — így vagy ilyenformán szólt az ének: — „Oszkár herceg lesz a vezérünk.“

Közben megkezdődött az olvasás. De betoppan mindjárt az óra elején az igazgató. János abba akarja hagyni az olvasást, de az előljáró int, hogy csak folytassák. A gyerekek, akikből a katekizmus-óra után kiveszett a tisztelet, figyelmetlenek. János nógatja őket, de eredménytelenül. Végre előlép az igazgató egy nádpálcával; elveszi a könyvet a tanítótól és egy kis beszédet mond. Ez a csoport a legrosszabb és most meglátja majd a tanító, hogyan kell bánni vele.

A gyakorlatnak, amely most következett, alighanem az volt a főcélja, hogy abszolút figyelmet erőszakoljon ki. Mintha az abszolútum lett volna az a cél, amelyet el akartak érni az apró emberkének ezzel az idomításával a relativitás soknak ebben a tökéletlen világában.

Az igazgató leültette azt, aki olvasott, és felszólított a csoportból egy nevet, hogy folytassa az olvasást. Szemmel követni a szöveget és figyelni, a legkönnyebb dolog volt ennek az öregembernek a véleménye szerint, aki bizonyára gyakran tapasztalta, mennyire elkalandoznak a

gondolatok a maguk útján, mialatt a szem ott bostorkál egy könyv valamelyik oldalán. Aki figyelmetlen volt, azt hajánál vagy ruhájánál fogva kiráncigálta a sorból és addig verte a nádpálcával, amíg bömbölve a földön nem hentergett.

A tanító utasítást kapott, hogy használja szorgalmasan a nádpálcát; és az igazgató kiment. Nem volt más hátra, mint vagy követni a módszert, vagy eltávozni. Minthogy az utóbbi nem illett bele János terveibe, János ottmaradt. Beszédet intézett a gyerekekhez és hivatkozott az igazgatóra:

— Most tudjátok immár, — mondta, — hogyan kell viselkednetek, hogy verést ne kapjatok. Aki rászolgál a verésre, maga lesz az oka. Ne okoljatok hát majd engem utólag. Itt a nádpálca, ott a kötelesség; teljesítsétek a kötelességeket, mert különben jön a nádpálca, — anélkül, hogy én tehetnék róla.

Ez nagyon ravasz, de kegyetlen beszéd volt, mert előbb tájékozódni kellett volna róla, tudják-e a gyerekek teljesíteni a kötelességüket. Nem tudták, mert nagyon elevenek és ezért nagyon figyelmetlenek voltak. A nádpálca tehát egész nap dolgozott. Jajgatás, szorongás tükröződött az ártatlanok ábrázatán. Borzalmas volt.

A figyelem nem tartozik az akarat hatalmi körébe, így hát mindez a büntetés csupa kínzás volt. János érezte szerepének a képtelenségét, de hát ő mögötte is ott állt a kötelesség. Néha elfáradt és szabadjára eresztett mindent, de ilyenkor megjelentek kollégái, a tanítók és tanítónők, és barátságosan figyelmeztették. Néha oly esztelenségnek találta az egészet, hogy kénytelen volt összeszemosolyogni a gyerekekkel, mialatt a nádpálca

dolgozott. Valamennyien belátták, hogy amiért fáradoznak, képtelenség és fölösleges.

Ibsen, aki nem hisz sem a születési nemességben, sem a pénz nemességében, mostanában (1886) kijelentette, hogy azt hiszi, hogy az ipari munkásság az új nemesség. Miért van szükség mindenáron nemességre? Ha az, aki egyáltalán nem végez testi munkát, elkorcsosodik, a túlságos testi munka és az ínség talán még könnyebben elkorcsosít. Mindezek a gyermekek, akiknek testi munkások voltak a szülei, betegesebbek, gyöngébbek, értelmetlenebbek voltak, mint a felsőosztály gyermekei, akiket János látott. Talán egyik-másik izom, a válllapocka, a kéz, a láb, jobban ki volt fejlődve, de a vér rossznak látszott, amint átcsillámlott a sápadt bőrön. Soknak közülök nagy volt a feje, mintha víz puffasztotta volna föl, folyt a fülük és az orruk, a kezük el volt fagyva. Mintha átöröklődtek volna a városi munkások foglalkozási betegségei: látható volt itt kicsinyben a gáz munkásnak kengőzrongálta tüdeje és vére, a kovácsnak válla és kifelé hajlított lába, a mázolónak agyveleje, amelyet firniszek és mérges festékek sorvasztottak, a kéményseprőnek skrofulaszerű kiütése, a könyvkötőnek horpadt melle; hallható volt itt a fémmunkás és az aszfaltgyártó köhögésének visszhangja, érezhető a kárpitnyomó mérgeinek szaga, megfigyelhető volt az órás rövid látása új kiadásokban. Valóban nem az a faj volt ez, amelyé volt a jövő, vagy amelyre a jövő építhetett, és sokasodnia sem lehetett tartósan, mert a munkások sorai szakadatlanul a vidékről toborzódtak.

A terem csak két óra tájban ürült ki, mert csaknem egy órába telt, amíg kopogás és verés közepette kijutottak a gyerekek a szobából az

utcára. A legnagyobb ügyetlenség az volt, hogy a nagy csomó gyerek csoportonként kivonult a tornácra, hogy felöltözzék, s azután bevonult újra a terembe, ahelyett, hogy egyenesen hazament volna.

János, mikor kijutott az utcára, ezt kérdezte: ez hát az a híres embernevelés, amelyben oly nagy áldozatok árán részesítik az alsóosztályt? Kérdezni kérdezhette, de ezt a választ kapta: hát lehetne másképp is csinálni? Nem, — ezt kellett felelnie. Ha az a szándékotok, hogy szolgalelkű alsóosztályt neveljeteek föl, amely mindig készségesen engedelmeskedik, akkor verjétek nádpálccával a gyermekeket; ha az a szándékotok, hogy olyan proletárt neveljeteek, akinek nem szabad semmit sem követelnie az élettől, akkor áltassátok mennyországgal a gyermekeket. Ha ellenben megmondjátok nekik, hogy a tanítás képtelen, ha megengeditek nekik a bírálatot, ha meghagyjátok egyetlen kérdésben az akaratukat, akkor a társadalom felbomlását mozdítjuk elő. Ámde a társadalom engedelmes, kötelességtudó alsóosztályra épült föl, nyomjátok el tehát kezdettől fogva a gyermekeket, vegyétek el az akaratukat, vegyétek el az eszüket és tanítsátok meg őket arra, hogy ne reménykedjenek, hanem legyenek elégedettek. Volt íme rendszer ebben az örületben.

De ami az oktatást illette, akadt a népiskolai módszerben jó is, rossz is. A jó az volt, hogy szemléltető anyagot használtak; a már 1827-ben elhunyt Pestalozzinak, Rousseau tanítványának, volt ez az öröksége. A rossz az volt, hogy a népiskolában alkalmazott diákok magukkal hozták a „tudomány”-t.

Nem volt elég immár egyszerűen tudni az egyszeregyet, hanem érteni is kellett. Érteni kel-

lett a törtéket. Érteni? Pedig az a mérnök, aki elvégezte a műgyetemet, nem tudja megmagyarázni, *miért* rövidíthető valamely tört hárommal, ha számjegyeinek összege osztható hárommal. Vagy talán a tengerészeknek nem szabad logaritmus-táblázatokot használniok, ha nem tudják „kiszámítani“ a logaritmusokat? Az mindenbizonyynyal fényűzés, hogy nem építenek tovább azon, ami már megvan, hanem mindig újra megvetik az alapot; és ez az oka az iskolákban a sok tanulásnak.

Azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy Jánosnak előbb sajátmagát kellett volna mint tanítót reformálnia, mielőtt reformálni akarta az oktatást. De hiszen nem volt szabad neki, mert akarat nélkül való eszköz volt az igazgató, a szabályzat és az iskolaszék kezében. A legjobb tanítók, vagyis azok, akik a legrosszabb (ez esetben a legjobb) eredményeket csikarták ki, azok a műveletlen tanítók voltak, akik a képzőből kerültek ki. Ezek nem kételkedtek a módszerben, nem érzékenykedtek a gyerekekkel, és a gyerekek is ezeket tisztelték legjobban. Egy goromba nagy fickó, aki a bognármesterségen kezdte, teljesen kezében tartotta a hórihorgas kamaszokat. Az alsóosztály tehát valóban jobban megbecsülné a saját fajtáját és jobban félne tőle, mint a felsőosztálytól? Az öregbérést és a munkavezetőt jobban tisztelné, mint a jószáigazgatót és a mestert? Mi ennek az oka? Érzi az alsóosztály, hogy több részvétet várhat attól, aki nem szenvedte végig az ő szenvedéseit, aki nem félhet attól, hogy lesülyed beléje és aki éppen ezért engedékenyebb vele szemben? Vagy belátja, hogy az ő soraiból kikerült főlegbervaló jobban érti a dolgot és ezért nagyobb becsülést érdemel?

A tanítónőknek is nagyobb tiszteletben volt

részük, mint a tanítóknak. Pedánsak voltak, az abszolútumot követelték és egyáltalán nem voltak lágyszívűek, hanem inkább kegyetlenek. Szerették alkalmazni az újj-^{verés}verés raffinált büntetését és eközben oly oktalanságnak adták jelét, amelyen a fiziológia felületes tanulmányozása is se^gíthetett volna. Mikor a gyerek a reflexmozgás következtében visszarántotta az ujjait, még jobban megbüntették, mert nem tartotta nyugodtan az ujjait. Mintha megállhatná az ember, hogy ne hunyorítson, mikor por száll a szemébe!

A tanítónőknek megvolt az az előnyük, hogy sokkal kevesebbet tudtak a tantárgyakból, sem^hogy kétségek kinozhatták volna őket. Az nem volt igaz, hogy kevesebb fizetésük volt, mint a tanítóknak. Aránylag többet kaptak; az pedig igazságtalanság volt, hogy nyomoruságos tanítóⁿői vizsgájukkal több volt a fizetésük, mint a diákoknak. Azonkívül kedvezésekben részesültek, csodaszámba mentek, ha megállták a helyüket, és ösztöndíjakat kaptak külföldi utakra.

Mint kollégák, kedvesek voltak és támogatták azt, aki udvarias és előzékeny volt és rájuk bízta a gyeplőt. Flörtölésnek nyoma sem volt körülöt^tük, de a férfiak nem is látták őket csak oly hely^zetekben, amik minden másnak inkább mondha^ttók, mint megnyerőeknek, és csak oly minőségben, amelyet a nők rendszerint titkolni szoktak a másik nem előtt, t. i. porkolábi minőségben. Jegyzeteket csináltak maguknak mindenről, készültek az órákra, kicsinyesek és elégedettek voltak és nem láttak keresztül a szitán. Nagyon megfelelő foglalkozás volt számukra a tanítóság az akkori viszonyok között.

János, mikor alaposan belecsömörlött már a verésbe, vagy sehogysem birt valamelyik gyerek^z

kel, vagy kétségbeesett mindenén, átküldte a bűnöst valamelyik tanítónőhöz, aki szivesörömet vállalta a hóhér csúf szerepét.

Mi az, amin a tanító alkalmassága múlik, nincs megállapítva. Némelyek a nyugodtságukkal, mások az idegességükkel hatottak; voltak, akik mintha hipnotizálták volna a gyerekeket, mások viszont verték őket; voltak, akik a korukkal, a férfias külsejükkel hatottak, a nők pedig úgy értek el hatást, mint nők, vagyis a hajdani matriarchátus vagy anyauralom félig elfelejtett hagyománya révén.

János nem volt tanítónak való. Túlságosan fiatalnak látszott és nem is volt csak tizenennyolc esztendő; kételkedett a módszerben és mindenben; komoly bensejének egyik zugában játékoskedvű és gyerekes volt és ráadásul mellékfoglalkozásnak nézte csak az egészet, mert nagyravágyó volt és előbbre akart jutni. Hogy hová, azt nem tudta.

Aztán meg arisztokrata is volt, mint a kortársai. Neveltetése révén szokásai, érzékei kifinomodtak vagy ha úgy tetszik, elfajzottak. Ennélfogva csak nehezen tűrte a rossz szagot, a csúf tárgyakat, az eltorzult testeket, a nem-szép kiejtést, a rongyos ruhát. Hiszen az élet sokat juttatott neki, és ezek a mindennapi emlékeztetések a nyomorra úgy kínozták őt, mint a rossz lelkiismeret. Ő is egyike lehetett volna az alullévőknek, ha anyja saját osztályabélihez megy feleségül.

János kevély volt, mondta állítólag egy bolti szolga, aki ujságszerkesztővé emelkedett; ugyanaz a szerkesztő, aki azzal dicsekedett, hogy elégedett a sorsával, megfeledkezve arról, hogy okkal lehetett elégedett, ő, aki megvetett állásából emelkedett föl. Kevély volt, mondta állítólag egy

susztermester, aki inkább beugrott volna a tengerbe, mintsemhogy újra mesterlegénnyé legyen. János kevély volt, ehhez nem fér kétség; épp oly kevély, mint a susztermester, de talán még sem egészen annyira, mert hiszen ő diák létére nem átallott beállni néptanítónak. Ám ez nem erény volt, hanem kénytelenység, és János nem is dicsekedett ezzel a lépésével, sem pedig azt a látszatot nem akarta kelteni, mintha a nép úgynevezett barátja volna.

A szimpátiának és az antipátiának nem parancsolhat az ember, és ha az alsóosztály szeretetért és önfeláldozásért kopog a felsőosztálynál, hát ez idealizmus. Az alsóosztályt feláldozták a felsőosztályért és az alsóosztály, lelkemre! jószántából áldozta fel magát. Joga van arra, hogy visszavegye a jogait, de ezt sajátmagának kell megtennie. Senkisé mond le jószántából az állásáról; éppen ezért ne várja azt az alsóosztály, hogy a királyok vagy a felsőosztály maguktól elkotródjanak. — Rántsatok le bennünket! De egyszerre mindannyiunkat! — Ha egy felvilágosult felsőosztálybeli segítségére akar lenni ebben az alsóosztálynak, köszönetet érdemel, mert hiszen az ilyen támogatásnak mindig az a következménye, hogy tisztátalan motivumokkal vádolják meg. Az alsóosztálynak éppen ezért nem volna szabad oly szigorúan mérlegelni támogatóinak a motivumait, hiszen a cselekedet eredménye mindenkép ugyanaz lesz számára. A legfelsőbb osztály — úgy látszik — belátta ezt, ezért tekinti azt a felsőosztálybelit, aki az alsóosztállyal szavaz, mindig árulónak. Áruló a saját osztályával szemben, ez igaz; de az alsóosztálynak ezt javára kellene írni neki.

János nem volt annyira arisztokrata, hogy a csöcselék szót használta vagy a szegényeket meg-

vetette volna. Anyja révén igen közeli rokonságban volt velük, de az ő számukra idegen volt. Az osztálynevelés hibája volt ez, és ezt a hibát meg lehet szüntetni a jövőre nézve, ha átreformálják a népiskolát úgy, hogy fölveszik programjába a polgári ismereteket és kötelezővé teszik mindenki számára, mint ahogy kötelező mindenki számára az ujonciskola és pénzzel meg nem váltható. Akkor aztán nem volna többé szégyen a néptanítókodás, mint ahogy ma valósággal az, amikor még az is megesik, hogy szemére vetik az embernek és kicsúfolják érte, hogy néptanító volt. Ily módon kiküszöbölődnek ez a szomorúság. Világos ebből, hogy előbb a törvényeket kell megreformálni, akkor aztán mi magunk is megreformálódunk majd.

Hogy odafönt maradhasson, rávetette magát szívosan jövődjére munkájára. Most vásárolhatott már könyveket és vásárolt is. Azt hitte, hogy odafönt tartja magát olasz nyelvtanával is, amelyet az iskola udvarán tanulgatott az órák között. Oly becsületes volt, hogy nem koholt bele semmiféle ideális tudományszomjat vagy magasabb törekvést az emberiség javáért ebbe az iparkodásába, hogy fölfelé kapaszkodjék, és ha olykor kétségbeesés környékezte is, nem áltatta magát soha azzal, hogy a mennyek országában találkozik majd néhány jólelkű professzorral. A doktorátusra készült; erről volt szó.

De az uppsalai sovány diéta, a hatkoronás ebédek, a tej és a kenyér, erőtlenné tette, pedig János az ifjúság élvezetre vágyó korában volt. Otthon unatkozott és esténként a kávéházban vagy a korcsmában üldögélt, ahol barátokkal találkozott. Az erős italok erőt öntöttek beléje, és János utána jól aludt.

Ez a vágyódás az alkohol után szabályosan jelentkezik körülbelül mindegyik ifjú serdültkorában. Hiszen János épp úgy, mint az egész emberi nem, ivóknak a leszármazottja, ízről-ízre a legrégibb pogányidőktől kezdve, amikor sörrel és méhsörrel éltek. Hogyne alakult volna hát ki szükségletté a vágy? Jánosnál szükséglet volt az ivás, és ha elfojtotta, az volt a következménye, hogy megfogyatkozott az ereje. És ki tudja, vajjon az önmegtartóztatás nem jár-e együtt ugyanolyan veszedelmekkel, mint a mérgezés használatának megszüntetése az arzénvőre nézve? Valószínű, hogy az egyébként dicséretes mozgalom mértékletességgel fog végződni, ami igazi erény volna, nem pedig erőpróba, dicsekvéssel és önelégtétellel kapcsolatban.

János kezdett immár finoman öltözködni is. Eddigelé ugyanis mások elviselt ruháit koptatta csak. A fizetés képtelen nagynak tűnt fel előtte és fantáziája nagyításában hallatlan arányúvá nőtt. Ennek az lett az eredménye, hogy Jánosnak nem sokára adóssága is volt. Az adósság, amely nőtön-nőtt és amelyet sohasem lehetett kifizetni, élettén rágódó keselyűvé lett, álmainak a tárgyává, ürmé az örömeiben. Minő könnyenhivőség, mekkora önámítás rejlett e mögött az adósságcsinálás mögött! Mit remélt vajjon? Hogy leteszi a doktorátust? És aztán? Hogy tanító lesz 750 svéd korona fizetéssel; kevesebb, mint amennyije most volt.

Nem volt kevésbé kínos feladat az sem, hogy agyát a gyermekek felfogóképességéhez kellett alkalmaznia; egyértelmű volt ez azzal is, hogy le kellett ereszkednie a fiatalabbak és értelmetlenebbek színvonalára, lejjebb kellett csavarnia a kala-

pácsot, hogy eltalálja az üllőt; ez pedig rongálta a gépezetet.

Ezzel szemben komoly nyereséget jelentettek számára a gyermekek otthonában végzett megfigyelései, ahová hivatalból kellett ellátogatnia vasárnaponként. Volt egy fiú, akit legnehezebb volt kezelni valamennyi közül. Piszkos és rongyos volt; fésületlen volt; állandóan vigyorgott; amikor kedve támadt hozzá, nem átalzott hangosan búzolni; nem tudta soha a leckéjét és folyton verést kapott. Nagyon nagy feje volt, és kidüledt szeme szakadatlanul forgott és bandsalított. Jánosnak fel kellett keresnie a szüleit, hogy megállapítsa, miért maradozik el a fiú az iskolából és mi az oka rendetlen viselkedésének. Kisétált hát az Almahegyre, ahol a szülőknek volt egy kis csapszékük. Az apa elment hazulról munkába, de az anya ott volt a söntésben. A csapszék sötét és bűzös volt és tele volt emberekkel, akik fenyegető pillantással méregették a belépő urat, akit valószínűleg detektívnek néztek. János megmondta az anyának, mi járatan van, s az anya bevezette őt a söntés mögé a kis szobába. Csak a szobát kellett látnia és a szoba fekvését, hogy mindent megértsen. Az anya váltakozva szidta és mentegette a fiát, és volt is rá oka, hogy mentegesse. A fiú ki szokta inni a poharakból a maradékokat. Ez volt a megoldás, és mindent megmagyarázott. Mit kellett volna csinálni a fiúval? Más lakásban elhelyezni, jobban táplálni, egy gyereklányt adni melléje, aki vigyáz rá, és a többi. Mind csupa gazdasági kérdés!

Majd lement János a Klára-szegényházba, amelyből az öreg szegényháziakat kitelepítették, hogy a házat a lakásinség alatt ideiglenesen lakóházul használhassák fel. Egy nagy teremben legalább egy tucat család állt és feküdt, miután a

padlót krétavonásokkal felosztották. Ott állt egy asztalos a gyalupadja mellett, ott ült egy suszter a tőkéje előtt, és köröskörül gyerekek és asszonyok nyüzsögtek a krétavonalon innen is, túl is; de ez persze sokkal keskenyebb volt, semhogy elrejthette volna, amit el szokás rejteni.

Mit csinálhatott itt János? Jelentést tehetett olyasmiről, ami ismeretes volt; fajegyeket osztogathatott és utalványokat ételre meg ruhára.

Majd találkozott a büszke szegénységgel is fent a Kungsholm-városrész hegyein. Ott ki is utasították.

— Isten ments, nem szorulunk rá a felügyelőhatóságra. Nincs semmi bajunk!

— Rendben van; de akkor nem szabad ám rongyos cipőben járni télen a gyermekét.

Becsapták az ajtót az orra előtt.

— Semmi köze hozzá az úrnak!

Néha borzalmas dolgokat látott. A gyerek beteg, a szoba tele van a koksztól kénesező gőzével, köhög mindenki, a nagyanyától lefelé a legapróbbig. Mit csinálhatott itt János? Rosszul lett és menekült! Más orvosság, mint a szegényügy, nem volt akkoriban, és az irodalom, amely a nyomort festette, csak panaszkodni tudott. Jobb jövőt senki sem remélt. Ennélfogva nem volt más mit tenni, mint panaszkodni, pillanatnyilag segíteni és elmenekülni a kétségbeesés elől.

Ez a foglalkozás úgy ránehezedett Jánosra, mint nyomasztó felhő, úgyhogy elment a kedve a tanulástól. Valami nem volt itt rendben, érezte; de hiszen javulásról szó sem lehetett, ezt írta minden ujság és minden könyv, és ezt mondták az emberek is. Mindenbizonylyal így kellett lennie. Hiszen szabad volt mindenkinek fölfelé kapaszkodnia. Kapaszkodjál hát te is!

Délutánonként tanult közben János és ki-
egésztette az előnyelveket az olasszal. Értesült
róla, hogy tudni kell fordítani Boccaccio: Deca-
merone-ját. Ez bizony furesa vizsgakönyv volt,
— gondolta. — Nagyon világos felhívásokat
tartalmazott az erkölcstelenségre és csúfot üzött
azokból a férfiakból, akiket megcsalt a feleségük.
De csak mérsékelten volt mulatságos. Volt azon-
ban más nevezetessége is, amit az irodalomtörté-
netből tudott János. A középkori szerzetes-élet
ellen íródott a középkor vége felé és kicsúfolta a
házasságot. Mintha Boccaccio lett volna az első,
aki tisztában volt a férj nevetséges helyzetével,
aki egyrészt eltartja a családot, másrészt kétes
apa, miután a nő jónak látta áthárítani a munkát
a férfira s valamennyi gyermekéért egyedül a
férjet teszi felelőssé. Szatira tehát ez a könyv a
drágalátos patriarchátusról, amelyre a nő előnyös-
nek látta elcserélni a sokkal ésszerűbb és ereden-
dőbb matriarchátust. Míg látszólag ő az elnyo-
mott fél, a kedvezőbb helyzetet választotta és
nem tartott fenn a maga számára más polgári
jogokat, csak a császárnő, a királynő, az apátnő,
az anya és a madonna főhelyeit.

Ámde a nemi históriáknak ez a nyílt tárgya-
lása szentesítette mintegy az ösztönt, és János
most immár vígan szórta magvait a szélrózsa
minden irányában. Rendszerint három láng hevít-
tette egyidejűleg. Egy nagy, szent, tiszta láng —
így szokta mondani — a távolból, házassági ter-
vekkel a háttérben; tehát nászágy, de tiszta nász-
ágy. Továbbá egy kis szerelmeskedés valami
pincérlánnyal, és végül a szőkék, barnák, vörösek
és feketék egész nagy szabadcsapata. Úgy festett
a dolog, mintha az érzés tisztasága arányosan
növekedett volna az akadályokkal, de a művelt-

ség fokával is. Vad szerelem csak ugyanabba az osztályba tartozó személyek között támadhat. A szerelem is osztálykérdéssé lett, noha végül ugyanaz a nyelve minden osztályban.

Jánosnak egy esztendeig viszonya volt a Lovászdudvar-fogadó egyik pincérlányával. Mint hogy mindig bizonyos tisztelettel kezelte a nőket és nem volt brutális soha, amíg a helyzet meg nem ért, a leány kezdett vonzódni hozzá és valószínűleg azt hitte, hogy Jánosnak komoly a szándéka, noha János sohasem sejtetett effélet és ígérni sem ígért semmit. A lány részesítette Jánost minden kegyben, csak a legvégsőben nem. Idegrontó élet volt, és János panaszkodott egyik barátjának.

— Túlságosan félénk vagy, — mondta a jó barát. — A lányok a merész legényeket szeretik.

— De hiszen én nem vagyok félénk, — bizonykodott János.

— Csakhogy az voltál kezdetben. Az embernek rögtön el kell árulni, hogy mi a szándéka.

Valóban késő volt már. Oly megfigyelés volt ez, amelynek helyességéről János később gyakran meggyőződött. Amikor nem volt remény házasságra, könnyű volt a dolog; egyébként nem.

Két esztendőt elvesztegetett erre a vonzalomra — eredmény nélkül. Néha már-már csak nem célhoz ért. Szabad volt éjjel meglátogatnia a lányt, kimászhatott az ablakán át egy tűzoltólétrán, verekedhetett láncos ebekkel, összetéphette ruháját a palánkon, anélkül, hogy félkegyelműtől többet ért volna el. A dolog mindig sirással és könnyöggel végződött.

— Sokkal jobban szeretlek! — mondta a lány. Mit akart ezzel mondani? Vagy egész egy-

szerűen csak a következményektől félt? János ezt sohasem tudta meg.

Telt a félév és közeledett a tavasz. János legmeghittebb ismerőse az iparművészeti iskolának egyik tanítója volt, aki költő volt, ismerte az irodalmat és értett a zenéhez. Kisétáltak együtt a Lovászdudvarba, szépirodalomról beszélgettek és együtt vacsoráztak. Mialatt János udvarolt, a tanító zongorázott. Ez utóbbi néha azzal szórakozott, hogy vidám verseket írt a lányokhoz. János is nagyon szeretett volna verset írni, de nem tudott. Ennek az emberrel együtt született tehetségnek kellett lennie vagy hirtelen kellett támadnia, mint a megtérésnek. Világos volt, hogy János nem a hivatottak közül való. Pedig mennyire szeretett volna közéjük tartozni! A természet mostohagyermekének, nyomoréknak érezte magát!

Egy este, mikor János a pincérlánnyal csevegett, a lány váratlanul így szólt hozzá:

— Pénteken a nevemnapja lesz. Ugye irsz hozzám akkorra néhány sor verset?

— Irok, — mondta János, — hogyne irnék.

Mikor később találkozott a tanítóval, elmondta neki, milyen elhamarkodott ígéretet tett.

— Majd én megírom helyetted, — mondta a tanító.

Másnap elhozott egy szépen letisztázott verset, amely úgy volt megírva, mintha János lett volna a szerzője. A vers átlátszóan illetlenkedő és pajkos volt. És János a névnap reggelén elküldte a verset a lánynak.

Ugyanaznap este kirándult a két tanító együtt a Lovászdudvarba vacsorázni és gratulálni. A lány egyideig nem jelentkezett, mert vendé-

geket kellett kiszolgálnia. Az urak, miután megterítettek nekik, elkezdtek vacsorázni.

A lány egyszerre csak megjelent az ajtóban és intett Jánosnak. Csaknem komolynak látszott. János felállt és felment utána az emeletre.

— Te írtad ezt a verset? — kérdezte a lány.

— Nem, — mondta János.

— Mindjárt gondoltam. A büffés kisasszony azt mondja, hogy olvasta már két évvel ezelőtt. Akkor írta ez a tanító a vén Marinak, aki rossz lány volt. Fúj, János!

János felkapta a sapkáját és ki akart rohanni; de a lány átölelte és vissza akarta tartani, mert látta, hogy halotthalvány és magánkívül van. De János kitépte magát az ölelésből és kiszaladt a Bellevue-parkba. Beszaladt az erdőbe és letért a járt útról. A bokrok ágai az arcába csapódtak, kövek görögtek a lábai körül és felriasztott madarak röppentek föl. Egészen megvadult szégyenében és ösztönszerűen az erdőbe menekült, hogy elrejtőzzék.

Sajátságos dolog, hogy az ember, mikor kétségbeesik, az erdőbe menekül, mielőtt arra gondol, hogy beugrik a tengerbe. Az erdő az utolsó előtti menekülő helye, a tenger az utolsó. Egy híres szerzőről beszélnek a következő történetet: húsz évig élvezte nyugodtan, mint nagy ember, a népszerűséget; de egyszerre csak, mikor hirtelen fordulat következett be a munkásságában, népszerűlenné vált és lezuhant a magasból. Mintha villám sújtotta volna, örvöngeni kezdett szégyenében és kimenekült a városból az erdőbe, ahol összeszedte magát. Az erdő a barbárság őshazája és az ékésnek, tehát a kultúrának ellensége. A kultúrember, mikor hirtelen kivetkőztetik kultúrdicsőségéből, mesterségesen szőtt híreből, egy pillanat alatt bar-

bárrá, illetve vadállattá lesz. Ilyen laza ruha a kultúra az emberen. Mikor valaki megőrül, első dolga az, hogy letépi magáról a ruhát. Mi lehet tehát az örültség? Visszaesés? Igen, vannak, akik az állatot is örültnek tartják.

Este volt, mikor János az erdőbe rohant. A sűrűségben ledőlt egy görgetegsziklára. Szégyelte magát, ez volt a főbenyomása. Az, aki érzékeny lelkű, sokkal szigorúbb bírása sajátmagának, mint mások hiszik. Könyörtelen volt és ostromozta magát. Először is idegen tollakkal akart ékeskedni, tehát hazudott; másodszor pedig megbántott egy ártatlan leányt az erényességében.

Az első vádpontban benne volt egy másik is, egy nagyon kényes, amely azzal függött össze, hogy híjával volt a költői intelligenciának. Többet akart, mint amennyi telt tőle. Elégedetlen volt helyzetével, amelyet a természet és a társadalom jelölt ki számára. Igen ám, csakhogy — (most kezdődött az önvédelem, miután az este hűségében lecsillapodott a vére) — igen ám, csakhogy az iskolában mindig arra buzdították, hogy törekedjék fölfelé, dicsérettel emlegették azokat, akik fölfelé törekszenek, és ezzel jogosnak ismerték el az ember elégedetlenségét véletlen helyzetével. Igen ám, csakhogy — (most következett az ostor) — ő szédelgéssel akart előbbre jutni. Szédelgéssel! Ez ellen nincs fölebbezés. Szégyelte magát. Le volt vetköztetve, le volt leplezve, anélkül, hogy maradt volna útja a visszavonulásra. Szédelgéssel, álnoksággal, csalással! Ez volt a tény.

Japán legrégibb ismertetője beszél egy japáni lányról, aki a szó szoros értelmében halálra szégyelte magát, mert természetes baleset érte őt egy társaságban. Az ember meg is halhat tehát szégyenletében. Mint régi keresztény, legjobban a miatt

aggódott János, hogy valami hibában leledzik, és mint a társadalom tagja, attól félt, hogy hibáját észre találják venni. Hibái vannak az embernek, ezt mindenki tudta; de cinizmusnak tekintették a hibák beismerését, mert a társadalom mindig jobbnak akart látszani, mint amilyen volt. De néha megkövetelte a társadalom a beismerést, ha bocsánatot akart nyerni az ember; de ez csak ámtás volt, mert a társadalom azért kívánta a beismerést, hogy élvezhesse a büntetést, és a társadalom tele volt ámtással. János nyomban beismerte hibáját, meg is bűnhődött érte, és mégis gonosztévőnek érezte magát.

A második pont, a lányra vonatkozó, szintén kényes volt. A lány tehát tiszta szerelemmel vonzódott hozzá, ő pedig csakis bírni akarta a lányt. Milyen durva volt, milyen közönséges! Hogy lehetett oly hitvány, hogy azt hitte, hogy egy pincérlány nem szerethet ártatlanul! Hiszen a saját édesanyja is pincérlány volt valaha! Megbántotta őt. Szégyen, gyalázat!

Most hallózást hallott a parkban és hallotta, hogy a nevét kiáltják. A lány és a tanító hangja visszhangzott a fák között, de János nem felelt. Egy pillanatra kihullt a kezéből egész büntető fölszerelése; józanná vált és így gondolkozott: visszamegyek, folytatjuk a vacsorát, leültetjük az asztalunkhoz Terikét és megiszunk vele egy pohár bort. Így minden rendben lesz. De nem! Nagyon is magasan volt odafönt, és az ember nem szállhat alá egyszerre.

A kiáltások elnémultak. János kábultan fekve maradt és újra meg újra kiszínezte kettős bűnét. Hazudott és megbántotta a lány érzéseit.

Egyre sötétebb lett. Reccsent valami a bokrok között, János összerezsent, és kiverte a hideg

verejték. Majd előbbre ment és leült egy padra. Ott ült, amíg meg nem virradt. Fázott és gyűrődött volt. Felállt és haza ment.

Most már kitisztult a feje és gondolkozott. Milyen ostobaság ez az egész história! Hiszen eszem ágában sem volt elhitétni vele, hogy én vagyok a szerző, és hajlandó voltam felvilágosítani őt az összefüggésről. Inkább csak tréfa volt. És az érzései? Hm, annyira tiszták tán még sem voltak, mikor az ablakán másztam ki. Eh! Ördög vigye azt a tanítót, aki szintén becsapta. De hát mindegy volt!

Mikor hazaérkezett a szobájába, a tanító ott feküdt János ágyában és aludt. Fel akart kelni, de János nem engedte. Még egyszer meg akarta osztorozni sajátmagát. Egy szivarskatulyát tett a feje alá, magára terített egy lövészköpönyeget és végignyult a puszta padlón. Reggel, mikor felébredtek, János remegő hangon ezt kérdezte:

— Mit szólt a dologhoz Terike?

— Óh, nevetett; aztán puncsot ittunk, és minden is volt minden. Tetszett neki az ünnepi vers!

— Nevetett! Nem haragudott?

— Egyáltalán nem!

— És hogy adta velem szemben az erényest!

— Tudod, te mindig nagyon szentimentális teremtésnek tartottad. Ez a gólyalábú Hornberg beszélte a minap, hogy Terike erényessége nem a legszilárdabb. Ő is megkaphatta volna...

— Micsoda? Hornberg?

— Nono! Nem olyan veszedelmes a dolog, de hát szó, ami szó, tudod, hogy Terike azelőtt a „Vadmacskák”-ban volt, és ott...

János nem akart többet hallani. És ezért a potsomtságért kínlódott végig egy egész borzalmas éjszakát! Szégyelte megkérdezni, nem nyugtalan-

kodtak-e miatta. De hogyha puncsot ittak és nevettek, hát akkor semmiesetre sem volt túlságosan komoly a dolog! Még csak nem is nyugtalankodtak az életéért!

Felöltözött és elment az iskolába.

A kereszténység önző önkritikája hozzászóltatta Jánost ahhoz, hogy foglalkozzék az én-jével, dédelgesse, becézgesse, mintha egy drága másik személy volna. A jó ápolás mellett megnőtt az én és mindig befelé nézett, ahelyett, hogy kifelé nézett volna a világra. Érdekes személyes ismerőssé lett, jóbaráttá, akinek hizelegni kellett, de aki meghallgatta az igazságot is és javítható is volt.

A kor betegsége volt ez, amelyet Fichte foglalt rendszerbe, aki azt mondta, hogy minden az én-ben és az én által van, amely nélkül nincs valóság. Ez volt a romantika és a szubjektív idealizmus formulája. „A parton álltam a kastély előtt“, „A hegy mélyén lakom“, „Én állok őrt, a kis fiú, a kertben“, „Emlékszem a kedves napokra“: — ezek a versek egytől egyig mind az *én* egyforma nótáját fújták. De hát valóban oly kevély volt ez az *én-ség*? A költő *én*-je nem volt szerényebb, mint az ujságíró pluralis majestaticusa?

A mi napjaink (1886) realizmusa megint divatba hozta ezt a szerény *én*-t, amely ezt jelenti: az én szerény véleményem szerint. A természettudományos filozófia pedig elcserélte egyidejűleg a régi „azt hiszem, így van“-t egyszerűen erre: így van. Valóban így van? Hiszen akkor közelebb jutottunk egy lépéssel az igazság felé, vagyis a valódi tényállás fölfedezése felé. De ha nincs így, akkor — Isten legyen irgalmas hozzánk! — egy új teológiát ültettünk a nyakunkra.

Ez a belemerülés az én-be, vagyis ez az új

kultúrbetegség, amelyről (1886) írunk, állandóan megvolt minden olyan emberben, aki nem végzett testi munkát. Az agyvelő ösztökélő szerve csak az izmoknak. Ha az agyvelő impulzusai a kultúrembernél nem fejtenek ki hatást az izmokra, nem adják ki/soha az erejüket, ez épp úgy megzavarja az egyensúlyt, mint a ki nem elégitett nemi ösztön. Az agyvelő álmodozni kezd; a nedveket, amelyekkel túl van telve s amelyeket nem adhat ki izomtevékenység formájában, akaratlanul is úgy veti ki magából, mint rendszereket, gondolatkapcsolódásokat, festői, szobrászi és költői hallucinációkat. Ha a nedvek nem vezetődnek le, pangás támadhat, erőszakos kitörések, lehangolódás, amely örültséggel végződik. Az iskola, amely efféle előkészítő tanfolyama az örültek házának, kénytelen volt a tornához folyamodni, mint korrektívumhoz. De milyen eredménnyel? Nem volt összefüggés a tanulás agytevékenysége és a tornázás izomtevékenysége között, amely utóbbi csak idegen akaratnak engedelmeskedett parancsszóra.

Minden tanulással foglalkozó ifjú szokott kapni ilyen agytolulásokat. Hogy ezek aztán ösztönszerűen a társadalom javítására vagy szépítésére törekszenek, az szerencse, de jobb volna, ha az egyensúly helyreállna, és egészséges lélek lakoznék az egészséges testben. Az orvoslást abban keresték, hogy meghonosították az iskolákban a testi munkát. Jobb volna az elemi oktatást ott honra hagyni, az iskolából polgári iskolát csinálni és azután rábízni mindenkire, hogy törődjék saját magával. Egyébként az alsóosztály felszabadulása rá fogja kényszeríteni a kultúrembereket némi testi munkára, amit most a házi rabszolgák végeznek el, és akkor majd meglesz az egyensúly. Hogy az értelem nem vallja kárát a testi munkának, ki-

tetszik abból is, hogy korunk legkiválóbb szellemeinek volt legalább is oly foglalkozásuk, amelynek révén naponta érintkezésbe jutottak a valósággal. Így például, Mill hivatalnok volt, Spencer magánmérnök, Edison távirótisztviselő.

A diák-kor, amely a legegészségtelenebb, mert nincs fegyelmezve, egvúttal a legveszedelmesebb is. Az agyvelőnek be kell fogadnia, szakadatlanul befogadnia, de sohasem kell semmit sem kiadnia magából, még szellemi termelés révén sem, miközben ugyanakkor parlagon hever az egész izomrendszer is.

Jánosnál ebben a korban túltermelés mutatkozott a gondolatok és a fantázia terén. És a gépies, örökké ugyanazokban a körökben forgó, állandó kérdésekre és feleletekre berendezett iskolai munka nem szolgált levezetőcsatornával. Ellenkezőleg: folyton szaporította gyermekekre és tanítókra vonatkozó megfigyeléseinek a készletét. Tapasztalat, megfigyelés, észrevétel, kritika, gondolat rendezetlen anyagtömege forrongott benne. Társaságot keresett tehát, hogy kibeszélhesse magát. De mikor ez nem elégítette ki és nem talált senkit, aki állandóan megértő társa lehetett vagy akart volna lenni, elkezdett János deklamálni.

A hatvanas évek vége felé nagyon divatban volt a deklamálás. A családi körben hangosan olvasták a „Salamisi királyok“-at; hangversenyeken, amiket tömegesen rendeztek akkoriban, különösen az önkéntes lövészek, deklamáltak. És csaknem mindig ugyanazokat a dolgokat. „Az Ászok korá“-t, „A Tejut“-at, Sehlstedtet, stb. A deklamálás már-már azzá lett, ami a kvartett-éneklés volt: levezetője mindannak a lelkesedésnek, mindannak a reménykedő örömmek, ami a 65-iki ébredésre következett. Minthogy a svéd nem szü-

letett és nem is nevelkedett szónoknak, énekessé és deklamátorrá lett, talán azért is, mert híjával lévén az eredetiségnek, a használatra kész kifejezést kell keresnie. Előadó, de nem alkotó.

Az önállóságnak ugyanez a hiánya volt érezhető az agglegényéletben is, ahol az anekdotázás virágzott. Ezt a rossz és unalmas szórakozást abbahagyták, mióta a friss napikérdések bőven szolgáltatnak anyagot a beszélgetéshez és vitakozáshoz.

Egyszer fölment János gimnáziumi tanító barátjához, ahol együtt talált több más fiatal tanítót is. Mikor a beszélgetés kezdett akadozni, elővette barátja Schillert, amely akkor jelent meg új olcsó kiadásban s amelyet főként olcsósága miatt vásároltak. Fellapozta „A haramiák”-at, és olvasni kezdtek. János kapta Moor Károly szerepét. Az első felvonás első jelenete az öreg Moor és Ferenc között folyt le. Következett a második jelenet. János olvasta:

Moor Károly: Undorodom ettől a tintanyaló századtól, mikor Plutarchosomban olvasok nagy emberekről.

Spiegelberg: Josephust olvasd.

Moor Károly: Prometheus izzó fényszikrája kiégett, helyette korpafüporlángot használnak most — szinpadi tüzet, amin egy pipa dohány sem gyulad meg. Ide-oda mászkálnak, mint a patkányok Herkules buzogányán, és kiizzadják koponyájukból cseppenként a velőt, miközben azt tanulmányozzák, mi a csudát hordott a heréiben. Egy francia abbé azt tanítja, hogy Sándor nyúlszívű volt; egy tüdővész professzor szalmiákszeszes üvegcsét

kap minden szónál az orra elé és előadást tart az *erőről*. Fickók, akik beleájulnak a gyerekcsinálásba, Hannibál taktikáját kritizálják — éretlen tacsók halásznak frázisokat a cannaei csatából és nyafkálnak Scipio győzelmeiről, mert magyarázniok kell.

János nem ismerte „A haramiák”-at és sohasem látta szinpadon sem. Eleinte szórakozottan olvasott, de olvasás közben kezdett fölelevenedni. Ez új hang volt. Saját homályos álmait látta szavakba öntve, lázadó kritikáját nyomtatásban. Volt tehát más valaki is, még pedig egy híres nagy költő, aki éppúgy undorodott az egész iskolai és egyetemi műveltségtől, s aki inkább akart lenni Robinson vagy utonálló, mintsem hogy besoroztassa magát ebbe a társadalomnak nevezett hadseregbe.

Továb olvasott; a hangja remegett, az arca lángolt, a melle zihált.

Eltorlaszolja ízetlen konvenciókkal az egészséges természet útját, nincs merszük meginni egy pohár bort, mert koccintaniuk kellene másnak az egészségére, — körülnyaldossák a csizmatisztítót, hogy legyen szószólójuk öméltósága színe előtt, és zaklatják a szegény ördögöt, akitől nem félnek. Istenítik egymást egy ebédért és megmérgeznék egymást egy derekaljért, ha más többet ígér érte az árverésen. — Kárhoztatják a szadducéust, aki nem jár templomba elég szorgalmasan, és uzsorás-kamatjukat számítják az oltár előtt, — térdre roskadnak, hogy rongyaikat szétteregethessék, — le nem veszik szemüket a papról, hogy lássák, hogy van fodorítva a parókája.

Olvasható volt itt minden, minden!

— És ez Schiller? — kiáltott fel János. — Az a Schiller, aki megírta a harmincéves háborúnak azt a nyomorúságos történetét és azt a Wallenstein című jámbor szindarabot, amelyet az iskolában olvasnak! Igen, ugyanaz az ember volt.

Itt a lázadást hirdette; lázadást a törvények, a társadalom, az erkölcs, a vallás ellen. Ez az 1781-es forradalom volt, amely nyolc évvel megelőzte a nagy forradalmat. Ez az anarchisták programja volt száz évvel az anarchisták kora előtt, és Moor Károly nihilista volt. A dráma egy orosz lánnal jelent meg a címlapján és ezzel a jeligével: *In Tyrannos*. A szerzőnek, aki akkor (1781) huszonkétesztendő volt, menekülnie kellett. A darab gondolata tehát kétségtelen volt. Volt egy második jeligéje is, Hippokratesből, amely éppoly világosan mutatja a szándékot: „Amit nem gyógyít meg az orvosság, meggyógyítja a vas; amit nem gyógyít meg a vas, meggyógyítja a tűz.”

Ez elég világos? De volt egy előszó is, amelyben a szerző bocsánatot kér és visszavon. Tagadja, hogy részese volna Ferenc szofizmáinak; kijelenti, hogy büntetni akarta a bűnt Károlyban. A vallásról pedig ezt mondja:

„Nagyban járja most az a divat is, hogy az ember a vallás rovására csillogtassa a szellemességét (mint például Voltaire és Nagy Frigyes), úgy hogy jóformán nem is számít többé lángésznek, aki nem táncoltatja istentelen szatiráját a vallás legszentebb igazságain... Remélhetem, hogy a valást és az igazi erkölcsöt nem közönséges bosszúhoz juttattam, mikor az Írásnak ezeket a vakmerő

becsmérlőit leggyalázatosabb haramiáimnak a személyében kiszolgáltatatom a világ útálatának.“

Vajjon igazat mondott-e Schiller, mikor a drámát írta, és hazudott-e, mikor az előszót írta? Igazat mondott mind a két alkalommal, mert az ember kettős lény és hol úgy lép föl, mint a természet fia, hol mint a társadalom tagja. Az íróasztalnál, a magánosságban, mikor a hallgatag betűket papírra vetette, úgy látszik, Schiller is, mint más, kivált ifjú szerzők, a természeti ösztönök vak játékának hatása alatt dolgozott, anélkül, hogy tekintettel lett volna az emberek ítéletére, anélkül, hogy gondolt volna közönségre, törvényekre, alkotmányokra. A lepel föllebbent egy pillanatra, és a költő keresztüllátott a társadalom csalásán egész terjedelmében. Az éjszaka csöndesége, amikor a munka, különösen a fiatalok munkája folyik, nem emlékeztet a lármás, mesterkéltné életre odakünt; a homály elfödi azokat a kórakásokat, amelyekben rosszul alkalmazkodott állatok telepedtek le. Majd jön a reggel, a napvilág, az utcai láрма, az emberek, a jóbarátok, a rendőrség, az óraütések, és a látnok remeg a saját gondolatától. A közvélemény elrikoltja magát, az ujságok lármát csapnak, a jóbarátok visszahúzódnak, pusztaság támad az ember körül, és a társadalom támadóját leküzdhetetlen rémület ragadja meg. — Ha nem akarsz velünk tartani, — így szól a társadalom, — akkor eredj ki, ki az erdőbe. Ha rosszul alkalmazkodott állat vagy vadember vagy, akkor deportálunk majd oly alacsonyrendű társadalomba, amelybe bele illesz.

És a társadalomnak a maga szempontjából igaza van, és sajnos, érvényesíti is a maga igazát. De az eljövendő társadalom ünnepli a lázadót, az

egyént, aki a társadalom javítását kezdeményezte, és a lázadó hozzájut a maga igazához jóval a halála után.

Minden eleven ifjú életében elkövetkezik egy pillanat, éppen a családból a társadalomba való átlépése idején, amikor undorodik az egész mesterkélt kultúrélettől és lázadásba tör ki. Ha aztán megmarad a társadalomban, akkor hamarosan leigazza őt az érzéseknek és a kenyérnek egyesült elnyomó ereje; fáradt lesz, elhomályosul a szeme, félreáll az útból és átengedi más ifjaknak a folytatást. A dolgoknak ezt az elfogulatlan nézését, az egészséges természetnek ezt a kitörését, amely szükségszerűen bekövetkezik minden el nem satnyult fiatalembernél, s amelyet aztán a társadalom megzavar és lenyügöz, oly elnevezéssel bélyegezték meg, amely alkalmas arra, hogy lekicsinyítse az ifjú jószándékainak az értékét. „Tavaszi áradás”-nak nevezik és azt akarják ezzel mondani, hogy nem egyéb ez, mint gyermekbetegség, amelyen át kell esni, nedvtolulás, amely vértorlódást és szédülést okoz. Ki tudja, vajjon az ifjú nem jól látott-e, amíg a társadalom ki nem szúrta a szemét? És mire való később még ki is gúnyolni azt, akit megvakítottunk?

Schiller kénytelen volt belegörnyedni az állam igájába és kenyeretadó állásokat vállalni, hogy megélhessen. Sőt kénytelen volt elfogadni hercegek kegyelemkenyerét is. Éppen ezért költészete állandóan hanyatlóban volt, ha nem is esztétikai vagy más alárendelt szempontból. De zsarnokgyűlöletét később sem tagadhatja meg. Most a spanyol II. Fülöpre, a genovai Doriára, az osztrák Gesslerre csap le ez a gyűlölete, de csapásainak éppen ezért nincs többé hatása. Schiller lázadása, amely eleinte az egész társadalom ellen támadt, később

csupán a monarchia ellen irányul. És pályafutását is egy világjavítóhoz intézett tanáccsal végzi (de csak miután látta a nagy forradalomra következő reakciót):

*„Nur für Regen und Thau und fürs Wohl der Menschen-
[geschlechter
Lass du den Himmel, Freund, sorgen, wie gestern,
[so heut.“*

(Am az eső s harmat gondját meg az emberiségét
Bízd csak ezentúl is bátran az égre, komám.)

Az égne, a boldogtalan vén égne kellene gondoskodni róla, éppoly jól, mint azelőtt!

Mikor az elaggott Voltaire kegyelmébe fogadta újra az Istent, mért nem tulajdonították ezt is széldülésnek? És mért nem tulajdonítják életerős korszakából való szavának a nagyobb jelentőséget?

Mint ahogy az ember csak egyszer tesz eleget védkötelezettségének, még pedig huszonegyesztendő korában, Schiller is eleget tett egyszer. Milyen sokan voltak, akik kibújtak alóla!

János nem vette túlságosan szigorúan az előszót és ezt az egész dolgot, vagy talán nem is látta. Moor Károlyt szóról-szóra elfogadta és azonosította magát vele, mert ez megfelelt neki. Nem utánozta, mert annyira hasonló volt hozzá, hogy fölösleges volt majmolnia. Épp oly konok volt, épp oly ingadozó és épp oly zavaros; és készen állt mindig arra, hogy mikor felharsan a riadó, kiszolgáltassa magát az igazságszolgáltatásnak.

Undorodása mindentől nőttön-nőtt, és kezdett terveket kovácsolni, hogy mikép menekülhetne a rendezett társadalomból. Egy ízben azzal is foglalkozott, hogy elutazik Algériába és belép az idegen-

légióba. Szép volna, gondolta, ott élni a sivatagban, sátor alatt, félvad törzsekre lövöldözni és esetleg áldozatul is esni egy golyónak. Ez a nyugtalanság és ez az undor nem a nemi élet elnyomásának volt a következménye, mert János most már nem tagadott meg semmit az ösztöneitől. Bizonyosan a tavaszi áradást élte, amely jött és ledöntött minden gátat és cölöpöt, amelyet az iskola és az otthon emelt.

De a kellő időben oly körülmények kövekeztek be, amelyek egy időre újra kibékítették őt a viszonyokkal. Egy barátja ajánlására házitanítói állással kínálták meg két lányka mellett egy gazdag és művelt családban. Azt akarták, hogy a gyermekek új, szabadszellemű módszerek szerint nevelkedjenek, leánynevelő intézet és nevelőnők nélkül. Kényes feladat volt, és János úgy érezte, hogy nem termett rá; aztán meg néptanító is, gondolta. Tudják, hogy az vagyok? Mindenbizonnyal. És mégis? Milyen szabadelvű család! Milyen szabadelvűek voltak akkoriban az emberek!

Újabb kettős élet kezdődött. A népiskolai fegyházból, a kényszerkatekizmus és bibliai történet, a szegénység, nyomor és kegyetlenség levegőjéből, egy órákor elrohant ebédelni, egy negyedóra alatt bekapta az ebédjét és két órára ott volt a helyén. Akkoriban ez volt Stockholmban a legpompásabb ház: portással, pompejii feljáróval és festett tornácablakokkal. Egy szép nagy világos sarokszobában, virágok, madárkalitkák és akváriumok között, kellett foglalkoznia két jól öltözött, megmosdatott és megfésült lánykával, akik jókedvűen és jóllakottan jelentek meg a tanulásra. És itt szabad volt a saját gondolatait kimondania. A katekizmus száműzve volt, csak szemelvényeket kellett olvasniok a bibliai történetből, felvilágosult

magyarázatokkal az ideális ember életéről és tanairól, mert a gyermekeket nem konfirmálásra, hanem új emberekké akarták fölnevelni. És olvasták Schillert és rajongtak Tell Vilmosért és azért a boldog kis orszáért, „a szabadság földjé”-ért, és kiszívták az erőt Shakespeare nyerseségeiből, amiket akkor még nem bélyegeztek erkölcstelenségnek. János egészséges nemi élete lehetővé tette, hogy nyíltan és szabadon beszéljen a kényes helyekről Shakespeare Caesarjában, és feleljen a friss gyermekek tudnivágyó kérdéseire, mikor természetrajztanulás közben az állatok és növények nemi életének a rejtelmei iránt érdeklődtek. Megtanította őket mindenre, amit tudott, többet beszélt, mint kérdezett, és jobb jövő reményét erősztgette bennök és reménykedett ő maga is.

Belepillantott itt oly társadalmi osztályba, amelyet nem ismert még: a művelt és gazdag ember osztályába. Szabad szellemet és bátorságot talált itt és vágyódást az őszinteségre. Odalent a népiskolában gyávák és konzervatívok voltak az emberek és kerülték az őszinteséget. Vajjon a gyerekek szülői hajlandók lettek volna-e kiküszöbölni a vallásoktatást az iskolából, még ha az iskolaszék javasolta volna is? Aligha! Felfölről kellett tehát jönnie a felvilágosodottságnak? Mindenbizonnyal; nem legfölfölről, hanem az igazságot kereső tudósok köztársaságából. János érezte azt is, hogy odafönt kell ülnie az embernek, hogy meghallgassák. Tehát: fölfelé törekedni, vagy lerántani a műveltséget és szétszórni a szikrákat valamennyi ember közé! Gazdasági függetlenségre volt szükség ahhoz, hogy szabadszellemű lehessen az ember; állásra volt szüksége, hogy súlya legyen a szavának; tehát arisztokrácia volt itt is.

Volt akkoriban egy csomó fiatal orvos, tudós, író és képviselő, aki szabadelvű ligát alkotott anélkül, hogy hivatalosan társasággá tömörült volna. Népszerű felolvasásokat tartottak, megfogadták, hogy nem fogadnak el érdemrendeket, nyíltan bírálták az államvallást és ujságokba irtak. A csoport tagja volt: Axel Key, Nordenskiöld, Christian Lovén, Harald Wieselgren, Hedlund, Viktor Rydberg, Meijerberg, Jolin és több névtelen. Csendben dolgoztak, nagyobb feltűnés nélkül, néhány kivételtől eltekintve. Az 1872. évi raeakció után elszíntelenedtek, elfáradtak és nem tudtak beolvadni egyik pártba sem, ami elég baj volt, mert az agrár-pártot kezdte már korrumpálni évről-évre a stockholmi élet és az udvar légköre. Most (1886) valamennyien a mérsékelt vagy előkelő szabadelvűpárthoz tartoznak, amennyiben nem csatlakoztak a közönyösekhez vagy fáradtakhoz, ami nagyon is természetes volna, oly sok esztendei hiábavaló civódás után semmiért.

János tanítványainak családja révén felületesen érintkezésbe jutott ezzel a csoporttal; legalább is látta őket közelről és hallotta beszélni is őket ebédeken és vacsorákon. Néha azt gondolta, hogy ezek oly emberek, akik rendet fognak teremteni, mert „először felvilágosodást terjesztenek és csak azután reformálnak”. Találkozott itt a népiskola igazgatójával is és csodálkozott rajta, hogy a szabadelvűek között látja. De hát az igazgató, akinek a nyakán ott ült az iskolaszék, úgyszólván tehetetlen volt. Egy vidám ebéd alkalmával, amikor János vakmerő lett, megemberelte magát és okosan akart beszélni az igazgatóval. — Itt, — gondolta, — augurok lehetünk és pezsgős jókedvvel együtt mosolyoghattunk mindenen. — De az igazgató nem akart

mosolyogni, hanem arra kérte Jánost, hogy hagyja el a beszélgetést akkorra, amikor majd az iskolában találkoznak. Nem, János ezt nem akarta, mert az iskolában mindketten másképp gondolkoztak mindenről. Így aztán most „másról” beszélgettek.

János is, meg az igazgató is megreformálta sajátmagát, de azért még nem volt szabad másokat is reformálniok. Ez az ígéret maszlagolás volt csak.

Az adósság nőtt és a munka szaporodott. Nyolctól egyig a népiskolában; azután ebédelni és egy fél óra múlva rohanni a tanítványaihoz; megérkezni lelkendezve és emésztési lázzal, amely azzal fenyegette, hogy álomba meríti; tanítani négy óráig; azután haza az Északi Vám-útra és magánórákat adni; este vissza a lányokhoz és éjjel készülni a doktorátusra, tíz órai leckeadás után. Ez túlerőltetés volt. A tanuló azt hiszi, hogy nehéz a munkája, pedig ő a kocsi, míg a tanító a ló. Határozottan nehezebb dolog tanítani, mint ott állni egy gépcsavar vagy emelőcsiga mellett, és épp oly egyhangú foglalkozás.

A munkától és a nyugodt emésztés megzavarásától elkábult agyvelőt ingerelni, az erőt pótolni kellett, és János a legközelebbi és legjobb módot választotta: kávéházba ment, ivott valamit és ott ült egy kicsit. És jó volt, hogy voltak ilyen üdülőhelyek, ahol fiatal emberek találkozhattak, ahol családapák pihenhettek egy kicsit ujság mellett vagy jóízűen elbeszélgethettek „más valamiről”.

A most következő nyáron kivonult János egy nyaralótelepre az állatkertbe. Ott tanult a

lánykával egypár órát s azután egész sereg más gyerekkel szintén egypárat. Tartalmas és változatos volt a társaság. A telep három táborra oszlott: a tudósok, az esztétikusok és a polgárok táborára. János beletartozott mind a háromba. Azt szokták mondani, hogy a magány ártalmas a jellem kifejlődésére (automatává), és szokták mondani azt is, hogy a nagy társaság árt a jellem fejlődésének. Mindent lehet mondani és minden igaz is lehet; ez csak a szemponton múlik. De hogy az emberi lélek dús, szabad léletté fejlődjék ki, ahhoz arra van szüksége, hogy sok emberrel érintkezzék. Mennél több embert látunk és mennél több emberrel beszélünk, annál több szempontot ismerünk meg, annál több tapasztalatot szerzünk. Minden embernek van valami magva, amit az eredetiségének nevezünk, minden egyénnek megvan a maga története. János egyformán jól érezte magát mindannyiuknak a társaságában. A tudósokkal tudományos dolgokról beszélt, az esztétikusokkal művészetről és irodalomról, a fiatalsággal együtt táncolt és kvartettezett, a gyermekeket tanította, botanizált, vitorlázott, evezett és úszott velök. De mikor egyideig benne élt már a nyüzsgésben, visszahúzódott egy-két napra a magányba, hogy megeméssze benyomásait.

Akik valóban jókedvűen mulattak, azok a polgárok voltak. Városi munkájukból érkeztek, lerázták terhüket és játszottak este. Öreg nagykereskedők karikát dobáltak, táncoltak, játszottak, énekeltek, mintha gyermekek lettek volna. A tudósok és az esztétikusok székeken ültek, a munkájukról beszéltek, gondolataik úgy rájuk nehezedtek, mint a lidércnyomás, és egyikük sem látszott soha igazán boldognak. Nem tudtak

szabadulni a gondolatok zsarnokságától. A polgárok megőriztek szívében egy kis zöld helyecskét is, amelyet nem hamvaszthatott el sem a nyereségvágy, sem az üzérkedés, sem a versengés. Megmaradt bennök valami kedves érzelmesség, amit János természetnek lett volna hajlandó nevezni. Tudtak bolondul nevetni, kiabálni mint a vadak és alkalomadtán egy kicsit elérzékenyültek. Sírtak, ha egy barátjuk bajba jutott vagy meghalt, az elragadtatás pillanatában összeölelkeztek, tudtak lelkesülni egy szép naplementén. A professzorok székeken ültek és nem látták a tájat, mert pápaszemet viseltek; tekintetük befelé fordult, és érzéseik sohasem nyilvánultak meg. A beszélgetésük csupa szillogizmus és formula volt, a nevetésük keserűnek hangzott, és minden tudományuk mellett is olyanok voltak, mintha bábok lettek volna. Ez volna a legmagasabb álláspont? Nem fogyatkozás-e inkább, parlagon hevertetni a lelkiéletnek egyik egész területét?

A harmadik táborral került János a legmeghittebb kapcsolatba. Külön kis társaság volt ez: egy orvosnak a családja és baráti köre. Ebben a társaságban énekelt W., a híres tenorista, akit M. professzor kísért; itt játszott és énekelt J. zeneszerző; itt beszélgetett az öreg P. professzor római utazásairól a régi gárdából való festőkkel. Dús volt itt az érzésvilág, de esztétikus. Élvezték a naplementét, de analizálták a fény és árnyék hatását, vonalakról és színértékekről beszéltek. A nagykereskedők lármásabb szórakozásai zavaróan hatottak, s a játékok nem voltak esztétikusok. A művészetért, a szép játékért rajongtak itt. János jól érezte magát ugyan ezek között a szeretetreméltó emberek között néhány órán át, de mikor a szomsz-

szédos villából kvartett-éneket és tánc-zenét hallott, odavágyódott. Az határozottan mulatságosabb hely volt.

Magányos óráiban olvasott és most ismerkedett csak meg valóban Byronnal. A „Don Juan“-t, amelyet már régebben ismert, könnyelműnek találta. Nem volt semmi tárgya és a természetleírásai elviselhetetlenül hosszúak voltak. Csak kalandok vagy anekdoták vannak benne, — gondolta János. — „Manfréd“-ban felujította ismeretségét Moor Károllyal más köntösben. Manfréd nem volt embergyűlölő; inkább a saját én-jét gyűlölte és az Alpesekbe vonult, hogy meneküljön saját magától, de ott találta mindenütt saját maga mellett a bűnét; János ugyanis nyomban megértette azt a gondolatot, hogy Manfrédnak bűnös viszonya volt a testvérével. Manapság azt hiszik, hogy Byron ezt a bűnt, amely valójában nem is terhelte, azért vállalta, mert érdekessé akarta tenni magát. Érdekesnek lenni akármilyen áron, mint a romantikusok, — ezt ma (1886) így fordítanak le: differenciálódni, vagyis a többiek fölé kerekedni, örökösen csak fölfelé törekedni. A bűnt az erő jelének tekintették; ezért akartak hát dicsekedni valami bűnnel, de olyannal, amiért nem járt büntetés. Rendőrségről és kényszermunkáról nem akartak hallani. De ebben a törvényszegéssel való kérdésben is volt valami tüntetés a törvény és az erkölcs ellen.

Manfréd tetszett Jánosnak, minthogy elégedetlen az éggel és az égi uralommal. Mikor Manfréd undorodik az emberektől, voltaképpen a társadalomtól undorodik, csakhogy akkor nem fődözték még fel a társadalmat. Rousseau, Byron, meg a többiek nem is voltak elégedetlen embergyűlölők. Az ősi kereszténység követelése az,

hogy az ember szeresse embertársait. Ha azt mondanák, hogy érdeklődjék irántuk, ez szerényebb és igazabb követelés volna. Félni félhet az emberektől az, akit a harcban csellel és erővel legyűrték, de gyűlölni nem tudja őket senki, mert hiszen mindenki szolidárisnak érzi magát az emberiséggel és tudja, hogy az emberekkel való érintkezés az élet legnagyobb gyönyörűsége. Byron olyan szellem volt, aki előbb fölébredt, mint a többiek, s akinek elméletileg gyűlölnie kellett az egykorú tömeget, aki azonban mégis csak az összesség javáért harcolt és szenvedett.

János, mikor látta, hogy a költemény rímtelen versekben van írva, elkezdte lefordítani; de hamar abbahagyta, mert újból rájött, hogy nem tud verset írni. Nem volt a hivatottak közül való.

Hol búskomor volt, hol meg tüzeskedvű, és néha ellenállhatatlan vágyat érzett arra, hogy másmorba fojtsa a gondolat égető tűzét és megállítsa száguldó agyvelejét. Noha szégyenlős volt, néha mégis úgy érezte, mintha valami arra ösztökélné, hogy álljon elő, szerepeljen, gyűjtsön hallgatókat, lépjen föl. Valahányszor sokat ivott, mindig szavalni akart. Nagy, ünnepélyes dolgokat. De mikor benne volt a szavalásban, mikor elragadtatása legnagyobb volt, egyszerre csak hallani kezdte a saját hangját, elszégyelte magát, megijedt, úgy érezte, hogy nevetséges alak, hirtelen megbicsaklott a hangja, alábbszállt, átcsapott a komikumba és arcfintorgatással végezte az előadást. Volt benne páthosz, de csak rövid időre; hamarosan jelentkezett az önkritika, és János kinevette felcsigázott érzéseit. Benne volt a vérében a romantika, de ébredőben volt már érzéke a józan valóság iránt.

Szeszélyeskedő és önkínzó rohamai is voltak.

Egyszer pédául elmaradt egy ebédről, amelyre hivatalos volt, otthon feküdt a szobájában és estig koplalt. Azzal mentegetődzött, hogy elaludta az időt.

A nyár vége felé közeledett, és János undorral és félelemmel várta az őszi félév kezdetét a népiskolában. Most immár benne élt oly körökben, ahová a szegénység sohasem tolta be lefogyott ábrázatát; megízlelte immár a műveltség csábító borát és elment a kedve attól, hogy újra kijózanodjék.

Búskomorsága növekedett; János teljesen magába vonult és eltűnt a társaságból. De egyik este kopogott valaki az ajtaján. Az öreg orvos lépett be hozzá, aki legmeghittebb ismerőse volt és ugyanabban a villában lakott.

— Hová lett a jókedvünk? — kérdezte, miközben kényelmesen letelepedett, mintha atyai öreg barátja lett volna.

János nem akart vallomást tenni. Hogy is merte volna megmondani, hogy elégedetlen a helyzetével, hogy nagyravágyó és előre akar törni a világban?

De az orvos világosan látott és megértett mindent.

— Magának orvosi pályára kell lépni, — mondta. — Ez magának való tevékenység, amelynek révén állandóan érintkezni fog az élettel. Eleven a fantáziája és féken kell tartani, mert különben rossz dolga lesz. Van kedve ehhez a pályához? Ugye van? Jól sejtettem?

Jól sejtette. János, miközben — a papok és gyóntatók után — távolról érintkezésbe jutott ezekkel az új prófétákkal, hozzászokott ahhoz a gondolathoz, hogy ezeknek a gyakorlati életismeretét tekintse az emberi bölcsesség csúcspontjára.

nak. Ezidőszerint az volt az álma, hogy ő is bölcs emberré legyen, aki megérti az élet talányait. Ez időszerint, mert voltakép nem akart semmiféle olyan pályára lépni, amelyen besoroznák a társadalomba; nem, mintha a munkától félt volna, hiszen dühös szenvedéllyel dolgozott, és szenvedett a munkátlanság alatt, hanem azért, mert undorodott mindenfajta besoroztatástól. Nem akart besorozódni a társadalom hadseregébe, nem akart szám, fogaskerék, csavartok lenni. Nem volt megszelídíthető. Kívül akart állni a társadalmon, szemlélődni, tanulni és tanítani akart. Az orvosi pálya bizonyos értelemben szabad volt. Az orvos nem volt hivatalnok, nem volt neki főlebbvalója, nem volt hivatali helyisége, ő maga nem volt órához kötve. Hisz ez meglehetősen csábító volt, és János hajlott is a csábításra. De mikép volna ez nyélbe üthető? Nyolc esztendei tanulásról volt szó! Igen, a derék orvos erre is gondolt.

— Lakjék nálunk a városban és tanítsa a fiaimat.

Nos, ez tiszta üzlet volt: állás, nem pedig megalázó jótékonyosság. De az iskola? Ott hagyja a helyét?

— Nem önnek való hely, — szólt határozottan az orvos. — Mindenkinek tehetsége szabja meg a helyét, és az ön tehetsége nem érvényesülhet a népiskolában, ahol az iskolaszék nótáját kell fújnia.

— Ez igaz, — gondolta János; de a szerzetesi erkölcs annyira beléjegyökrezett, hogy valami belenyilalt a szívébe. Nagyon szeretett volna elszabadulni, de valami különös kötelességérzet visszatartotta. Szégyelte, hogy nagyravágyással találják majd meggyanúsítani. Pedig ez emberi ösztön. És neki, a cseléd fiának, ott alant volt

kijelölve a helye. De hiszen az apja felhúzta őt, a szó-szoros értelmében felhúzta őt alulról; mért akarna hát újra ott lent gyökeret verni?

Rövid, véres harcot vívott meg önmagával; azután köszönettel elfogadta az ajánlatot, és búcsút mondott az iskolának.

AZ ORVOS.

(1868.)

A hazátlanoknál, az izraelitáknál, talált most János új otthonra. Itt nyomban új levegő csapott feléje. Semmisem emlékeztette a kereszténységre, sem sajátmagának, sem másoknak a kínzására. Nem volt asztali ima, templomjárás, katekizmus. Mit szólnak azok, akik hisznek a kereszténység fejlődéstörténeti jelentőségében, mit szólnak ahhoz a néphez, amely kétezer esztendő óta él a világtörténelemből kereszténység nélkül, és ugyanolyan kultúrfokra emelkedett, mint a többiek, úgy hogy csaknem teljesen beleolvadhatott a keresztény társadalomba? Talán az európai „világtörténelem” ellehetett volna kereszténység, zsinatok, pápák, inkvizíció, harmincévesháború és Luther nélkül is? Talán a kereszténység egész egyszerűen a humanizálódásnak egyik korszaka csak, amely szükségszerűen következett be és csak egyidejűleg az egyház keletkezésével, de ettől függetlenül? És nem lehetséges-e, hogy az egyház csak a világtörténelem és a fejlődés sok torzképződésének egyike volt? Hiszen a mohammedánok és a buddhisták is lehetnek éppoly humánusak, mint a kereszté-

nyek, noha csak olyankor találkoznak a keresztényekkel, amikor a humanizmus nem jut szóhoz, t. i. háború idején.

— Jó itt lenni, — gondolta János. — Ezek felszabadult emberek, akik elhozták magukkal minden ország kultúrájának a legjavát, anélkül, hogy kénytelenek lettek volna magukkal hozni a rosszat is. Itt érezte János először a külföld lehelését. Sokat utaztak, rokonaik éltek külföldön, beszéltek minden nyelven, külföldieket láttak vendégül a házukban. Az ország minden kis és nagy ügyét megvitatták és külföldi eredeti példákkal világították meg. Ily módon nagyobb látókörhöz szokott az ember és helyesebben értékelhette azt, ami hazai volt.

A kormányzás patriarchális módja a családban sohasem öltötte fel a családi zsarnokság formáját, ellenkezőleg: a gyermekek inkább úgy bántak a szülőkkel, mint hozzájuk hasonlókkal, a szülők pedig gyöngédek voltak, anélkül, hogy kicsinyesek lettek volna. Egy barátságtalan világrészbe sodródva, ahol félig-meddig mindenki ellenségük volt, a család tagjai egymásnál kerestek védelmet és összetartottak. A hazátlanság, amit olyan nehéz dolognak tekintenek, azzal az előnnyel jár, hogy az értelem mindig eleven erővel működik. Szakadatlan éberség, állandó megfigyelés új és gazdag tapasztalatokkal termékenyíti meg azt, aki bolyongni kénytelen, míg az, aki csendesen otthon ül, ellustul és másokra támaszkodik.

Izrael gyermekeinek sajátos kivételes helyzetük van társadalmi tekintetben. Megfeledkeztek a megígért Messiásról és nem is hisznek benne. Európa legtöbb országában megmaradtak középosztálynak. Azt nem engedték meg nekik, hogy alsóosztállyá legyenek, bár nem oly mértékben,

mint általában hiszik. Hasonlóképp nem lehettek felsőosztályá sem. Ezért érzik úgy, hogy nincsenek rokonságban sem az alsóosztállyal, sem a felsőosztállyal. Arisztokraták szokásból és hajlam szerint, de érdekük ugyanazt kívánja, mint az alsóosztályé: elhengeríteni a követ, amely felülről rájuk nehezedik. De félnek a proletártól, mert ez vallásosan elbutult és nem szereti a gazdagokat. Ezért menekülnek Ábrahám fiai inkább fölfelé, mintsemhogy odalent keressenek szimpáthiát.

Ezidőtájt, 1868-ban, kezdték vitatni azt a kérdést, ki kell-e terjeszteni a zsidók jogait. És minden szabadelvű ember a jogkiterjesztés mellett szavazott. A kereszténység lemondó nyilatkozata volt ez. Keresztelő, esküvő, konfirmáció, templom: mindezt szükségtelennek jelentették ki ahhoz, hogy polgára lehessen valaki egy keresztény társadalomnak. Az ilyen látszólag apró nyomok azok, amik úgy hatnak az államra, mint az esőcsepp a sziklára.

Ennélfogva a családban vidám volt a hangulat, mert a fiúk jövője immár fényesebbnek ígérkezett, mint aminő az apa multja volt, akinek akadémiai pályafutását egy izben megakadályozta a törvényhozás.

Az ellátás bőkezű volt a házban; minden a legjobb minőségű és bőven mindenből. A cselédek vezették a háztartást, akiknek szabad kezük volt mindenben. Sohasem bántak velök úgy, mint cselédekkel. A szobalány pietista volt; de bátran lehetett, amennyire a kedve tartotta. Jólelkű, kedélyes teremtés volt, aki — elég logikátlanul — tréfát űzött a házban uralkodó derűs pogányságból. Ellenben az ő hitéből senkisémm űzött tréfát. Jánossal magával meghitten bántak, hol jóbarátnak, hol gyermeknek tekintették. Együtt lakott

a fiúkkal. Könnyű dolga volt. Inkább arról volt szó, hogy együtt szórakozzék a gyermekekkel, mintsem hogy tanítsa őket. Egy kissé bizony az történt itt Jánossal, amit az ifjúság háttérbe szorítását követelő mindennapi felfogás elkényeztetésnek szokott nevezni. Noha mindössze tizenkilenc éves volt, bevezették úgy, mintha közéjük való lett volna, ismert és már érett művészek, orvosok, írók és hivatalnokok közé. Hozzá szokott ahhoz, hogy felnőttnek tekintse magát, s így a későbbi visszahatás annál keményebben sujtotta.

Orvosi pályafutása kémiai kísérletekkel kezdődött a műegyetemen. Közelről láthatta végre gyermekkorra megálmodott gyönyörűségeit. De milyen szárazak és unalmasak voltak a tudomány gyökerei! Ott állni és savakat öntögetni sókra, azután nézni, mikép változik az oldat színe: ez bizony nem volt mulatságos dolog. Oldatokból sókat előállítani: ez sem volt túlságosan érdekes. Később, mikor az analízisre került a sor, kezdődött az, ami titokzatos volt. Megtölteni egy edényt, akkorát, mint egy puncsos pohár, víztiszta folyadékkal és azután kimutatni a szűrővel azt a tán huszféle anyagot, amelyet a folyadék tartalmazott: ez mégis csak némi behatolás volt már a rejtelmekbe. Mikor egyedül maradt a laboratóriumban, apró kísérleteket végzett a saját szakállára és szerzett magának hamarosan egy kis üveg kéksavat, amelyet meglehetősen veszedelmes dolog volt előállítani. Nagyon különös érzés volt az a tudat, hogy magánál hordja a halált, bezárva, néhány csöpp folyadékban egy üveg dugó alatt.

Hozzálátott egyidejűleg az állattan, anatómia, növénytan, fizika és a latin tanulásához is. Még több latin! Olvasni, áttekintést szerezni,

uralkodni az anyagon: ez megjárta; de kívülről tanulni, sehogysem volt inyére. A feje úgy tele volt már mindenfélével, hogy több már csak nehezen fért bele. De meg kellett lennie.

Nagyobb baj volt ennél, hogy sok más mindenféle kezdett most versenyezni az orvostudománnyal. A Drámai Színház egy kődobásnyira volt csak hazulról, és János elment a színházba minden héten egypárszor, a harmadrendű székek mögé, állóhelyre. A francia vígjáték előkelő és derüs világa tárult ott eléje a brüsszeli szőnyeges színpadról. Ez a könnyed, gall kedély, amelyben a búskomor svéd a maga hiányzó kiegészítő részét csodálja, lenyügözte Jánost. Milyen lelki egyensúlya, milyen ellenállóereje volt az élet készszerűsáival szemben ennek a nemzetnek, amelynek naposabb, délibb a földje! És János gondolatai még jobban elkomorodtak, mikor érezte, hogy germán világfájdalma olyan gyászfátyollal borít be mindent, amelyet százesztendei francia nevelés sem lebbenthetett föl. De azt nem tudta, hogy a színpad párisi élete más volt, mint a szorgalmas és takarékos párisi emberé a polcok között vagy a bolti asztal mögött. A francia vígjátékot a második császárság gazdag szerencsefiai számára írták, s csak a politika és a vallás szempontjából cenzúrázták, az erkölcséből nem. Ez a vígjáték arisztokratikus volt, de azért felszabadítóan hatott, mert a valóságot ragadta meg, ha nem is szállt lejjebb a márkik és kalmárok vonalánál. Hozzászoktatta a közönséget ahhoz, hogy rokonszenvezzen ezzel az előkelő világgal és otthonosan érezze magát benne; az emberek elfelejtették ily módon a másikat, alacsonyabb rendű világot, és amikor kikerültek a színházból, azt gondolták, hogy Jób herceg barátjuknál voltak vacsorán.

A véletlen műve volt az is, hogy az orvos feleségének szép nagy világirodalmi könyvtára volt. Milyen gyönyörűség volt leszededetni az állványról ezeket a drága dolgokat! Az orvosnak pedig képtára volt svéd mesterek műveiből és értékes metszetgyűjteménye.

Az esztétika, amely most akadálytalanul virágzott, betört az életbe, sőt az iskolába is, ahol irodalmi egyesületek tartottak előadásokat. A családban többnyire képekről, színdarabokról, színészekről, könyvekről és szerzőkről beszéltek, úgyhogy az orvos jónak látta néha egy-egy erős részlettel fűszerezni a beszélgetést orvosi praksziséből.

Mostantól fogva kezd János immár ujságot is olvasni. A politikai és társadalmi élet elébe tárul a maga sokféle kérdésével, de eleinte visszariasztja őt, aki esztétává és családi egoistává lett. A politikához, gondolta, semmi köze. Szakismeret ez is, mint minden egyéb.

Két lánytanítványát tovább tanította és tovább érintkezett a családdal is. Házon kívül találkozott felnőtt rokonaival, akik kereskedők voltak, és ezek ismerőseivel. Társasága tehát széleskörű volt, s ezen a réven az életre vonatkozó szempontjai sem váltak egyoldalúakká. De a gyermekekkel való szakadatlan foglalkozása úgyszólván szükségszerűen lenyomta őt. Csaknem soha sem érezte, hogy öregebb lesz, és nem tudott fölényesen bánni a fiatalsággal. Már most észrevette, hogy a fiatalok előtte jártak, hogy új gondolatokkal születtek, hogy tovább építettek ott, ahol ő abbahagyta, és amikor találkozott később az életben felnőtt tanítványaival, szinte úgy nézett fel rájuk, mintha idősebbek lettek volna nála. Ugy rémlett neki, mintha túlnőttek volna rajta; de ez

látszat volt csak, amennyiben voltakép csak sajátmagukon nőttek túl, és nem voltak többé azok, akiknek János régebben látta őket.

Beköszöntött 1868-nak az ősze. Csalódtak az új alkotmány következményeiben, s ez a csalódás már-már elégtelenséget vont maga után. A társadalom felfordult, úgyhogy azok kerültek fölül, akik legalul voltak. A parasztok veszedelemmel fenyegették a várost és a kultúrát, és általános volt az elkeseredés.

Kimondta vajjon már az utolsó szót az agrárpárt? Valószínűleg nem. Szélső demokratikus reformpárttá kezdett kialakulni, s a civillista ellen intézett támadásánál merészebbet sohasem láttak még az emberek. Törvényes úton így akarták megbuktatni a monarchiát. Ha leszállítják az előirányzatot oly csekélységre, amely már sértő lehetett, akkor lemond a király. Ez egyszerű és geniális terv volt.

Olyan időben, amely a többségi jogot hirdeti, senkisem számíthatott ellenállásra a parasztság fellépésével szemben. Svédország parasztorság volt, amennyiben a vidék lakossága négymillió főnyi volt, ez pedig ötödfélmillió népességnek föltétlenül a többsége. Már most a félmillió uralkodjék-e a négymillión, vagy pedig fordítva? Úgy látszik, az utóbbi a méltányosabb. A városi lakosok természetesen a parasztok önzését és zsarnokságát emlegetik; de vajjon van-e a munkások programmpontjai között csak egy olyan is, amely a parasztok, jobbágyok vagy zsellérek helyzetének javítását követeli? Nem volt-e nagyobb azoknak az önzése, akik védővámokkal akarták megvédeni a tizennégy százalék kenyerez-

nek az árát a nyolcvanhat százalék egész megélhetésének és létföltételeinek a rovására? Milyen ostobaság önzésről beszélni, mikor állítólag minden egyes ember akkor használ legtöbbet az összességnak, amikor sajátmagának használ!

De 1868-ban fölfedeztek végre az elégtelennek egy pártot, amelyet szembe lehetett állítani a törvényes és dícséretes többséggel, s amely belevette programjába az összes gyökeres reformpon-
tokat. Ez a párt az új-szabadelvű párt volt, amely túlnyomórészt írókból állt, továbbá néhány kézművesből, egy tanárból, stb. Ez a párt viszont talpraállította az ipari vagy városi munkásságot, mint holmi ujonnan fölfedezett rendet. És ezzel a maroknyi csoporttal, amely híjával volt a föld-
birtokhoz fűződő nagyobb és fontosabb érdekeknek, amelynek oly bizonytalan volt a helyzete, hogy egyetlen rossz termés proletárokká tehetné a tagjait, ezzel a maroknyi csoporttal akarták a társadalmat ujjíateremteni. Mit tudtak a munkások a társadalomról és milyen társadalmat akartak? Olyat, amelyből nekik van hasznuk, még hatónkremegy is a parasztság. De ezzel sajátmaguk alatt vágták a fát, mert Svédország nem exportáló ipari állam. Ennélfogva a négymillió főnyi vidéki vásárló abban a pillanatban, mikor vásárlóereje megfogyatkozik, akaratlanul is tönkretenné az ipart és koldúsbotra juttatná a munkásokat. Arra szükség van, hogy a munkások előbb
rejussanak; de az ipari szocialistáknak az a követelése, hogy minden ember legyen ipari munkássá, sokkal képtelenebb, mint az agrárszocialistáknak az az óhajta, hogy mindenki paraszttá legyen. A tőke, amelyet a munkások most támadnak, úgy látszik, alapja az iparnak, és ha a tőkét megbolygatják, akkor összeomlik az ipar és a munkások

mehetnek vissza oda, ahonnan jöttek és jönnek naponta: — a vidékre.

Az agrárpártot azonban még nem rontotta meg a finom urakkal való érintkezés, és a párt nem vált még sem konzervatívvá, sem kompromisszumokra hajlandóvá. A háború látszólag kitörően volt a vidék és a város között. Mindenestre meggyülemlett a vihar, és csak egy kis alkalmi okra volt szükség, hogy villámok cikkázzanak a levegőben, mégha komolyabb veszedelemtől nem is kellett egyelőre tartani.

A főváros, a maga nagy kultúrérdekei révén, szobrot akart emelni XII. Károlynak. Miért? Vajjon ez az utolsó középkori lovag volt a kor eszményképe? IV. Gusztáv Adolfnak és XV. Károlynak a bálványában testesült meg vajjon a beköszöntött harciatlan új kor szelleme? Visszhangja volt ez vajjon a skandinávizmus korának, amikor ő királyi felsége új életre akarta kelteni Svédország haldokló harci dicsőségét? Avagy az egész dolog, mint igen gyakran szokott történni, a szobrász műterméből indult ki? Ki tudja? A szobor elkészült és le kellett leplezni. Tribünöket emeltek a nézők számára, de oly ügyetlenül, hogy a néptömeg nem láthatta az ünnepséget, az elkerített helyre pedig csak az udvar és a meghívottak, az énekesek és a fizető közönség léphetett be.

A szobor nemzeti adakozásból készült, és mindenki jogot formált magának ahhoz, hogy végignézhesse a leleplezést. Az ünnep egész rendezése felháborodást keltett. Cikkekben és kérvényekben követelték a tribünök eltávolítását, de eredménytelenül. A nép megmozdult és maga akarta szétszedni a tribünöket; ekkor azonban közbelépett a katonaság.

Az orvos meghívta ebédre az olasz operatársaságot. Éppen a csemegéig jutottak, mikor zaj hallatszott be az utcáról. Eleinte olyanformán, mintha esőcseppek kopogtak volna bádogfödelen, de aztán világosan kivehető volt a tömeg lármája. János figyelt. A láрма azonban elcsendesedett odakünn. Borospoharak csengése hallatszott olasz és francia frázisok közepette, amelyek ide-oda röpködtek az asztal fölött, kacagtak, szójátékokat faragtak és a társaság alig hallotta saját szavát. De most ordítás zúgott fel az utcán s nyomban rá lódobogás, fegyver és fölszerelés zörgése hallatszott. Egy pillanatra csend támadt odabenn, és a társaság egyik-másik tagja elsápadt.

— Mi ez? — kérdezte a primadonna.

— A csőcselék lármázik, — felelt egy professzor.

János felállt az asztaltól, bement a szobájába kalapért és felöltőért, és kisetett a házból. A csőcselék! — ez viszhangzott a fülében, mialatt ment előre az úton. A csőcselék! Anyjának egykori osztályostársai, az ő egykori iskolatársai és későbbi diákjai — ez volt a csőcselék! Ez volt a sötét háttér, amelyből odafönt azok a fényes képek kiemelkedhettek! Megint olyanformá érzése támadt, mintha cserbenhagyta volna a zászlót, mintha rosszul tette volna, hogy fölfelé igyekezett. De hiszen előbb a magasba kellett jutnia, hogy tehessen valamit azokért, akik odalent vannak. Igen, sokan voltak, akik így beszéltek, de mihelyt odafönt voltak, oly jól érezték magukat, hogy megfélekeztek azokról, akik lent maradtak. Például ezek a lovasok, akik a leg-sötétebb lyukakból bújtak elő, hogy büszkélkedtek! Milyen zavartalan élvezettel vagdalták a

társaikat! Noha el kell ismerni, hogy még szívesebben vagdalták a fekete kalapokat.

János tovább ment és kijutott a XIII. Károly-térre. A tribünök úgy emelkedtek a novembéri ég felé, mint óriás vásári bódék, és alul emberek nyüzsögtek körülöttük. Az Arzenál-út torkolata felől lódobogás hallatszott. Ott jönnek léptetve a kék gárdisták, a társadalom alapjai, akikre a magasban lévők támaszkodtak. János örült vágyat érzett, hogy nekimenjen ennek az egész tömeg lónak, embernek és kardnak, mintha benne látta volna az egész nyomás megtestesülését. Ez volt az ellenség! Nos hát szembe vele! A csapat közeledik és János az út közepére áll.

Miért gyűlölte a rendnek ezeket a fentartóit, akik valamikor meg fogják védeni őt is meg az ő jogait is, majd ha felkapaszkodott már a magasba és nyomni fogja ő is a többieket? Ha ez a néptömeg, amellyel most szolidárisnak érezte magát, szabadon tehetett volna, amit akart, talán az első követ azon az ablakon hajította volna be, amely mögött az imént ott ült még ő maga is borospoharak között. Mindenesetre; de ez mégsem akadályozta meg őt abban, hogy a tömeg pártjára ne álljon, mint ahogy igen gyakran látjuk, hogy a felsőosztály — elég következtelenül — a rendőrség ellen foglal állást. Ez az elvont szabadságmánia voltaképp nem egyéb, mint a természet fiának örökös apró lázongása a társadalom ellen.

János megindult egyenesen a lovassággal szembe, olyanforma homályos szándékkal, hogy földreteperi az egész csapatot, amikor szerencsére valaki megragadta a karját, erősen, de barátságosan, és visszavitte Jánost az orvos házába, aki már kerestette. Miután becsületszavát adta, hogy nem

megy el hazulról, leroskadt egy pamlagra és egész este lázban feküdt.

Magán az ünnepen János együtt énekelt a diákokkal, tehát ő is bejutott a kiválasztottak, a „felső tizezer“ közé, és megvolt rá minden oka, hogy a maga részéről elégedett legyen.

Mikor az ünnep véget ért, a nép előrenyomult. A rendőrség viaszorította. De a tömeg erre kővel kezdett dobálódzni. A rendőrök kardot rántottak, nekimentek a tömegnek, többeket letartóztattak és bántalmaztak.

János a Jakab-templom előtti térre sodródott, ahol látta, hogy egy biztos javában ver egy embert, miközben hullt a közápor és leverte a rendőrök sisakját. János tétovázás nélkül nekiugrott a biztosnak, galléron ragadta, megrázta és rákiáltott:

— Eressze el ezt az embert!

A biztos elképedve nézett támadójára.

— Kicsoda ön? — kérdezte bizonytalanul.

— Az ördög, — kiáltott János, — és elviszem, ha el nem ereszti ezt az embert!

A biztos csakugyan eleresztette áldozatát, de csak azért, hogy Jánost ragadja meg. Ebben a pillanatban egy kődarab leütötte a háromszögletes kalapját, János pedig kitépte magát a kezéből.

A katonák szuronnal kergették most a tömeget a Gusztáv Adolf-téren lévő őrség felé. Nyomukban egész csapat ember rohant, felsőbb társadalmi osztályokba tartozó urak, vadul kiáltozva, és látszólag azzal az eltökélt szándékkal, hogy a foglyokat kiszabadítják. János velük szaladt. Mintha szélvész sodorta volna őket előre; emberek, akiket egyáltalán senkisem háborgatott, akiket senkisem szorított vissza, akiknek előkelő társadalmi állásuk volt, vakon rohantak előre, kockára téve állásukat, családi boldogságukat, kenye-

rüket, mindenüket. János érezte, hogy egy kéz ragadja meg az övét. Visszaszorította, s egy középkorú, dúlt arcú, finoman öltözött urat látott maga mellett. Nem ismerték egymást, nem beszéltek egymással, hanem kezet fogva rohantak előre mindaketten, mintha ugyanaz a gondolat hajtotta volna őket. Majd belebotlottak egy harmadikba. János ráismert benne egy hajdani iskolatársára, egyik miniszter fiára, aki már magántisztviselő volt. Ez a fiatalember az iskolában sohasem tartozott az ellenzékhez, ellenkezőleg: reakciónak tartották, akire nagy jövő vár. Most halálsápadt volt az arca, mintha vértelenné vált volna, és izmai odatapadtak a koponyájához, úgyhogy a feje halálfejhez hasonlított két égő szemmel. Nem beszélhettek egymással, hanem megragadták mind a hárman egymásnak a kezét és rohantak az örség felé, hogy megostromolják. Az áradó hullám előbbre hömpölygött, egyre előbbre, míg végül úgy, mint mindig, megtört a szuronyokon és tájká foszlott.

Egy félóra mulva János néhány diákkal együtt az Opera-vendéglő pincéjében ült és büftökölt evett. Úgy beszélt a kalandjáról, mint olyasvalamiről, ami úgyszólván nélküle és akaratán kívül történt. Sőt tréfálkozott is a dologról. Ez lehetett gyávaság is szemben a közvéleménnyel, de lehetett egészen egyszerűen az is, hogy János most, mint a társadalom tagja, nyugodtan vizsgálta és tárgyilagosan ítélte meg a kitörését. Az ablak kinyílt egy pillanatra, a fogoly kidugta rajta a fejét, és azután újra becsapódott az ablak.

Ismeretlen bűntársa, mint János később megállapította, egy határozottan konzervatív gondolkozású nagykereskedő volt, aki mindig kerülni igyekezett János tekintetét, valahányszor találkoztak.

tak. Egyszer véletlenül szembekerültek egymással a gyalogjárón és egymásra kellett nézniök. Nem mosolyogtak.

Mialatt ott ültek még az Opera-vendéglőben, megérkezett Blanche* halálának a híre. A diákok meglehetősen hűvösen fogadták a hírt. A művészek és polgárok melegebben. De az alsóosztály gyilkosságot emlegetett. Tudták, hogy Blanche személyesen közbenjárt XV. Károlynál, hogy engedje meg a tribünök lebontását. Tudták, hogy Blanche, noha bővelkedett e világ javaiban, sohasem feledkezett meg róluk, és ezért hálásak voltak. Ostoba emberek, mint rendesen, most is így érveltek: nem nagy dolog volt kívágni neki egy beszédet a szegények érdekében, mikor gazdag és ünnepelt volt. — Nem volt nagy dolog? A legnagyobb dolog volt!

Különös volt, hogy az egész elégületlenség a főpolgármester és a rendőrség ellen irányult, nem pedig, mint máskor, a király ellen. XV. Károly kedvelt személyiség volt, aki tehetett mindent, amit akart, anélkül, hogy népszerűtlenné vált volna. Nem volt sem leereszkedő, sem demokrata, inkább gögös volt. Nem egy történet keringett róla, hogy kegyenceitől megvonta kegyét azért, mert víg mulatozás közben megfeledkeztek a kellő tiszteletről. Képes volt szivart dugni a katonák szájába, de leszidott tiszteket, ha nem engedelmeskedtek rögtön a szeszélyeinek. Pofonokat osztogatott tüzoltás közben és nem nevetett, mikor a „Sondagsnisse“-ben megjelent a torzképe. Ő volt az uralkodó, és meg volt győződve róla, hogy egy személyben hadvezér és államférfi. Beleavatkozott

* *Blanche* Ágoston (1811—1868) svéd vígjátékiró és elbeszélő. *A fordító.*

a kormányzásba és képes volt szakembereket ilyenformán letorkolni: „Ehhez nem értesz!” De népszerű volt és az is maradt. A svéd, aki szinte szenved minden akarat-elernyedés láttára, csodálta ezt az akaratot és meghajolt előtte. Furcsa az is, hogy rendetlen életét is megbocsátották neki, talán azért, mert sohasem csinált titkot belőle. Megállapította sajátmaga számára az erkölcsöt és eszerint élt. Ennélfogva összhang volt az életében, és az összhang mindig kellemes látvány.

Lehettek az emberek lázadók ösztönből, de a köztársaságban, amely szükségszerű átmeneti forma egy jobb társadalmi rend felé, nem bíztak. Két francia köztársaságot láttak már, amelyre új monarchiák következtek. Titokban anarchisták voltak, de nem voltak köztársasági érzelműek, és elhitték, hogy a monarchia nem akadályozza a szabadság kifejlődését. Így gondolkoztak a fiatalok. Viszont az idősebbek, köztük Blanche is, a köztársaságban látták az egyedüli megoldást. Ez az oka, hogy napjainkban (1886) az ó-szabadelvű iskola — hogy úgy mondjuk — konzervatív köztársasági párttá lett.

Az orvos, mikor látta, hogy feleségének a szépirodalma elnyomja János orvosi tanulmányait, elhatározta, hogy bepillantást enged Jánosnak hivatalos titkaiba és ízelítőt nyújt neki csalogatóul, hogy kedve legyen megbirkózni a hosszadalmas előtanulmányokkal, amiket ő maga is sokallott. János többet tudott immár a fizikából és a kémiából, mint az orvos; ennek pedig az volt a véleménye, hogy csupa rosszindulatból gátolják nehéz előtanulmányokkal a versenytársak pályafutását. Mért nem boncolhatnak rögtön hullát, úgy,

mint Amerikában? Hiszen ez szaktanulmány! — János ily módon az anatómiai könyvek tanulmányozása után, mint az orvos segédje, rögtön beleszólhatott a gyakorlatba.

Új, változatos élet kezdődött most, tele valóssággal. Elhajtattak egy sötét utcába, beléptek egy házmester-szobába, ahol lázban feküdt egy asszony. Odamentek az ágyhoz, szegény gyermek, a nagymama és más rokonok közé, akik lábújjhegyen járva várták az ítéletet. Felhajtották a dohos, rongyos takarót, kitakartak egy horpadt, ziháló mellett, megvizsgálták az érverést, receptet irtak. Majd elhajtattak a Villa-sorba, ahol puha szőnyegeken, fényes szobákon keresztül, bevezették őket egy hálószobába, amely templomhoz hasonlított; fölhajtottak egy kék selyempaplant, sínek közé rakták egy csipkeruhás angyali szép gyermeknek az egyik lábát. Útközben megnéztek egy műgyűjteményt és művészekről beszélgettek.

Ez új és érdekes dolog volt; de hogy függött össze Titus Livius-szal és a filozófia történetével?

Sor került a sebészeti részletekre is. Reggel hét órakor fölébresztik Jánost; bemegy az orvos sötét kamarájába, ahol kézzelfoghatóan segít kiégetni egy sebet, amely nemi betegség következménye. A szoba emberhús-szagú, és ez éhomra émelyítő. Vagy hátratartja a fejét egy páciensnek, mialatt az orvos mirigyeket szed ki egy villával a beteg torkából. János érzi, hogy rángatózik a beteg feje a fájdalomtól.

— Ehhez hamar hozzászokik az ember, — mondja az orvos, és ez valószínű volt. De János gondolatai ott jártak immár Goethe Faustján, Wieland ínyenc regényein, George Sand szociális képzelgésein, Chateaubriand rajongó természet-

leírásain és Lessing józan elméletein. Mozogni kezdett a fantáziája és nem akart dolgozni az emlékezőtehetsége. A valóság a maga égett sebeivel és megalvadt vércsomóival nem volt szép, és az esztétika úgy lenyügözte az ifjút, hogy az életet kellemetlennek és visszataszítónak érezte.

Művészekkel való érintkezése új világot tárt a szeme elé: egy szabad társadalmat a társadalomban. Ezek a művészek rosszul öltözve jelentek meg a gazdagok és műveltek asztalánál, a körmük piszkos volt, fehéreneműjük mocskos, mintha nemcsak egyenrangúak volnának a többiekkel, hanem különbek is náluk. De miben? Alig tudták leírni a nevüket, pénzt kértek kölcsön és nem fizették vissza, durva volt a nyelvük. Minden meg volt engedve nekik, ami másoknak tilos volt. Miért? Tudtak festeni. De hiszen a festést meg lehetett tanulni az akadémián, és az akadémia nem kérdezte meg senkitől, aki beiratkozott, hogy lángész-e. Honnan lehetett hát tudni róluk, hogy zsenik? Hát a festés nagyobb dolog volt, mint a tudás, az ismeret, a tudomány?

És saját külön elismert erkölcsi törvényük volt. Műtermeket béreltek és nőkért küldtek, akik meztelenre vetkőztek előttük. Dicsekedtek a szeretőikkel, míg mások szégyenkeztek és megrovásban részesültek. Piszkos ügyeik voltak és tréfálkozva beszéltek oly dolgokról, amik másokra súlyosan ránehezedtek. Az igazi művészhez mintha valósággal hozzátartozott volna az, hogy léha fráter legyen, mint ahogy egyébként nevezték volna.

— Vig, szabad világ ez, — gondolta János; — ebben jól érezné magát, konvencionális társadalmi békák nem szorítanak, nem volnának kötelességei a társadalommal szemben, és ami a legfontosabb, nem kellene érintkezésbe jutnia a sivár valóság-

gal. Csakhogy ő nem volt zseni. Mikép juthatna hát bele ebbe a világba? Tanuljon meg festeni és szerezzze meg így a kiváltságlevelet?

Nem! Ez így nem volna jó. A festésre sohasem gondolt; hivatást kellett volna éreznie magában, az volt a véleménye, hogy beiratkozhasnék az akadémiába. És a festés nem is fejezhetné ki mindazt, amit mondani akar, majd ha egyszer szóhoz jut. Ha szó lehetne valamiről, ha ugyan egyáltalán szó lehet valamiről, akkor az csak a színház lehetne. A színész előállhatott és elmondhatta a legkeserűbb igazságokat is, anélkül, hogy felelősségre vonhatták volna érte. Ez határozottan szép pálya volt.

4.

A FÜGGÖNY ELŐTT.

(1869.)

Jánosnak az a kísérlete, hogy az egyetemet Stockholmba helyezi át, nem maradhatott következmények nélkül, és társai figyelmeztették is. Mikor tehát kora tavasszal Uppsalába utazott, hogy megírja a latin dolgozatát, postán előre elküldte a dócensnek a három próbaértekezést és a tizenöt svédkoronát, úgyhogy merénylete akadálytalanul sikerült vagy észrevétlen maradt, és Jánosnak elfogadták a dolgozatát. De most május havában le akart vizsgázni a kémiából. Hogy egészen bizonyos legyen a dolgában, próbavizsgára jelentkezett a műegyetemi adjunktusnál. Ez meg is vizsgáztatta és kijelentette neki, hogy többet tud, mint amennyire az orvosi vizsgához szüksége van. Így fölkészülve utazott el Uppsalába. Először is egyik diáktársát kereste föl, aki már levizsgázott a kémiából és így ismerte a titkokat.

— Csináltam szintéziseket és analíziseket és tanultam szerves kémiát is, — kezdte János.

— Ez jó, mert hiszen csak a szintézisre van szükségünk a vizsgán; de ez mégsem segít rajtad, mert nem dolgoztál a laboratóriumában.

— Az igaz, de a műegyetem laboratóriuma sokkal jobb.

— Hiába jobb, mikor nem az övé.

— Majd meglátjuk, — mondta János, — vajjon a tudás nem érvényesül-e minden esetben.

— Ha annyira biztos vagy a dolгодban, hát akkor próbáld meg; de jól jegyezd meg, amit most mondok. Először is menj el a dócenshöz és magold be nála a kérdéseket.

— Hogy-hogy?

— Óránként egy koronáért átveszi veled az összes nevezetesebb kérdéseket, amiket a tanár az utolsó esztendőben feladott. Mostanában például azt szokta kérdezni: lehetne-e gyufát csinálni az ő holttestéből és ammoniákat a te ócska csizmádból? De ezt is megtudod majd a dócenstől. Másodszor nem szabad frakkban és fehér nyakkendővel jelentkezned, és legkevésebbé szabad olyan finom ruhában, amilyenben most vagy. Vidd el hát majd kölcsön az én lovaglókabátomat, ennek zöld a válla, a varrása meg piros, és húzd fel majd a hosszúszárú csizmámat is, mert az öreg nem szereti a rövidszárút.

János megfogadta az útbaigazítást és elment először is a dócenshöz, akitől megkapta a legutóbbi kérdéseket. Kárpótlásul megígérte János, hogy mindenesetre felkeresi még egyszer és elmondja majd neki, milyen kérdéseket kapott a vizsgán, hogy a dócens kiegészíthesse a katekizmusát.

Másnap fölment János a diáktársához és átöltöztött nála. A nadrágot magasra húzták, hogy látható legyen a csizma szára, a gallért pedig az egyik felén felgömbítették, úgyhogy a gallér és az ing között lászott Jánosnak a bőre.

Igy fölkészülve jelentkezett János az első vizsgájára.

A kémia tanára valaha erődítési tiszt volt, akit annak idején nem fogadtak szívesen az uppsalai tudós céh tagjai. Katona volt, akadémiai képzettség híján, tehát félig-meddig „filiszter”-nek nézték. Ez bosszantotta őt és beteggé tette a máját. Hogy laikus volta külsőségeit ellensúlyozza, az agyontanult és nyers egyenességű tudóst affektálta. Lomposan öltözködött és mindenben különködött. Szerette emlegetni, hogy Berzelius tanítványa volt, noha sok százan azok voltak mások is. Ez volt az ütőkártyája. Berzeliusnak egyebek közt rongyos volt a nadrágja, ennélfogva minden kiváló kémikusnak a lyukas nadrág volt az ismertető jele, stb. Ez volt a magyarázata minden furcsaságának.

János bemutatkozott. A tanár bizalmatlanul fogadta és arra kérte Jánost, hogy keresse fel újra egy hét múlva. János kijelentette, hogy ő csak vizsgázni jött Uppsalába, s minthogy szégyen ember, nincs módjában egy hetet itt tölteni a városban. Ily módon kieszközölte az engedélyt, hogy másnap vizsgázhasson.

— Ugy is gyorsan végzünk majd, — jegyezte meg az öreg.

Hogy értette ezt?

Másnap ott ült János egy széken a tanár előtt. Napos májusi délután volt, és az öregem meglátszott, hogy rosszul emésztette meg az ebédjét. Barátságtalan volt az arca, mikor hintaszékébe ülve elkezdte Jánost kérdezni. János eleinte jól válaszolt a kérdésekre. De csakhamar tekergősebb kérdések következtek, mintha hurkok lettek volna.

— Ha van egy darab földem és salétromot

gyanítok, mit kell tennem először is, hogy salétromgyárat alapíthassak?

János salétromanalizist ajánlott.

— Nem.

— Akkor nem tudom.

Csend támadt, és hallatszott a legyek zümmögése. Hosszú, kínos csend.

— No, most jön a csizma vagy a gyufa, — gondolta János; — majd kivágom a rezet.

De nem jött semmi. János végül köhögött, hogy magára vonja a tanár figyelmét. De a tanár tovább hallgatott. János azon tűnődött, nem látott-e rajta keresztül az öreg és nem ismert-e rá a vízsgakabátra.

Majd újabb kérdést kapott, amelyre nem tudott felelni; utána még egyet.

— Nagyon korán jött vizsgázní, — szólt az öreg és felállt.

— Egy esztendeig dolgoztam laboratóriumban és értek az analízishez is.

— Hozzászágolt, de nem emésztette meg! Látja, a műegyetemen napszámos az ember, itt ellenben tudós.

Ennek éppen az ellenkezője volt igaz, mert Uppsalában állandóan panaszkodtak az orvosnövendékek, hogy ott állnak, mint a szakácsnék, keverékeket és sókat kotyvasztanak és sohse jutnak hozzá egy kis analízishez, pedig az orvosoknak éppen az analízishez kell érteni, míg a szintézis a gyógyszerész dolga. De most az a néhány év óta firtatott kérdés, hogy az egyetemet át kellene helyezni Stockholmba, föllázította Uppsalát a főváros ellen, aztán meg az ujonnan épült műegyetem laboratóriuma híres volt kitűnő berendezéséről, míg az uppsalai éppen ellenkezőleg a silányságáról volt hírhedt.

Elvi kicsinyeskedés játszott bele tehát a do-logba, és János érezte, hogy igazságtalanság esett rajta.

— Így hát nem kapok bizonyítványt?

— Nem, uram, az idén nem kap; de jöjjön el újra jövőre!

Szégyelte ezt mondani: járjon az én egyedül üdvözítő laboratóriumomba.

János dühösen távozott. Tehát nem a tudás a fontos, nem a szorgalom, hanem csakis a pénz. Ez juttatja be az embert csúszva-mászva a céhbe. Rövidebb utakat keresett talán? Nem! Éppen el-lenkezőleg; kénytelen volt hosszú, fáradságos ke-rülőutakon járni, míg a többiek az egyenes or-szágúton haladtak, már pedig a legegyenesebb út a legrövidebb!

Kijutott a Carolina-könyvtár parkjába, dühö-sen, mint a méh. Vissza se akart menni eleinte a városba, hanem leült egy padra. Csak felgyujt-hatta volna legalább ezt a sátán-barlangot! Egy év múlva? Nem, soha! Torkig volt az egésszel. Mire való ennyi fölösleges dolgot megtanulni, mi-kor később úgyis elfelejt az ember mindent, mert a gyakorlatban soha sincs rá szüksége? Azért kí-nóldják olyan sokáig, hogy űzhesse végül ezt a ronda mesterséget? Vizeletet vizsgáljon, hánya-dékban turkáljon, a test rejtett üregeiben kapa-rásson? Ördög vigye!

Mialatt ott ül, egy jókedvű társaság közeledik arrafelé és megáll nevetve a Carolina háta mögött. Fölnéznek az ablakokra, ahol látszanak a hosszú könyvsorok, állvány állvány mellett. Nevetnek! Hölgyek és urak nevetnek a könyveken! János-nak úgy rémlik, hogy ismeri őket! Igen, Levasseur francia színészei, akiket Stockholmban látott s akik most Uppsalában vendégszerezepelnek. Kine-

vették a könyveket. Boldog emberek, akik lehetnek a műveltség és szellem hordozói — könyvek nélkül! Talán minden léleknek van valami adni valója, ami nincs benne a könyvekben, de valami akkor benne lesz majd. Igen, bizonyosan így van! Hiszen öneki magának is van egész tömeg tapasztalata és gondolata, ami bizonyára gazdagíthatná az emberre vonatkozó tudományt, és arra vár csak, hogy kivetítse sajátmagából.

És lelkébe lopózott így újra az a gondolat, hogy be kell jutnia ebbe a kiváltságos rendbe, amely kívül áll és fölötte áll a társadalom kis törvényeinek, amely nem ismeri a ranglétrát s amelyben sohasem kell azt éreznie az embernek, hogy alul van. Ott a közvélemény ítéletére hivatkozhat az ember és teljes világításban dolgozik, míg itt felakasztják egy félreeső sötét lyukban, ítélet és vizsgálat nélkül, tanúk nélkül.

Erőt mérítve az új gondolatból, felállt János, felmosolygott a könyvekre és bement a városba, azzal az elhatározással, hogy hazautazik és jelentkezik bemutatózó fellépésre a Királyi Színházban.

Azt hiszem, minden városi embernek kedve támad vagy egyszer életében ahhoz, hogy színész legyen. Annak a kultúrösztönnek a következménye ez, amely arra nógatja az embert, hogy nagyítsa önmagát, szerepeljen, azonosítsa magát más, nagyobb, költött személyekkel. Jánosban, aki romantikus volt, benne élt az a vágy is, hogy kiálljon és beszéljen a néphez. Azt hitte ugyanis, hogy megválaszthatja majd a szerepeit, és tudta is már, hogy miket fog választani. Hogy János is, csak úgy, mint mindenki más, azt hitte, hogy megvan a tehetsége, ez bizonyára azon a felhasználatlan

erőfölöslegesen alapult, amely a testi munka hiányával függött össze, s amelynek következménye volt a szellemi túlerőltetés folytán rendetlenül működő agyvelőnek hajlama a nagyításra. Magában a színészi foglalkozásban nem látott János semmi nehézséget, de más irányból számított ellenállásra.

Örökölt hajlamról beszélni azért, mert ez a mánia megvolt a családban, talán elhamarkodott dolog volna, mikor föltételeztük, hogy a vágy felámad a legtöbb emberben. Bizonyos, hogy apai nagyapja, aki stockholmi polgár volt, színdarabokat írt egy műkedvelő társaság számára, és élt még intő például egy távoli ifjú rokona is. Ez az utóbbi mérnök volt, dolgozott a motalai vasgyárban, majd pedig a Köpinghulti vasút alkalmazottja lett. Szép jövő várt tehát rá, de egyszerre csak faképnél hagyta a mérnöki pályát és beállt színésznek. János emlékezett még rá, hogy gyermekkorában több műegyetemi hallgató hogyan gyakorolta szerepét ennek a rokonnak a lakásán és látta is egyszer játszani őket a La Croix fogadó nagytermében. A mérnök lépése családi szomorúsággá vált, amely sohasem szűnt meg, s a fiatal ember, akit mindenki sajnált, még ez idő szerint sem vitte semmire, hanem vidéki társulatokkal kószált névtelenül. Ez volt a legnehezebb pont.

— Igen ám, ez ő, — felelgette János sajátmagának; — de az én dolgom sikerülni fog!

Miért? Azért, mert hitt benne. És azért hitt benne, mert óhajtotta.

János sokat játszott gyerekkorában egy kis gyerekszínházzal; de ez sem elegendő ok arra, hogy veleszületett hajlamról beszéljünk, mert hiszen minden gyerek szeret színházat játszani. Bizonyára azért támadt kedve hozzá neki is,

mert másokat látott játszani. És aztán a színház valóság nélküli jobb világ volt, amely kicsalta az embert a sivár valóság világából, amely nem lett volna annyira sivár, ha a nevelés harmónikusabb, reálisabb és kevésbé romantikus lett volna, mint volt.

Szóval: az elhatározás megérlelődött, és János, anélkül, hogy bárkinek is szólt volna a dolgról, beállított a színiiskola vezetőjéhez, aki a Királyi Színház dramaturgja volt.

Mikor hallotta a saját kijelentését: — Színész akarok lenni, — összeborzadt. Mintha letépte volna lelkéről az örökölt félenkséget és erőszakot követett volna el a természetén.

A tanár megkérdezte tőle, mi a foglalkozása.

— Orvos akartam lenni.

— És ott akar hagyni ilyen pályát a legnehezebb és legrosszabb pályáért a világon?

— Ott!

Minden művész a legnehezebbnek és legrosszabbnak mondta a saját pályáját, noha valamennyinek jó dolga volt. Csak azért beszéltek így, hogy másokat elriasszanak.

János magánórákat óhajtott venni a tanártól, hogy elkészüljön bemutatkozó fellépésére. A tanár azonban falura készült már, mert a szezon végét ért; de arra kérte Jánost, hogy keresse fel őt újra szeptember elsején, amikor a színház megnyílik, és az igazgatóság újra Stockholmban lesz már. Ebben meg is állapodtak, és a dolog el volt intézve.

János, mikor lejutott az utcára, tágra nyitotta a szemét, mintha a ragyogó jövőbe bámulna bele; a győzelmet ott érezte már a markában, mámoros volt tőle és repült, de ingadozó léptekkel, végig az úton,

Otthon az orvoséknál nem szólt semmit és nem szólt semmit másoknak sem. Három hónapja volt még; ezalatt meg akart mindent tanulni egyedül, hogy kész színész legyen. De titokban, mert gyáva volt és félénk. Gyáva volt, ha arra gondolt, hogy megszomorítja az apját és az orvost; félt, hogy az egész város megtudja, hogy ő színésztalentumnak tartja magát; félt a rokonok gúnyolódásától, a jóbarátok arcfintorgatásától és ellenérveitől. Jelentkezett a nevelés eredménye: mit szólnak hozzá az emberek? Féllelme túlzásba csapott át, és képzelődése bűnné növesztette cselekedetét. Hiszen csakugyan sokaknak lelki békéjét megháborítja, mert a rokonok, a barátok és az ismerősök mélyen megrendülnek, mikor erőszakosan kitépődik egy szem a láncból. János maga is érezte ezt, ezért kellett aggódó lelkiismeretét megnyugtatnia.

Moor Károlyt és Wijkander Lucidorját szemelte ki bemutatkozó szerepekül. Nem véletlenül, hanem szigorú logikával. Ebben a két alakban ráakadt nyomtatásban saját belsejének a kifejezésére, és ezért az ő nyelvükön akart beszélni. Lucidort úgy fogta fel, mint boldogtalan és elégtelen magasabbrendű lényt, akit a szegénység tett tönkre. Magasabbrendűnek fogta fel, természetesen! Ebben a szinpadért való rajongásában fölbukkant valami abból is, amit akkor érzett volt, amikor prédikált és amikor fellázadt az iskolában az ima ellen; valami az ige hirdetőjéből, a prófétából, az igazság bajnokából.

Mindennél jobban fölcsigázta képzelődését a színház nagy jelentőségéről Schiller tanulmánya: „A szinpadról, mint erkölcsi intézményről“, amelyet János most olvasott. Hiszen oly mondatok,

mint az alábbiak, világosan mutatták, mily magas a cél, amely felé törekedett:

„A szinpad az a közös csatorna, amelybe a bölcsesség fénye, a nép gondolkozó jobbik részéből eredve, beleözönlik és onnan szelidebb sugarakban az egész államra szerteárad.“

„Ebben a művészi világban azt álmodjuk, hogy az igazi világ megszűnik, újra a sajátmagunkéi leszünk, megtanulunk újra érezni, üdvös szenvedélyek rázzák meg szunnyadó természetünket, frissebb hullámmásra indítva bennünk a vért. Az, aki boldogtalan, kisírja itt, idegen szomorúságot siratva, saját szomorúságát is, — az, aki boldog, ki-
józanodik, és aki biztosan áll, aggódni kezd. Az, aki érzékeny és elpuhult, férfivá keményedik; a durva és szívtelen itt kezd először érezni. És végül — minő diadal ez számodra, természet! — annyi-
szor földre tiport és annyi-
szor újra feltámadó természet! — amikor minden rendű és rangú emberek, levetve a mesterkéltség és divat bilincseit, szabadulva a végzet szorongató karmai közül, *egyetlen* mindent egybefonó szimpáthiában testvériesülve, újra *egyetlen* törzssé olvadva össze, megfélemeznek sajátmagukról és a világról és közelednek mennyei eredetük forrásához! Minden egyes élvezi mindannyiuk elragadtatását, amely megerősödve és megszépülve száz szemből ragyog vissza rá, és keblében nincs hely most csak *egy* érzés számára —: *ember* vagyok!“

Így írt a huszonötéztendős Schiller, és a húszéves ifjú aláírta ezt.

A színház föltétlenül nevelőintézet az ifjúság és a középosztály számára, amelyet illuzióba ringathat még a színész és a festett vászon. Idősebbek és műveltek számára élvezet a színház, és ezeknek a figyelmét főképp a színész művészete köti le. Ezért mondható csaknem szabálynak, hogy az öreg kritikusok végül már mindig elégedetlenek és dörögők. Az illuziójuk oda van már s a technikai hibákat nem veszi be a gyomruk.

A legújabb kor a színházat, de főképp a színész művészetét a legnagyobb mértékben túlbecsülte. El is következett erre a reakció. A színészek ugyanis függetlenítették művészetüket a drámaírói művészettől és azt képzelték, hogy a saját lábukra állhatnak. Így támadt a primadonnakultusz, a színész-imádás és ennek nyomában a visszahatás. Párisban, ahol a túlzás a legnagyobb volt, legelőször jelentkezett az ellenáramlat. A „Figaro” rendreutasította a Théâtre-Français hőseit és figyelmeztette őket arra, hogy ők csak a szerző bábjai.

Valamennyi nagy európai színház romlása arra vall, hogy a művészet kezdi elveszíteni érdekességét. A műveltek nem járnak színházba, mert kifejlődőben van a valóság érzéke, a fantázia pedig, amely az ősi vadság maradványa, visszafejlődik. A műveletleneknek viszont nincs sem idejük, sem pénzük arra, hogy színházba járjanak. Ugy látszik, hogy a jövő a variété-színházé, amely szórakoztat anélkül, hogy nevelne, mert merőben pihentető játék csupán. És valamennyi számottevő író más, alkalmasabb formát választ is immár a nagy kérdések tárgyalására. Ibsen darabjai mindig könyvformában hatottak, mielőtt előadták őket, és amikor előadják őket, az érdeklődés többnyire a körül forog, *hogyan*

játsszák őket — vagyis egy másodrendű kérdés körül.

János beleesett az ifjuságnak abba a rendes tévedésébe, hogy összezavarta a színészt a szerzővel. A színész volt az ige hirdetője, de a szerző volt a felelős, aki a háttérben állt.

Most tavasszal otthagyta János régi házitanítói állását a lányoknál, így tehát bőven ráért, hogy nyáron át titkon és önállóan művészete tanulmányozásával foglalkozzák. Mosolygott a könyveken s most legelőször is a könyvekhez folyamodott. Oly emberek gondolatai és tapasztalatai voltak a könyvekben, akik túlnyomórészt halottak voltak már, és ezekkel bátran folytathatott most meghitt társalgást anélkül, hogy árulástól kellett volna tartania. Hallotta, hogy a várkastélyban van egy könyvtár, amely az államé, s amelyből mindenkinek joga van könyveket kölcsön kérni. Szerzett magának kezességet és fölment a könyvtárba. Ünnepeles hely volt: a kis szobák tele voltak könyvekkel, s a könyvek között őszhajú csendes öregek ültek és olvastak. János megkapta a könyveit s félénken és boldogan sietett haza.

Alapos akart lenni, mélyére akart hatolni a dolognak és alapos volt is. Schillerből kiszedte a színház nagy jelentőségéről szóló idézetet; Goethéből kiválasztott egy egész értekezést tele direkt utasításokkal, hogy mikép kell járni és megállni, mozogni, leülni, bejönni és kimenni; Lessing „Hamburgi Dramaturgiá”-jában elolvasott egy egész kötetnyi színházi kritikát, tele a legfinomabb megfigyelésekkel. Lessing volt az, akiből legtöbb reményt merített arra, hogy boldogulni fog, mert Lessing nem átalotta kijelenteni, hogy a színészi művészkedés züllésnek indította a színházat, és azt kívánta, hogy játsszanak a művelt osztályok-

ból való dilettánsokkal, akik jobban megértették a szerepeket, mint az iskolázott és többnyire műveletlen színészek. Olvasta Raymond de Saint-Albint is, akinek gyakran idézett megfigyelései a színpadi művészetéről igen értékesek.

E mellett nem feledkezett meg gyakorlati kiképzéséről sem. Otthon, az orvos házában, színpadot rendezett be, mikor a fiúk elmentek hazulról. Gyakorolta magát a belépésben és a kimenésben. Végigrendezte az egész „Haramiák“-at, eljátszotta Moor Károlyt maszkban és jelmezben. Eljárt a Nemzeti Múzeumba és az antik szobrokon tanulmányozta a mozdulatokat; otthonhagyta a sétatálcát, hogy gyakorolja magát az utcán a szabad járásban. Erőszakosan legyőzte féltékenységét, amely csaknem agorafóbiává vagy tériszonyná fajult, úgyhogy már-már nem is mert kersztülmenni nyílt térségeken, és leggyakrabban járt most a XIII. Károly-térre, ahol nagy néptömegek szoktak lenni. Tornázott otthon minden nap és vívott a tanítványaival. Ügyelt izmainak minden mozdulatára; emelt fejjel és kifeszített mellel járt, a karjait szabadon lelógatva s a kezét (Goethe utasítása szerint) lágyan ökölbe szorítva, úgyhogy újjai szép szabályos sorban következtek egymás alatt.

Legtöbb baja hangjának a kiképzésével volt, mert a lakásban hallották, mikor szavalt. Kiszelte hát azt, hogy kimegy a városból a szabadba. Az egyetlen hely, ahol zavartalanul lehetett, a nagy gyakorlótér volt. Ott végiglátta meszsziire a síkságot és észrevette, ha valaki közeledett, és ott annyira elhalt a hangja, hogy meg kellett magát erőltetnie, hogy hallja saját magát. Ily módon megerősödött a beszélő hangja.

És mindennap kiment a gyakorlótérre. Ott

dühöngött az ég és a föld ellen, és a város, amelynek templomtornyai kimagaslottak a síkság fölé, a társadalom volt, míg ő odakünn állt a természetben. Öklét rázta a vár, a templomok, a kaszárnyák felé és haragudott a csapatokra, amelyek néha gyakorlatozás közben nagyon közel jutottak hozzá. Volt valami fanatikus vonás a munkájában, és nem riadt vissza semmi fáradságtól, hogy rakoncátlan izmait engedelmességre kényszerítse.

HOGY LESZ ARISZTOKRATÁVÁ?

(1869.)

A házba bejáratos volt a többi között egy fiatalember is, aki szobrásznak készült. A társadalom alsóbb rétegeiből bukkant föl, kovácsinas volt és most beiratkozott az akadémiába, ahol első próbamunkáján dolgozott. Boldog és mindig jókedvű volt, meg volt győződve róla, hogy a gondviselés szólította új pályájára, és elbeszélte, hogy a szellem mikép ébresztette föl és mikép unszolta arra, hogy álljon a szép szolgálatába. János szerette őt, mert híjával volt a töprengésnek és az önkritikának és teljességgel öntudatlan volt. Azonkívül büntársa is volt, aki ugyanarra a meg nem engedett célra törekedett, mint János: ki akart emelkedni az alsóosztályból; de nem volt meg benne a bűnösség érzete, amely Jánost állandóan gyötörte.

A szobrász buzgó, hithű keresztény is volt, aki más hitről tudni sem akart. A két fiatalember hamarosan megállapodott, hogy tisztelni fogják egymásnak a hitét. János állta is a megállapodást, de barátja néha megfeledkezett róla. A szobrász, mint keresztény, elméletileg szigorú erkölcsi alapon állt, de egyébként megadta a testnek a magáét. János egyszer rajtaérte őt, amikor fényes

délelőtt egy lányt eresztett ki a szobájából. Anélkül, hogy zavarba jött volna, egészen egyszerűen kijelentette, hogy a teste megkívánja az effélét, s ugyanakkor említette azt is, hogy más férfiak úgy élnek, mint a disznók. János megkérdezte tőle egyszer, mikép engedhet meg neki ilyesmit a vallása.

— Hát tudod, — felelte az igaz keresztény, — mirólunk, akik Krisztusban élünk, minden bűnnek a terhét levette Jézus.

— No de a törvény?

— A törvényt Jézus tökéletesítette számunkra. Senkisémm tarthatja meg a törvényt, és Jézus azért jött e világra, hogy megszüntesse a törvény átkát. Látod tehát, kedves Jánosom, hogy csak Krisztusban élhetünk örvendezve és igaz békeességben!

Ez óriási, gondolta János. Most már megértette a pietisták állítólagos békéjét. Rátolták a felelősséget a bűnre és az ördögre és nem törődtek tovább a cselekedetekkel. Ez a vallás kényelmes volt, mint a papucs és hálóköntös.

— Te sose vagy boldog, — folytatta a jó barát, — mert a törvény terhét viseled, mert teljesíteni igyekszel a törvényt és hibátlan akarsz maradni; de ez lehetetlen.

Tehát erről volt szó. Jánost félig-meddig állandóan bántotta hibái miatt a lelkiismerete. A lelkiismeretet kellett tehát elhallgattatni és mindent áthárítani Jézusra. Ámde ez képtelenség volt; öneki így sohasem lehet meg a békéje. Volt valami emberi vonás az effajta pietizmusban, ebben a vidám kereszténységben, amely lehetővé tette, hogy az ember mindig hibátlannak érezze magát, tegyen, amit akar, csak higgyen Jézus istenségében. Hiszen ez modern determinizmus

volt, amely mindenre talált mentséget, mert mindent megmagyarázott; de másnak nem adott engedélyt a vétkezésre, csak annak, aki hívő volt. Csakis Jézusban volt szabad vétkezni és örvendezni.

— Ezek jezsuiták, — gondolta János. — Ha a párttal szavaz az ember, szabad vétkeznie és mégis szigorú lehet másokkal szemben.

Egy szép napon beállított Jánoshoz ez az Albert barátja és elmondta neki, hogy Kopenhágába utazik és megnézi a Thorvaldsen-Múzeumot. Egy vállalkozó szellemű kárpitos ugyanis kéjutaszt rendezett, oda a csatorna-úton, haza pedig a tengeren, igen csekély összeg fejében.

— Gyere te is, — mondta Albert, és hamarosan el is határozták, hogy elutazik János is az egyik fiúval. Az utazás célja a trónörökösné bevonulása volt Kopenhágába, de ez mellékcél volt csak az ő számukra, akik Thorvaldsen sirjához akartak elzarándokolni.

Egy augusztusi este ott ül János a gőzhajó hátsó födélzetén a szobrasszal, az egyik fiúval és ez utóbbinak egy iskolatársával. Az esti szürkületben látják, hogy urak és hölgyek sereglenek a hajóra. A társaság, úgy látszik, elég jó. Kövér családapák távcsővel és utitáskával, hölgyek világos ruhában és divatos kalapban. Nagy nyüzsgés és zürzavar, mindenki keresi megígért hálóhelyét. János nyugodtan ülve marad társaival és várakozik. Hoztak magukkal elemózsiát és takarókat, nem félnek hát semmitől. Mikor a gőzös elindul és a nyüzsgölődés elcsendesedik, János megszólal:

— Együk meg a vajaskenyerünket, mielőtt lefekszünk.

Keresik az utitáskájukat és a kosarukat, de nem találják sehol. Kiderül, hogy otthon felejtették. Ez nagy csapás volt, mert pénz nem igen volt náluk és számítottak a sok jó ennivalóra, amiről az orvos felesége személyesen gondoskodott. Így aztán a szobrász ládájából esznek valamennyien; de ebben alig van valami, s ami van, az is csupa száraz dolog.

Most aztán le akarnak feküdni. A hajón mindenki a hálóhelyek után kérdezősködik. Hálóhely nincs sehol. Az utasok felháborodva szitkozódznak. Így hát a földélzeten kell elhelyezkedni. Az utasok tovább kiabálnak és keresik a kirándulás rendezőjét; de ez nincs a hajón. János lefekszik a pusztá földélzetre, a fiúk egy ponyvát húznak maguk fölé, mert hull a harmat és metsző hideg van. Södertájljében átfázva fölébrednek, mert a matrózok elszedték a ponyvát.

A csatorna töltésén feltűnik most a kirándulás rendezője, a kárpitos. Az utasok megrohanják és a hajóra hurcolják, miközben szidják, mint a bokrot. A rendező védekezik és vissza akar menni a partra, de hiába. Rögtönítélő bíró-ságot alakítanak és elhatározzák, hogy folytatják az utazást, de a kárpitost is magukkal viszik kezesül.

A gőzhajó elindul a csatornán, de mikor az egyik zsilip mellett halad tova, a rendező kiugrik a zsilipre és eltűnik, miközben úgy hull fejére a szitok, mint a jégeső.

Folytatják a kirándulást és dél felé belejutnak a Göta-csatornába. A hátsó földélzeten ebédre terítenek. János társaival együtt a hajó farán lógó mentőcsónakba húzódik; egyszerű ebédjüket ott fogyasztják el a szobrász ládájából. A szobrász, aki a raktárban aludt egy málhacsomón, jó-

kedvű. Ismer minden utast név szerint, és mindenkiről tudja, hogy micsoda. Ott ülnek a terített asztal körül. A kéménysöprőmester elnököl családostul. Utána következik a zálogházas, a kocsmáros, a fuvaros, a mészáros, a hivatalszolga és családja, továbbá egy csomó fiatal boltiszolga és egypár lotyó.

János undorodva látja a pörkölt sügért és a szamócát vörös borral meg sherryvel, mert a fényűzés kényelme már annyira megrontotta az ízlését, hogy az egyszerű tápláléktól rosszul lesz.

Ott ült tehát a felsőosztály az utasok közül. A kéménysöprő adja a nagyurat. Elfintorítja az orrát a vörös borra és szidja a pincérlányt, aki kijelenti, hogy a vendéglősné felelős az árukért. Az Országos Levéltár szolgája a tudóst adja és hivatali ember létére lenézi a nyárspolgárokat.

A sherrynél szónoklatokat mondanak. Az alsóosztály az előfödélzetről a hajó peremén és a korlátokon lógva fülel. A mentőcsónakban ülő páriákra nem néz senkisé. Tudják, hogy ott vannak, de feléjük se néznek. A fehér sapkát mindenbizonnyal a fenébe kívánták, mert a sapka ellenzője alatt két szem pihent, amely látta, hogy az asztal körül nem igazi jótársaság ült. János érzi ezt. Kikerült már ebből az osztályból, amelybe születésénél fogva beletartozott, de neki magának nincs mit ennie és ő maga semmi sem. Érzi a saját hátrányát és a saját fölényét, és érzi az ő fölényüket. Azok dolgoztak és ezért esznek. De hiszen ő is ugyanannyit dolgozott. Csakhogy nem úgy, mint azok. Ő dolgozott és tiszteletet szerzett a munkájával, azok ellenben a jó ennielót választották és nem részesültek tiszteletben. Mind a kettőt egyszerre nem lehetett megszerezni.

Ott ültek jóllakottan és jókedvűen, kávé-
ittak likőrökkel és elfoglalták az egész hátsó fő-
délzetet. Most immár merszök is támadt és meg-
jegyzéseket tettek a mentőcsónakban ülő társa-
ságra, amely kénytelen volt tűrni és hallgatni,
mert azok voltak a többség és a felsőosztály,
amennyiben ők fogasztottak.

János érezte, hogy nincs elemében. Ellenséges
levegő vette körül, és rosszul érezte magát benne.
Itt a hajón nem volt rendőrség, amely megsegít-
hette volna, nem volt jog, amelyre hivatkozhatott
volna, és ha civódásba elegyednék, egyhangúan
elítélnék őt. Egyetlen csípős válasz elég volna
ahhoz, hogy megverjék.

— Ördög vigye, — gondolta magában, —
akkor már inkább engedelmeskedem tisztéknek
és hivatalnokoknak, akik sohse volnának képesek
ilyen zsarnokoskodásra, mint ezek a demokraták.

Később megpróbált, Albert tanácsára, köze-
ledni hozzájuk; de megközelíthetetlenek voltak.

Útközben, Vänersborg és Göteborg között,
kirobbant a feszültség. Éhségük egyre aggasztóbb
lett, és egyszer ebéd idején elhatározták, hogy
lemennek előre a nagyszobába és esznek az ebéd-
előtti kóstolóból. János ment le a fiúkkal. A szoba
tele volt emberekkel, akik ettek és ittak, úgy,
hogy nehéz volt előbbre jutni közöttük az asz-
talig. János tanítványa, saját osztályának szokásai
szerint, nem vette le a kalapját. A kéménysöprő
megpillantotta a kalapot.

— Hallod-e, — kiáltott, — talán nagyon is
magas a szoba teteje?

A fiú úgy tett, mintha nem értené.

— Le a kalappal, kölyök! — kiáltott a ké-
ménysöprő.

A kalap a helyén marad. Egy boltiszolga

leüti a kalapot. A fiú fölveszi a földről és újra a fejére teszi. Erre kitört a vihar. Mint egy ember, odarohant az egész társaság és leütötték a fiú kalapját. Azután Jánosnak támadtak.

— Ördög vigye az olyan házitanítót, aki nem tudja tisztességre tanítani a kölykeit! De tudjuk, honnan fú a szél!

És kezdték szidni, mint a jégeső, a szülőket.

János fel akarta világosítani a társaságot, hogy azokban a körökben az a szokás, hogy nyilvános helyeken nem veszik le a kalapot és hogy ez nem a kicsinylés jele. De ez a magyarázat rossz vért szült. Ez meg azokban a körökben! Micsoda ostobaságot fecseg itt össze-vissza? Ő akarja arra tanítani őket, hogy mi illik? És így tovább.

Hát bizony taníthatta volna őket, mert hiszen éppen a szóbanforgó köröktől tanulták el huszonöt évvel ezelőtt, hogy le kell venni a kalapot, csakhogy most már nem ez volt a szokás. És megmondhatta volna nekik, hogy újabb huszonöt év múlva ők se fogják levenni a kalapot, mihelyt neszét veszik, hogy ez a finom dolog. De egyelőre még nem vették neszét.

Fölmentek újra a födélzetre.

— Ezekkel az emberekkel nem lehet okosan beszélni, — mondta János.

A jelenet megrendítette. Láta az osztálygyűlést kitörését; szikrázni látta oly emberek szemét, akiket nem bántott meg; mellén érezte a jövődő felsőosztály lábát. Tehát ellenségeivé lettek neki. A hídat lerombolták közte és saját maguk között. De a vérségi kapocs megmaradt, és János éppúgy gyűlölte, mint ők, a társadalmat és a társadalom jogosulatlan csúcsait, éppúgy utálta a konvenciót, amely előtt mindannyian

kénytelenek voltak meghajolni. Fülében csengtek Moor Károly szavai, de ezek, akik az imént rátámadtak, egytől-egyig Spiegelbergerek voltak. Ha feljutnának a magasba, lábbal taposnának mindenkit, nagyokat és kicsinyeket egyaránt; de ha ő feljutna, ő csak a nagyokra taposna rá. Ez volt köztük a különbség. De a műveltség volt az, ami demokratikusabbá tette őt ezeknél. Tehát: el a műveltek közé! Azok dolgoznak majd ezekért, akik odalent vannak, de csak a távolból és fölülről. Ezzel a durva, formátlan tömeggel nincs mit kezdeni!

A hajón való tartózkodás most immár elviselhetetlenné vált. Minden pillanatban új összeütközésre kerülhetett a sor. És rá is került.

János odafönt ült a felsőfödélzetén a Kattgattban, mikor egyszerre csak nagy lármát, hangokat, kiabálást hall alulról. Úgy rémlik neki, hogy megismeri a tanítványa hangját. Lerohan. A bűnös ott áll a fedélközben, nagy tömeg közepén. A zálogházas hadonászik a karjával és kiabál. János megkérdezi, mi a baj.

— Ellopta a kalapomat! — kiáltja a zálogházas.

— Ez lehetetlen, — mondja János.

— Láttam, mikor beletette ebbe a hálósákba. János hálósákja volt.

— Ez az én hálósákom, — mondja János, — legyen szíves és nézze meg személyesen!

A zálogházas szétnyítja a zsákot és ime — ott van benne a kalapja. Általános elképedés. János megdöbbenve állt a helyén, és a vihar készült kitörni mind a két tolvaj ellen. Egy diák, aki lopott! Ez csemege volt. Hogy történhetett ez? János egyszerre csak észbe kapott. Neki is éppen olyan szürke kalapja volt, mint a zálogosnak,

és éjjel ebben szokott aludni. Szólt a fiúnak, hogy tegye be a kalapját a hálózásokba, és a fiú tévedésből a másik kalapot tette el.

János odafordult az előfödélzet utasaihoz:

— Uraim, — kezdte, — lehetségesnek tartják, hogy egy gazdag embernek a fia elvesz egy zsíros kalapot, mikor őneki magának csaknem új kalapja van? Nem világos-e, hogy tévedésről van szó?

— Világos, — felelt az alsóosztály, — tévedésről van szó.

De a zálogházas tovább makacskodott.

— Akkor nincs más hátra, mint hogy bocsánatot kérjek ettől az úrtól a tévedésért, és felszólítom a tanítványomat, hogy ő is ugyanezt tegye!

Megtette, de csak ellenkezve. Általános meglepedés, mormogás, hogy ez úri dolog.

Az eset szerencsésen elintéződött.

— Látod, — mondta János a fiúnak, — mégis csak lehet beszélni az emberekkel!

— Eh! Az az egész, hogy hízelt nekik és „uraim“-nak szólította őket! Komisz csöcselék!

— Meglehet, — felelt János, aki úgy vélte, hogy a megalázkodás elég nagy volt ilyen potomságért.

Megérkeztek végül Kopenhágába. Éhesen, dideregve, siralmas hangulatban ott ültek a záporosóban a Thorvaldsen-Múzeum előtt, amely, tekintettel az ünnepre, be volt zárva. De Albert esküdözött, hogy ő be fog jutni. Egy órai várakozás után, a kéménysöprő, a korcsmáros és a többi utas között, megjelent egy tudósnek látszó öreg úr. Ment egyenesen be a Múzeumba. Albert utána rohant, hivatkozott Molin professzorra, és az öreg be is vitte őket magával, de a többi utas kívül rekedt. Albert odabent alig bírta az elragad-

tatásával, de azért nem állhatta meg, hogy el ne fintorítsa az arcát a kéménysöprőre, aki odakünn állt. De legjobban örült az ifjú bűnös, aki gyűlölte a csöcseléket.

— Most urak vagyunk, — jelentette ki.

Jánosnak nem volt meg a hangulata, hogy Thorvaldsenben gyönyörködhessen. Átlagművész volt, úgy vélekedett, éppen elég tehetséges ahhoz, hogy híressé váljék. Albertnak az volt a véleménye, hogy finomabbá tette az antik művészetet, de nem mert Jánossal ellenkezni.

A bevonulást nem látták. Fönt ültek a Miaszszonvunk tornyában és megnézték a kilátást.

Estefelé, fáradtan és kimerülten, a gőzhajóra akartak menni aludni, de a gőzös átment Malmöbe. Az utcán álltak az esőben. Szállodába nem mehettek, mert nem volt pénzüik. Albert végül elhatározta, hogy bemegy egyenesen egy csapászkébe és éjjeli szállást kér. Egy tengerész-csapászké volt a Vámház mellett. Van szállás, de csak tengerészek számára. Mindegy, födél alá kell jutnunk. Így aztán bevezették őket egy udvari szobába. A szobában két hálópad volt megágyazva; mosdónak nyoma sem volt; a falakon nem volt tapéta, egyszóval borzalmas hely volt. Az egyik padon egy matróz feküdt. Ki fog bemászni hozzá? Albert vállalkozott rá, és csakhamar ott is volt levetkőzve az idegen mellett, aki hollandi ember volt és pálinkaszóra ébredt. Nemsokára aludt az egész társaság. János átkozta az egész kalandot, mert az ágyneműnek szaga volt.

Az utazás hazafelé a tengeren egyetlen nagy szenvedés volt. Ennivaló és pénz híjján azzal tengették az életüket, hogy parti kisvárosokban egy pár tojást vásároltak és nyersen megitták.

Melléje száraz kenyér és pálinka: ez volt három napig a diétájuk.

Egyedül Albert érezte jól magát, csak ő mulatott. A hajó elején aludt a legénységgel, és apró történetekkel szórakoztatta őket. Atyafiságban volt velök és tudott a nyelvükön beszélni. Együtt ivott velök és meleg ételt kapott; lenézett néha a konyhába is és kikoldult magának egy tányér levest.

— Milyen könnyű az élet az ő számára, — gondolta János. — Nem érzi a kényelem hiányát, amelybe sohasem kóstolt bele, és nem taszítják vissza, mint idegent, ha közeledik ezekhez az emberekhez. Lakmározik, mikor a többiek éheznek, és csupa barátira bukkan mindenütt. De eljön majd az ő ideje is, — gondolta János, — amikor nem lesz már alsóosztály, amikor a kényelem és a finom szokások őt is éppoly gyámoltalanná és boldogtalanlanná teszik majd.

Miután hazaérkeztek, János kidühöngte magát. Ez volt hát a helyzet az egész vonalon. Azok, akik odafönt álltak, lábbal taposták azokat, akik lent maradtak; azok pedig, akik odalent álltak, visszaráncigálták azt, aki fölfelé törekedett. Mi volt hát az értelme a sok fecsegésnek az arisztokratákról és a demokratákról? Akik odalent voltak, úgy beszéltek a maguk demokratikus gondolkodásmódjáról, mint erényről. Miféle erény volt gyűlölni azokat, akik odafönt álltak? És mit jelent az arisztokrata szó? Az arisztosz a legjobbat jelenti, a kratio pedig az uralkodást. Arisztokrata tehát az, aki azt akarja, hogy a legjobbak kormányozzanak; demokrata pedig az, aki azt akarja, hogy a legrosszabbak tegyék ezt. De hát — most jött a „de“ —: kik voltak a legjobbak? Az ala-

csony társadalmi állás, a szegénység, a tudatlanság olyasmi volt, ami jobbá tette az embereket? Nem! Hiszen akkor nem kellene a szegénység és a tudatlanság ellen küzdeni. Kiknek lehetne hát átengedni a hatalmat azzal a bizonyossággal, hogy a hatalom a legkevésbé rosszak kezébe kerül? Azoknak, akik legtöbbet tudtak? De hiszen akkor a professzorok uralma alá jutnánk és Uppsala . . . nem, a professzorokról szó sem lehetett! De ki uralkodjék hát? Erre a kérdésre nem tudott válaszolni; de azt határozottan tudta, hogy a kéménysöprő és a fuvaros, aki ott volt a gőzhajón, nem uralkodhat.

Mélyebben nem hatolt bele ezúttal a dologba, mert akkor még nem vetette fel senki azt a kérdést, nem lehetne-e egyforma műveltségben részesíteni minden embert, és szükség van-e egyáltalán az uralkodásra. János a legrosszabb fajta arisztokráciára bukkant: az alsóosztálybeli felsőosztályra, vagy amint egy csúf szóval nevezik: a nyárspolgárságra. Rossz másolata volt a felsőosztálynak: együtt szavazott a hatalommal, majmolta az előkelők szokásait, mások munkájából gazdagodott, tekintélyekre hivatkozott, gyűlölt minden ellenzékét, kivéve a saját csendes ellenzékiességét azokkal szemben, akik odafönt voltak. A kéménysöprő a legnyomorultabbak munkájából szerzett vagyont, a fuvaros a szegény kocsisokból és gébékből, a zálogházas az ínséggel való jogtalan nyereszkeskedésből, és így tovább, végig az egész vonalon. Ellenben a tanító, az orvos, a művész nem bízhatta rá a maga munkáját rabszolgákra. Saját magának kellett dolgoznia, nem is volt tehát olyan cápa, mint azok, akik odalent voltak. Ha már most a műveltség boldogította és jobbá tette az embereket, akkor ez az arisztokrácia jogosult és jóté-

kony volt, és különbnek tekinthette magát másoknál. Igen ám, csak hogy a műveltséget pénzért osztogatták, vagy pedig koldulás vagy pumpolás révén lehetett hozzájutni, mint nem egy diák tette, és ez esetben nem volt legalább erény. Nem, erény nem is volt; de az ember akaratlanul is úgy érezte, hogy a többieknél különb, ha többet tudott náluk és ha szem előtt tartotta az együttélés törvényeit úgy, hogy senkit meg nem bántott. Az igazi demokráciának tehát az volt a feladata, hogy kiegyenlítse a színvonalat, úgyhogy senkise legyen kénytelen azt érezni, hogy alul van, és senkise hihesse azt, hogy fölül van.

6.

A FÜGGÖNY MÖGÖTT.

(1869.)

A svéd színház az idők óta sok támadás érte; de hát mikor nem támadták a színházat? A színház miniatűr-társadalom a társadalmon belül, amelynek ugyanolyan a berendezkedése. Van uralkodója, vannak miniszterei, hivatalnokai és van egész csomó néposztálya egymás fölött. Csodálatos-e hát, hogy ezt a társadalmat állandóan támadják az elégteleneknek?

De ebben az időben gyakorlatibb célja volt a támadásoknak. Az emberek tudták, hogy egy egykori vidéki színész belelőtt a Királyi Színházba egy röpirattal, amelyben alig voltak magasabb szempontok, amelynek azonban az lett a következménye, hogy a szerzőt meghítták az igazgatóságba. Ez utánzásra csábított, és sokan voltak most, akik kiadogatták az értekezéseiket az igazgatói cím elnyerése céljából.

A Királyi Színház nem volt akkoriban sem jobb, sem rosszabb, mint azelőtt. De hát, — kérdezték az emberek, — ha a színház csakugyan az, aminek hirdeti magát, t. i. nevelő-intézet, akkor miért állítanak az élére műveletlen vezetőket? A

válasz ez volt: nemrég az ország egyik legképzettebb embere állt az élén, Hyltén-Cavallius, és mi történt vajjon? Noha megvolt az az előnye is, hogy nem volt nemes ember, mégis darabokra tépte őt az úgynevezett demokratikus sajtó, amely alulról az ikrájába kapott. Napjainkban megvalósult végül az önkormányzás utópiája, a sorból való ember áll a legfőbb helyen és most mindenki elégedett.

A kitűzött napon elment János a színház irodájába, hogy jelentkezék bemutatózó fellépésre. Némi várakozás után bejutott az igazgatóság elé. Megkérdezték tőle, mit kíván.

— Bemutatózó fellépésre jelentkezem!

— Ugy? Gondolt valami meghatározott szerepre?

— Moor Károlyra a „Haramiák”-ban! — felelt János, valamivel kihívóbban a kelleténél.

Egymásra néztek és mosolyogtak.

— De három szerepre van szükség. Ajánlhat másikat?

— Lucidort!

Tanácskoztak, majd kijelentették, hogy ezek a darabok nincsenek most műsoron. János úgy gondolta, hogy ez nem elég nyomós ok. Erre aztán azt az értelmes választ kapta, hogy a színház nem hozhat színre ki nem próbált erők kedvéért ilyen nagy darabokat és nem forgathatja fel a műsorát. Az igazgató „A ravennai vivó”-t ajánlotta Jánosnak. De János erre nem mert vállalkozni a szerep utolsó személyesítőjének nagy diadalai után. Végül abban állapodtak meg, hogy beszéljen János a dramaturggal.

Harc kezdődött most, valószínűleg nem az első és nem is az utolsó, a dramaturg szobájában.

— Legyen okos, uram! Készülni kell erre a mesterségre is, csakúgy, mint minden másra. Senkisem születik kész művésznek. Aki lassan jár, tovább ér! Fogadjon el először egy kis szerepet.

— Nem, a szerepnek nagynak kell lenni, hogy fölemeljen. Kis szerepben csak nagy művész tűnhet fel.

— Hallgasson rám, uram, tapasztalásból beszélek.

— De mások is nagy szerepekben mutatkoztak be, noha nem is voltak soha a színpadon.

— De ki fogja törni a nyakát!

— Az se baj! Az én nyakamról van szó.

— Csakhogy az igazgatóság nem engedi ám át az ország első színpadát akárkinek kísérletezés céljából.

Ennek volt értelme. János belenyugodott hát egy kis szerephe. Meg is állapodtak Hárved Bosonban az „Ulfósai nász”ból.

Otthon elolvasta a szerepet és elképedt. Hisz ez nem volt szerep. Nem történt benne semmi sem. Cívódik egypárszor a sógorával, aztán megöleli a feleségét. Ennyi volt az egész. De el kellett fogadnia. Addig alkudoztak vele.

Elkezdte hát a tanárral együtt tanulni a szerepet. Kegyetlen dolog volt, tartalmatlan üres szavakat kiabálni a világba.

Egypár lecke után a tanár kijelentette, hogy nem ér rá többet, és azt ajánlotta Jánosnak, hogy járjon el a színiiskola óráira.

— De növendék nem leszek!

— Nem, nem, szó sincs róla.

János hallotta, hogy a színiiskoláról úgy beszéltek, mint holmi kisiskoláról vagy vasárnapi iskoláról, ahová fölvettek mindenkit, akár végzett

iskolát, akár nem. És János ennyire nem akart le-
sülyedni. Nem, csak végighallgatja az órákat.

Elment hát nehéz léptekkel a sziniiskolába. Minthogy ahhoz volt szokva, hogy ő maga is tanítson, úgy lépett be, mintha díszvendég lett volna, és leült egy székre. De magára vonta a figyelmet, és ez kellemetlen volt. Az óra azzal telt el, hogy elmondták a „Tejut“-at, amelyet János kívülről tudott, és néhány más költeményt.

— De hiszen ennek semmi hasznát sem veszi az ember a szinpadon, — bátorkodott János megjegyezni a tanár előtt.

— Nos, jöjjön fel hát a szinpadra és próbálja ki a rivalda fényét, — mondta a tanár.

— Hogy menjek oda?

— Mint statiszta.

— Mint statiszta? Hm! Meg se kezdődött még a dolog, és máris lefelé megyek, — gondolta János. De elhatározta, hogy végigszenved min-
dent.

Igy aztán egy reggel meghívót kap, hogy jelenjen meg Björnson: Stuart Máriájának a próbáján, mert szerepet kapott a darabban. A szolgál, aki a meghívót hozta, ott hagyott Jánosnál egy négyszögletes kis kék füzetet, amelyre ez volt ráírva: „Nemesember“. Belül pedig ez volt egy fehér lapon: „Követ érkezett, hogy provokálja a lordok nevében Bothwell grófot“. Ez volt az egész szerep. Ez volt tehát János bemutatkozó fellépése.

A kijelölt időben fölment a folyamparti kis lépcsőn és elhaladva a portás mellett, bejutott a szinpadra. Először állt a szinfalak mögött. A viszáját látta mindennek. Nagy hambár fekete falakkal; a padló teleszögezett piszkos pajtafenék; és a szürke vászonlepedők mázolatlan fahátakkal!

Tehát innen mutattak be neki nagyszerű je-

leneteket a világtörténelemből, itt kiáltott halált Masaniello a zsarnokokra, miközben ő ott állt remegve a negyedrendű helyen; itt gúnyolódott és itt szenvedett Hamlet, és innen mennydörgött egy ízben Moor Károly is a társadalom és az egész világ ellen. Jánosnak összeszorult a szíve. Hogy támadjon itt illúziója az embernek, mikor mázolatlan fát és festetlen zsákvásznat lát maga körül? Csupa por és piszok volt minden; a munkások — csupa szegény ördög — kormosan jártak-keltek; a színésznők és színészek polgári ruhájukban semmit sem mutattak.

Jánost fölvezették a társalgóba, ahol előbb félórahosszat azt a gavotte-ot táncolták, amellyel a darab kezdődött. Fényes nappal volt, s egy széken ott ült a család öreg zenetanítója és hegedült a tánchoz. A balettmester elkiáltotta magát és tapsolt. A táncosok felálltak a tánchoz.

— Ez nincs benne a megállapodásban, — gondolta János; de már késő volt. Belepottyant egy párostáncba, amelyet nem tudott. Lökdösték és szidták.

— Nem, ezt nem csinálom tovább, — gondolta János; de sehogysem szabadulhatott.

Nagyon szégyelte magát. Táncolni világos délelőtt! Ez bizony csúf dolog volt. És tanítóból lesülyedt növendékké! Az utolsó volt itt! Ilyen mélyre még sohase zuhant alá.

Csöngettek a próbára. Mindnyájan felsiettek a szinpadra, ahol felálltak a gavotte-hoz. Elöl a rivalda előtt ott álltak a nagy színészek, akik a főszerepeket játszották, s mögöttük húzódott jobbra-balra a táncosok két sora mélyen föl a háttérbe.

Bum! Megszólal a zenekar. Kezdődik a tánc lassú ünnepélyes ritmusban. De alulról a rivalda

felől hallatszik a két puritánnak mély hangja, amint keseregnek az udvar romlottságán:

LINDSAY.

Nézd, a táncolók vonalai úgy görbedeznek, mint hernyók a napfényben!... Hallgasd csak, a muzsikájukban a pokol lángja lobog! Az ördög röhögése harsog ki belőle!

ANDREW KERR.

Csendesen! Le fog sujtani rájuk a büntetés, amiképpen lesujtott vala Fáraó seregére.

LINDSAY.

Nézd, hogy süttognak! A bűn fertőző lehellete! Nézd kéjes mosolygásukat, nézd a dámák léha ruháját!

A POLGAR.

Falra hányt borsó ebben az udvarban mindaz, amit Knox prédikál.

LINDSAY.

Olyan ő, mint Izrael prófétája, nem beszél hiába, mert maga az Úr fogja beváltani minden szavát ezen az istentelen nemzetségen!

A hatás megrázó volt, és János érezte, hogy beléje nyilall valami.

Az urakon kalap volt és felöltő, a kezükben bot, a hölgyeken köpenyeg volt, a kezükben muff, de a jelenet mégis hatásos volt a maga egyszerű nagyságában. János ott állt a szinfalak között és végighallgatta az egész darabot. Stuart Máriát nem szerette, mert kegyetlen volt és tetszeni vágyott; Bothwell túlságosan nyers és erős volt; Darnley, a gyöngé Hamlet-szerű férfi, aki szerette

változatlanul ezt a nőt, s akinek lángoló szerelmét nem olthatta ki hűtlenség, gúny, gonoszság, semmi a világon: ez tetszett Jánosnak. És tetszett neki Knox is, aki kemény volt, mint a kő, a maga erkölcsi erejével és a maga félelmes norvég kereszténységével.

Mégis csak nagy dolog volt kilépni a színpadra és átélni egy darab történelmet ilyen személyeknek a jelmezében. Ünnepeyes érzés volt, mint valaha a templomban. Miután bent volt a színpadon és elmondta szerepét, azzal az elhatározással távozott, hogy túrni fog mindent — a szent művészetért!

A kocka tehát el volt vetve. János fellengző levelet írt az apjának és megfogadta neki, hogy vagy nagy ember lesz belőle azon a pályán, amelyet most választott magának, vagy idejében visszavonul; önmagának pedig megfogadta, hogy addig nem megy haza, amíg sikert nem aratott. Az orvos elszomorodott, de nem csapott lármát, mert belátta, hogy lehetetlen volna eltéríteni Jánost a szándékától. De más titkos tervet kovácsolt János megmentésére és hozzá is látott terve megvalósításához. Először is rávette Jánost arra, hogy fordítson le egypár apróbb orvosi tanulmányt, amelyhez szerzett kiadót. Majd azt ajánlotta Jánosnak, hogy írjanak együtt cikkeket az „Aftonbladet”-be. János lefordította volt saját számára Schiller tanulmányát: „A színpadról mint erkölcsi intézményről”, s minthogy az orvossággyűlés akkoriban éppen a színházi kérdést tárgyalta, az orvos bevezetést írt a fordításhoz, amelyben komoly szemrehányást tett a parasztoknak azért, hogy ellenségei a kultúrának, s a fordítás ezzel a bevezetéssel jelent meg.

Máskor megint a „The Lancet“ című orvosi folyóirat egy számát hozta az orvos, amely azzal a kérdéssel foglalkozott: alkalmas-e a nő orvosnak? János habozás nélkül, tisztán az érzése szerint, ez ellen a mozgalom ellen nyilatkozott. Mondhatatlanul tisztelte a nőt, mint nőt, mint anyát, mint feleséget; de a társadalom, úgy, amint volt, azon épült fel, hogy a férfi családeletartó, a nő pedig feleség és anya, ennél fogva a férfit teljes joggal megillette a saját munkapiaca, a vele járó kötelezettségekkel egyetemben. Minden foglalkozás, amelytől megfosztják a férfit, egy házassággal kevesebbet, vagy egy keményen küzdő családeletartóval többet jelentene, mert a férfiban oly mélyen benne gyökerezik a házasság ösztöne, hogy a férfi továbbra is megnősülne, ha még oly nagy nyomoruságot venne is a nyakába. Egyébként a nőnek is megvolt a maga nagy munkapiaca: lehetett szolgáló, gazdaszónő, házvezetőnő, tanítónő, dajka, bába, varrónő, nevelőnő, színésznő, művész, író, királynő, császárnő, s emellett feleség és anya. De akik nem mehetnek férjhez? Nos, azoknak a számára éppen elégséges volt a nő munkapiaca. Itt tehát túlkapásról volt szó. Ha a nő be akar nyomulni a férfi birodalmába, akkor a férfit fel kell szabaddítani a családeletartással járó kötelezettségek alól, és nem szabad nyomozni az apaságot. Csak hogy ezt nem akarták. Éppen ellenkezőleg: hajtvadászatot indítottak a prostituált nők ellen, hogy ily módon is rákényszerítsék a férfit a házasságra s befogják a házasság igájába, ahol a feleségül vett nő birtokjoga házi rabszolgává alacsonyítja le.

Ezt a bonyolult problémát, amelynek a kibogozásához sok évi munkára volt szükség, János

ösztöne szerint ragadta meg és állást foglalt cikkében a mozgalom ellen, amelyben a férfi pusztulását látta. A nőemancipáció az ötvenes években a legvadabb formákban nyilatkozott meg, és legjobban jellemezte az egész mozgalmat ez a csatakiáltás: „Le az urakkal! Le az urakkal!” Wall Rudolf egy vígjátéka, a „Garibaldi kisasszony”, nevetségessé is tette a mozgalmat. De azóta teltek az évek, és a hölgyek csendben dolgoztak tovább. Nagy volt tehát az orvosnak és Jánosnak az elképedése, mikor azt látták, hogy cikkük megjelent ugyan az „Aftonbladet”-ben, de annyira megváltoztatva, hogy a mozgalom mellett szólt.

— A szerkesztő a nők kezében van, — mondta az orvos, és ez mindent megmagyarázott.

A színháznál válság felé fejlődtek a dolgok. Jánost olyan öltözőbe küldték öltözködni együtt a statisztákkal, ahol pálinkázás folyt és minden csupa piszok volt.

— Le akarnak törni, — gondolta János; — de csak kitartás!

Most már egészen egyszerűen berendelték statisztának az egyik operába a másik után. Ki jelentette, hogy nem fél sem a rivaldától, sem a közönségtől, hiszen már templomban is prédikált. Mindhiába. De a legrosszabb az volt, hogy órák hosszát ott kellett lógnia a próbákon, anélkül, hogy dolga lett volna. Ha ilyenkor elővett egy könyvet és olvasott, azt kellett hallania, hogy nem érdekli őt a színpad. Ha pedig elment, akkor lármáztak vele.

A színiiskolában most már szerepeket tanultak. Olyan gyerekeknek, akik csak a kisiskolát

végezték, Goethe Faustját kellett olvasni, természetesen anélkül, hogy egy szót is megértettek volna belőle. De furcsa volt, hogy bátorságuk megmentette őket, és elég jól haladtak, mintha arra voltaképpen nem is lett volna szükség, hogy a színész meg is értse, amit beszél, ha egyébként jól hangzott a dolog.

János egypár hónap mulva torkig volt minden-
nel. Az egész színművészet mesterség volt csak. A legnagyobb színészek fáradtak és közönyösek voltak, sohasem beszéltek a művészetről, hanem mindig csak a szerződésekről, meg a túlfellépési díjakról. Nyoma sem volt soha a kulisszák mögött annak a víg életnek, amelyről annyit írtak. Szótlanul és csendesen várták, mintha munkások lettek volna, a végszót; a balett-táncosnők és a kardaloszok jelmezben üldögélve varrtak vagy hímeztek. A társalgóban lábújjhegyen jártak a színészek, az órát nézték, az álszakállukat tisztították, de soha egy szót sem szóltak.

Egy este, mikor „Stuart Máriát” adták, János ott ült egyedül a társalgóban és ujságot olvasott. Egyszerre csak belépett Dahlqvist, aki John Knox-ot játszotta. János, aki kimondhatatlanul tisztelte a nagy művészt, felállt és meghajolt. Oh, ha ez a nagy ember szóba állna vele! Remegett, ha erre gondolt. A feketeruhás Knox, akinek gyönyörű hosszú fehér haja volt, s akinek két nagy szeme félig kialvó fénnel ragyogott ki hatalmas, de most már ráncos arcából, leült az asztal mellé és ásított.

— Hány óra? — kérdezte síri hangon.

— Fél tíz, — felelte János, miközben kigombolta burgundi bársonyzekéjét, hogy megkeresse az óráját, de nem találta.

— Fene lassan múlik az idő ma este! — jelen-

tette ki Knox és megint ásított. Majd különböző pletykákról kezdett beszélni. Romja volt már csak régi nagyságának, ő, aki valaha elnémította az irigyeit is, mikor Moor Károlyt játszott. Ő is a mélyére látott mindennek, ő is torkig volt mindezzel. Pedig valaha milyen nagyra tartotta a művészetét!

János, akinek most már szabad bejárása volt a színházba, megpróbált tanulmányokat végezni a nézőtérről. De íme, az illúzió oda volt. Ez X. úr volt, ez pedig Y. né asszony, amott lógott a háttér „Quentin Durward”-ból, ott ült Högfelt, amott meg Boberg állt a kulissza mögött. Vége volt immár minden illúziójának.

És a nyomoruságos szereptől, amelyen mindennap végigkérődzött, lassan-lassan halálosan megundorodott. De az undorral együtt feltámadt benne a bűnbánat és a félelem is, hogy nem vonhatja ki többé magát becsülettel a játékból. Végül megemberelte magát és próbára jelentkezett. A darabot vagy ötvenszer játszották már, és a nagy színészek nem igen örültek a próbának, de azért el kellett jönniök.

Megtartották a próbát, jelmez nélkül és kélekek nélkül. János az akkor divatos kiabáló modorban gyakorolta be a szerepét, és úgy kiabált, mint a pap a szószéken. Vállalkozása nem sikerült. A próba után a tanár kihirdette az ítéletet. Iratkozzék be a sziniiskolába. Nem, erről szó sem lehet. Sírt dühében, hazament és lenyelt egy ópium-pirulát, amelyet régóta rejtegetett már; de a pirulának nem volt hatása. Majd eljött érte egy pajtása és magával cipelte, és János mámorba fojtotta a keservét.

7.

IRÓ LESZ.

(1869.)

Másnap reggel tépetten, összetörten, szomorúan ébredt. Az idegei remegtek még, s a szégyen és a mámor fűtötte a testét. Mitévő legyen? A becsületet meg kellett menteni. Ki fog tartani egypár hónapig, és aztán új próbára jelentkezik majd. Egész nap otthon maradt és Topelius könyvét olvasta: „A felcser elbeszélései”-t. Olvasás közben úgy rémlett neki, mintha ő maga lett volna a történet hőse. Egy mostohaanyáról és egy mostohafiúról volt szó, akik kibékültek egymással. Jánost bántotta a családjával való szakítás, mintha bűnös dolog lett volna, és állandóan vágyódott a kibékülés és a béke után. Ez a vágyódás ma szokatlanul elszomorította, és mialatt ott hevert a pamlagon, az agya különböző terveket kezdett kovácsolni, hogy mikép lehetne az otthoni diszharmóniát feloldani. Részint azért, mert nagy tisztelője volt a női nemnek, részint pedig a „Felcser” hatása alatt, arra a megállapításra jutott, hogy csak nő lehetne az, aki kibékítene őt az apjával. És ezt a szép szerepet a mostohaanyjának szánta.

Mialatt ott fekszik a pamlagon, szokatlan lázat érez a testében, és a feje mindeközben azon dolgozik, hogy rendezze — selejtezve és kiegészítve — a multak emlékeit. Új mellékalakok lépnek föl; látja őket belekeveredni a cselekvésbe, hallja beszélni őket. Minthacsak a szinpadon látná őket.

Egypár óra múlva kész a fejében egy kétfelvonásos vígjáték.

Éppoly fájdalmas, mint gyönyörrel teljes munka volt, ha ugyan lehet munkának mondani, amennyiben teljesen magától ment a dolog, János akarata és közreműködése nélkül.

De most le is kellett írni a darabot.

Négy nap alatt elkészült vele. Ide-oda járkált az íróasztal és a pamlag között, amelyre közbe-közbe lelerogyott egy-egy órára, mint egy rongydarab. És amikor végére ért a darabnak, megkönnyebbülten felsóhajtott, mintha évek fájdalmával végzett volna, vagy mintha felvágták volna egy daganatát. Úgy eltelt örömmel, hogy zengett belé a lelke, és elhatározta, hogy benyújtja darabját a színházhoz. Ez volt a menekülés útja.

Ugyanaznap este leült, hogy gratuláljon levélben egy rokonának, aki állást kapott. Mikor leírta az első sort, olyanformán hangzott, mintha vers lett volna. Hozzáfűzte a második sort is, és ez rímelt az elsővel.

Hát ez ilyen könnyen megy?

És egyfolytában megírt egy négyoldalas levelet rímes sorokban. Tehát verset is tudott írni!

Hát ez ilyen könnyen megy? És egypár hónappal ezelőtt még ott tartott, hogy egy barátját kérte, hogy segítsen megírni neki egy névnapi verset, de azt a barátságos visszautasító, bár meg-

tisztelő választ kapta tőle, hogy ne járjon bérkoscsiban, mikor van saját kocsija is.

Tehát! Az ember nem születik a versírásra, meg se tanulja a versírást, mert hiszen az iskolában hiába tanulja meg az összes versfajtákat; hanem vagy jön a versírás magától — vagy nem jön.

Úgy tűnt fel neki az egész, mintha a Szentlélek malasztjához hasonlítana. A kudarc után oly erős volt talán a lelkirázkódás, hogy fenekestül felforgatta az emlékek és benyomások egész rakárát? És oly erős nyomás érte a képzelőerőt, hogy elkezdett dolgozni? Valami efféle történt, de hiszen minden oly régóta elő volt már készítve. Valahányszor félt a sötétben, nem a fantáziája volt-e az, amely képeket varázsolt eléje? Nem írt-e értekezéseket az iskolában? Leveleket évek óta? Nem fejlesztette-e a stílusát olvasással, fordítással és ujságcikkek írásával? Így volt bizonyára; de most tapasztalta csak először az úgynevezett művészi munkaképességet.

Nem a színjátszás volt tehát az a forma, amelyre szüksége volt. Ez tévedés volt; de ezen könnyű volt most segíteni. Egyelőre azonban lehetőleg titkolni akarta az íróskodását és ott akart maradni a színháznál a szezon végéig, hogy nyilvánvalóvá ne legyen a kudarc, illetve addig, amíg a darab elfogadásával nem leplezheti a kudarcot, mert a darabot természetesen el fogják fogadni, hiszen meg volt győződve róla, hogy jó a darab. De ezt mégis ki akarta próbálni előbb. Meghívta hát két tudós ismerősét, akiknek nem volt a színházzal semmi kapcsolatuk.

Aznap este, mielőtt a vendégek megérkeztek, rendbeszedte padlás-szobáját, amelyet bérbevett volt az orvos házában. Kicsinosította a szobát, meggyújtott két szál stearin-gyertyát a tanuló-

lámpája helyett, letakart egy asztalt tiszta szalvétával, és elrendezte rajta a puncsos-üveget és a poharakat, a hamutartókat és a gyufát.

Elsőízben várt vendégeket, és az alkalom új és szokatlan volt. Az író munkáját gyakran szokták szüléshez hasonlítani és nem ok nélkül. Mintha a gyermekágyas szoba békéje vette volna körül a vihar után; az az érzése volt, mintha olyan valami vagy valaki érkezett volna a szobába, ami vagy aki előbb nem volt ott. Szenvedett és jajgatott, s most csend és békesség volt körülötte.

Ünnepi hangulatban volt. Mint valaha régen, amikor a gyermekek szépen fel voltak öltözködve s az apa hosszú fekete kabátjában még egy utolsó pillantást vetett az előkészületekre, mielőtt a vendégek megérkeztek.

Megjöttek János vendégei. Végighallgatták csendben a darab felolvasását. Azután kimondták az ítéletet, s idősebb barátai úgy üdvözölték Jánost, mint író.

Miután vendégei eltávoztak, János térdre roskadt a szobában és hálát adott Istennek, hogy megszabadította szorongattatásából és költői tehetséggel ajándékozta meg.

János meglehetősen rendszertelenül érintkezett az Istennel; de sajátságos volt, hogy nagy veszedelem idején először is a saját erejét szedte össze és nem kiáltott mindjárt segítségért az Úrhoz; ellenben, mikor öröm érte, önkénytelenül szükségét érezte annak, hogy rögtön megköszönjön mindent annak, aki minden jó adományozója. Tehát épp ellenkezőleg, mint gyermekkorában, és ez természetes is volt, mert az Isten fogalma minden jó szerzőjének a fogalmává fejlődött ki benne, míg a gyermekkor Istene a félelem Istene volt, aki kezében tartott minden szerencsétlenséget.

Megtalálta hát végre rendeltetését, szerepét az életben, és puha lényének kezdett immár csontváza támadni. Most immár körülbelül tudta, hogy mit akar, és volt legalább kormányrúd a csónakán. És elindult a partról, hogy hosszú útra keljen, mindig készen arra, hogy ha a szél nagyon is hevesen szembekapja a csónak orrát, félrekanyarodjék, de nem azért, hogy szélenyhébe térjen, hanem hogy a következő pillanatban duzzadt vitorlával újra szélnek tartson.

Családi szomorúságát beletemette immár az írásba. Most aztán a vallási vívódások emléke tört ki belőle egy háromfelvonásos vígjátékban, és ez számottevően könnyített a sajka terhén.

Alkotóereje példátlan volt ez alatt az idő alatt. Mindennap elfogta a láz, és János megirt két hónap alatt két vígjátékot és egy verses tragédiát, s kirázott a kisujjából ezenkívül egy csomó apró verset is.

A tragédia volt első igazi úgynevezett műalkotása, mert ennek a tárgyát nem saját életéből merítette. „A sülyedő Hellasz”: ez volt a darabnak csinos kis témája. A kompozíció teljes és világos volt, de a helyzetek egy kissé kopottak voltak benne és sok volt a darabban a deklamáció. Saját éléskamrájából nem került ki egyéb, csak a szigorú aszkéta-morál és a műveletlen demagóg megvetése. Egy öreg mennydörög a darabban, hogy a fiatalság erkölcstelen és nem szereti a hazát. Demosthenes pedig ekkép gúnyolja ki a demagógot, mikor hadvezérnek ajánlja:

Először is a népnek embere;
És ily nehéz időkben, amikor
Elnyomva senyved az athéni nép,

Nagy érdem már az is, hogy nem kíván
Oly bűnök fertőjében henteregni,
Mint az előkelők . . .

Ott kísértett ebben a kopenhágai utazás ké-
ményesprője és zálogházasa. Majd tovább:

Hisz' hallottátok valamennyien,
Hogy szokta kezdeni beszédeit:
„Pallérozatlan és szegény vagyok!”
Óh, férfiasság és erő jele,
Hogy oly ügyekbe dugja bátran orrát,
Mikhez nem is konyít, s attól se fél,
Hogy faragatlan fickónak tekintik,
S mindezt csak a nemes nép üdveért. — —

A sziniiskola vezetőjének szólt ez a vágás,
aki gyakran panaszkodott Jánosnak, hogy hiányos
a műveltsége. A darab arisztokratikus volt, a sza-
badság pedig, amelynek harsonájául szegődött, a
hatvanas évek nacionalista szabadsága volt.

Időközben benyújtotta János a családi vígjá-
téket a Királyi Színház igazgatóságához, de —
névtelenül.

Mialatt a darab bent hevert a színháznál, Já-
nos jókedvűen tovább statisztált.

— Várjatok csak, — gondolta magában, —
majd eljön hamarosan az én időm, amikor én is
beleszólhatok a dolgokba.

Merészen mozgott a szinpadon, s amikor pa-
rasztfiúnak volt öltözve Tell Vilmosban, még ak-
kor is álruhás királyfinak érezte magát.

Nem vagyok én bizony disznópásztor,
Hiába néztek annak.

Ezt dúdolgatta magában.

A válasz azonban a darabra vonatkozóan váratott magára. János elveszítette végül a türelmét és leleplezte névtelenségét a tanár előtt. A tanár olvasta a darabot. Az volt róla a véleménye, hogy tehetséges munka, de — előadhatatlan.

Ez a vélemény nem sújtotta le Jánost, hiszen ott volt tartalékban a tragédiája. Ez jobban tetszett; de azt kívánták, hogy imitt-amott dolgozza át.

Egy este, mikor a színiiskolában véget ért az előadás, a tanár ott tartotta Jánost, hogy beszéljen vele.

— Most már tudjuk, mire alkalmas ön, — mondta a tanár. — Szép pálya vár önre, mért választaná hát a rosszabbat? Hogy színész is lehet, az valószínű, ha dolgozni fog egypár esztendeig. De mért törné magát ezen a hálátlan pályán? Menjen vissza Uppsalába és tegye le a doktorátust, ha leteheti. Később pedig legyen író, mert az embernek meg kell érnie és sokat kell tapasztalnia, hogy jól írhasson.

Az írói pálya tetszett Jánosnak; tetszett az is, hogy — hagyja ott a színházat; de visszamenni Uppsalába — nem! Gyűlölte az egyetemet, és nem látta be, hogy annak a sok hiábavalóságnak, amit ott tanul az ember, mikép vehetné hasznát az írói pályán, ahol közvetlenül az életet kell tanulmányozni.

De aztán tovább gondolkozott a dolgon; és amikor belátta, hogy egyelőre nincs módjában egyik darabját sem elfogadtatni és ezt használni fel mentőeszközü, hát mégis csak megragadta a másik szalmaszálat: Uppsalát. Abban, hogy újra diák lesz, nem volt semmi szégyen; a színháznál

pedig tudták immár, hogy nemcsak póruljárt kezdő, hanem író is.

Egyidejűleg értesült arról is, hogy van letétben néhány száz korona anyai öröksége. Ebből megélhetett az első félévben. Beállított hát az apjához, még pedig nem úgy, mint tékozló fiú, hanem mint jövővel biztató író és mint hitelező. Otthon heves összetűzése támadt az apjával, aki azonban végül mégis csak beleegyezett abba, hogy János kikapja örökségét előlegül.

Most különben egy tragédia tervével foglalkozott. A tervezet hatalmas címe ez volt: *Jézus, a názáreti*. Jézus életét akarta feldolgozni drámai formában és az volt a szándéka, hogy egy csapással minden időkre ledönti a bálványképet és kiirtja a kereszténységet. De mikor elkészült néhány jelenettel, belátta, hogy a tárgy túlságosan nagy és hosszadalmas tanulmányokat kíván.

A színházi szezon vége felé járt. A sziniiskola vizsgaelőadást tartott a Drámai Színház színpadán. János nem kapott szerepet, de elvállalta a sűgást. Így aztán színészpályája a sűgőlyukban végződött. Ez lett íme Moor Károlyból, akit a Nagy Színház színpadán akart eljátszani! Megérdemelte ezt a sorsot? Rosszabbul volt fölszerelve a színpad számára, mint a többiek? Ez nem volt valószínű, de sohasem derült ki.

Este az előadás után meglakmározatták a növendékeket. Meghívták Jánost is, aki verses felköszöntőt mondott, hogy tőle telhetően leplezze távozásának kudarcszerű jellegét. A lakomán becsípett, úgy, mint rendesen; ostobán viselkedett, és végül eltűnt a színtérről.

A RUNA-SZÖVETSÉG.

(1870.)

A hatvanas évek Uppsalája oly korszak végének és bomladozásának jeleit mutatja, amelyet Boström korának nevezhetünk. Milyen viszonyban van valamely korszak uralkodó filozófiai rendszere magával az illető korrallal? Úgy látszik, hogy a rendszer nem egvéb, mint a kor gondolatainak összefoglalása az adott időpontban. Nem a filozófus teremti a kort, hanem a kor teremti a filozófust. A filozófus elkönyveli és összegyűjti mindazt, amit kora gondol, és ezen a réven hatással lehet a korára, de éppen ezért szükségszerűen véget is ér a hatása a korszak végződésével.

Boström filozófiájának az volt a baja, hogy svéd filozófia akart lenni, hogy elkésve érkezett és hogy túl akarta élni a korát. Svéd filozófia megteremtésének a terve képtelen terv volt, mert azt jelentette, hogy erőszakosan megszüntetjük kapcsolatunkat a nagy anyatörzsszel, amely ott terebélyesedik a kontinensen és magvakat szór csak az északi félsziget kemény földjébe. Elkésve érkezett, mert minden rendszer kiépítéséhez időre van szükség, az idő pedig tovasuhant, mielőtt a rendszer kiépült.

Boström, mint filozófus, nem úgy bukkant föl, mintha ágyúból lőtték volna ki. Minden tudás gyűjtőmunkának egyéni színezetű eredménye. Boström Kantból és Hegelből sarjadt ki, Biberg és Grubbe öntözgette, és hajtott végül néhány meglehetősen önálló sarjat is. Ez az egész! Alapgondolatát, úgy látszik, Krause panentheizmusából merítette, amely kísérlet volt a Kant—Fichte és a Schelling—Hegel-féle filozófia kiegyenlítésére. Hibáztatták már Grubbét is ugyanezért az eklekticizmusért. Boström eleinte teológiát tanult, és úgy látszik, ennek a nyűgét viseli, mikor megírja spekulatív teológiáját. Erkölcstanát Kanttól kapta vagy Kantból merítette. Boströmet csak a helyi hazafiság nevezheti eredeti filozófusnak. Hatása nem terjedt túl Svédország határain és nem élt tovább a hatvanas évek végénél. Államtana régiség-tanná vált már 1865 után, amikor a tanulók — a tanár iránt való tiszteletből — kénytelenek voltak még kijelenteni a vizsgán, a tankönyvnek megfelelően, hogy a négy rend képviselte az egyetlen észszerű népképviselet. Később persze törölték ezt a kollégiumokban.

Hogy támadt Boströmben ez a gondolat? Szabad oly véletlen körülményekből következtenünk, aminő az is, hogy Boström, aki egy norrlandi szegényember fia volt, nagyon is közeli kapcsolatba jutott Károly Jánossal és az udvarral, mint a királyi gyermekek nevelője? Elkerülhetette-e a filozófus mindannyiunknak azt a közös sorsát, hogy bizonyos vonatkozásokban egyéni nézeteket vagy népszerű meggyökeresedett képzeteket általánosítunk? Aligha! Boström, mint idealista, szubjektív volt, annyira szubjektív, hogy a valóságtól megtagadta az önálló létet, mikor kijelentette, hogy „csak az van, amit észreveszünk”. A jelenés-

világ tehát csak annyiban van, amennyiben észrevesszük, és csak ez által van. A téves következtetés elkerülte a figyelmét, pedig kétszeres volt. A rendszer alapja és kiindulópontja ugyanis egy be nem bizonyított tétel (*petitio principii*), amelyet ekkép kellene helyesbíteni: a jelenésvilág *a mi számunkra* csak annyiban van, amennyiben észrevesszük; ez azonban nem akadályozza annak, hogy ne létezzék önmagában a mi észrevevésünk nélkül is, hiszen a természettudomány bebizonyította, hogy a föld megvolt és igen fejlett volt rajta az organikus élet is, mielőtt lett volna rajta ember, aki észrevesz.

Boström szakított az egyház kereszténységével, de megtartotta úgy, mint Kant, sőt a későbbi fejlődéstani filozófusok is, a kereszténység erkölcszabályát. Kant — a pszichológiai ismeretek hiánya miatt — elakadt gondolatának merész száguldása közben és egészen egyszerűen ráncsoltja a kategorikus imperativust és a gyakorlati postulátumokat. Az erkölcsi törvény, noha a kortól függ és a korról változik, továbbra is megmarad egészen keresztényiesen „isteni parancs”-nak. Boström is megmaradt még „a törvény” uralma alatt és valamely cselekedet erkölcsi értékét vagy értéktelenségét a motivumtól tette függővé. Kielegítő motivum pedig csak egy van: „a lekötelezett személy láthatatlan lényének tisztelete”, amely a lelkiismeretben nyilatkozik meg. Ámde a lelkiismeret annyiféle, ahányféle vallás és nép van; éppen ezért az erkölcszabály teljesen meddő maradt.

Boström jelentősége a fejlődés szempontjából mindössze annyi volt, hogy síkra szállt Beckman püspök ellen a poklóról szóló tan kérdésében (1864-ben), noha a műveltek akkor már elvetették ezt a tant az újracionalisták segítségével. Utjába állt viszont Boström a fejlődésnek ezzel a két

munkájával: „Az uralkodó felelőtlenségéről és szentségéről“, és „Jogosultak-e a birodalom rendjei arra, hogy a svéd nép nevében törvénybe iktassák az úgynevezett (!) népképviseleti alkotmánymódosítást, amely ezidőszerint nincs napirenden?“ (1865).

Boström, mint idealista, a ma (1886) élő nemzedék szempontjából nemcsak jelentőség nélkül való, hanem reakciós is. Oly láncszem, amelyre csakis annak a kárhozatos reakciós filozófiának van szüksége, amely sötét végzetességgel következik a XVIII. század felvilágosodási filozófiájára. Boström élt és meghalt! Béke poraira!

Rendszerint a szépirodalom tekinthető annak a másik légsúlymérőnek, amely valamely kor szellemi atmoszféranyomását mutatja. De hogy ez lehessen, szabadságra van szüksége, hogy foglalkozhassék a kor kérdéseivel. Ezt azonban az akkori esztétika nem engedte meg neki.

A költészet (Boström szerint) nem lehet más és nem is más, mint játék, épp úgy, mint a szép művészetek. Ily körülmények között és az éntistenítő divatos filozófia korában lirizálóvá vált a költészet, a költő apró egyéni érzéseit és hangulatait fejezve ki, és a kornak csak bizonyos vonásait tükrözi, amelyek talán nem is a leglényesebbek.

A hatvanas évek költészete az álneves iskola költészete volt. De ennek tagjai közül csak kettő volt jelentős: Snoilsky és Björck. Snoilsky, mint a pietisták mondanák, „fölébredt“, Björck ellenben „halott“ volt. Mindakettő, mint ahogy mondani szokás, született költő volt, vagyis tehetségük korábban mutatkozott, mint rendszerint. Mindakettő feltűnt már az iskolában, korán hozzá-

jutott mindakettő az elismeréshez és a dicsőséghez, születésénél és állásánál fogva napos magaslatokról látta mindakettő az életet. Snoilskyt öntudatlanul magával ragadta az újabb korszellem. Lerázva a pokoltól való félelmet és a szerzetesmorált, tanúja lévén annak, hogy a nemesség kénytelen volt visszaadni kiváltságait, Snoilsky felszabadítja a lelket és a testet egyaránt. Első költeményeiben forradalmár és szereti a frig sipkát; a test életörömét hirdeti és bizonyos mértékig gyűlöli a túlkultúrát, mint konvencionális bilincset. De mint költő, ő sem kerülte el a költő tragikus sorsát: nem vették komolyan. A költészet — mindhiába — csak költészet, és Snoilsky költő volt.

Björck kedélye nem volt fogékony erős benyomásokra. Harmonikus, ernyedő, kész ember kezdettől fogva, aki sajátmagába mélyedve éli az életet, s a külsővilágnak legfőlebb apró jelenségeit veszi észre és ezeket festi szépen és szabatosan. A nagy többség, amely az automaták harmonikus életét éli, azt hiszi, hogy Björck költészetéből mérehetetlen szeretet árad felebarátai felé. De mért nem terjed ez a szeretet tovább? Mért nem öleli fel a nagy emberi közösségeket, az egész emberiséget? Én úgy látom, hogy Björck csak a személyes nyugalmat szereti, amelyhez úgy jut el az egyén, hogy távoltartja magától azokat a kötelelességeket, amiket a társadalmi együttélés ró az emberekre. Meg van elégedve saját világával, mert a világ nyájas volt hozzá, és hallani sem akar küzdelemről, mert ez zavarja az egyén nyugalma. Björck az a boldog halandó, akinek élete nem áll harcban a neveltetésével, hanem aki tégláról-téglára épít tovább az egyszer megvetett alapon, mesterségszerűen, a vízszintező és a vonalzó segítségével, míg végül kész a ház, úgy, ahogy meg volt rajzolta,

anélkül, hogy változott volna a terv. Családi zsarnokság fegyelmezte, korán belekóstitolt az emberek becsülésébe és csodálatába, és ezért megállt a fejlődésében.

Látatlanul elfogadta a Boström-féle kompromisszumot a kereszténységgel, és ezzel el is intézte élete munkáját. Költészetének főleg a tisztaságát, a szeráfi voltát emelik ki. Mi ez a tisztaság, amit manapság oly élesen szembeállítanak az érzékiséggel? Nem kapta meg azt, akit szeretett, ez a titok nyitja, mint ahogy Dante égi szerelmének is ugyanez az oka Beatrice iránt. Björck tehát az elérhetetlent énekli meg, a ki nem elégitett szerelem búskomor szelidségével. De hiszen ez nem volt erény, már pedig a tisztaság állítólag erény. Kapta volna csak meg azt, akit szeretett!

De egyébként is, hogy is állunk voltakép az álneves költői csoport lelki tisztaságával? Nem virágoztak-e közöttük az illetlen anekdotázás? Nem jártak-e lebujaiba? Nem fordították-e le a Decameronét? Minden ember érzéki hajlamú; de akkoriban tisztátalannak tartották azt, aki nem titkolta az érzékiségét, ezért volt szüksége az érzékiségnek földalatti lefolyásra. Snoilsky szakított a képmutatással és nekieresztette a hangját, és Björck is elárulta magát, amikor elmondja, hogyan csókolta meg a kiskorú lányt úton hazafelé a kocsiban. Nem a gyermeket csókolta meg, hanem a lányt, még pedig a kurtaszoknyását. Hans Jaeger ellenségei bizonyára tisztátalanságot, éretlenséget vagy még rosszabbat láttak volna ebben. Aztán olyan hagyományok is maradtak ránk az álneves iskola idejéből, amelyek arra utalnak, hogy a szeráfi csoport legszeráfibb tagja ugyancsak viharos életet élt, és csak akkor növesztett angyalszárnyakat, amikor kecskebakbőre kezdte már

a szőrét hullajtani. Vizet prédikáltak, de bort ittak, mint ahogy a mai költőket azzal vádolják, hogy bort prédikálnak, de ők maguk vizen élnek. Úgy látszik, a költő élete soha sincs összhangban azzal, amit hirdet. Miért? Talán szabadulni igyekszik alkotás közben sajátmagától és másvalakit igyekszik megtalálni? Vagy álruha után vágyódik? Vagy szégyenlős? Fél kiszolgáltatni saját magát, fél közprédára adni lelke szemérmét? Az eljövendő lélektanra vár az a nehéz feladat, hogy ezt a kérdést kibogozza!

Björck megénekelte 1865-ben az uppsalai reformünnepet. Csakhogy a királyi forradalmat dicsőíti:

„És áldja a királyt a nép,
A királyt, a jót, a kegyest.“

Harmóniát lát mindenben, és amikor a svéd-norvég egyetértés helyreállításáról dalol (1864), csupa zengzetesség:

„Ki Svédhont Norvéghonnal egyesítéd,
Vezérünk vagy, te nagy, te halhatatlan.“

És Lincoln Ábrahámot is megéneкли. Így fohászkodik hozzá:

„Apánk, neved ragyogjon, mint a nap,
Hevítse lelkünk, hogyha hültni kezd,
S közös nagy harcra tűzjelként vezesse
Erőszak ellen a föld rabjait.“

A szent szövetség szabadság-eszményképe ez: néger emancipáció és fehér rabszolgaság! Forra-

dalom, de törvényes forradalom Isten kegyelméből!

Nos, ennél jobb nem telt tőle, és kevés embertől telt ennél jobb akkoriban. Nem is az emberről szól hát az ítéletünk, hanem arról mondunk ítéletet, amit cselekedett és aminek motivuma különbös az utókorra nézve.

A fiatalság olvasta az álneveseket, akik közül nem egy nagyon épületes olvasmány volt. Nem új időknek voltak a hirdetői, hanem az események után kullogva prófétáskodtak, hogy itt van az ezeréves birodalom, hogy megvalósultak az ideálok és ki vannak jelölve a határvonalak, ki vannak jelölve mindörökre. Elégedetten tekintettek arra, amit teremtettek, a kezüket dörzsölték és mindent jónak találták. Béke csendjében szunyókált Uppsala és egész környéke, s öregek és ifjak egyaránt azt hitték, hogy most immár nyugodtan alhatnak az ítéletnapig.

De egyszerre csak disszonáns hangok hallatszanak, és az általános béke napjaiban tűzjelek kezdenek feltűnedezni a szomszédok hegyormain. Norvégia felől jelzik a nyílt tengert és gyujtogatják a világítótornyokat.

Róma elfoglalta Görögországot, de Görögország meghódította Rómát. Svédország elfoglalta Norvégiát, de Norvégia meghódította Svédországot.

Lorenz Dietrichsont kinevezték 1861-ben dóicensnek az uppsalai egyetemre, és ő volt az előhírnök. Megismertette Svédországot a dán és a norvég költészettel és megalapította azt az irodalmi társaságot, amelyből az álneves költők szárnyra keltek.

Norvégia, miután elszakadt a dán monarchiától és nem maradt tovább fiókja a kopenhágai fő-

irodának, nem olvadt bele Svédországba, hanem függetlenítette magát és egyidejűleg közvetlen összeköttetésbe lépett a kontinenssel. Ugyanakkor, amikor Norvégia önállóságra ébredt, külföldről nagy Golf-áram indult meg egyenesen a norvég partok felé.

Björnson volt az, aki önérzetre ébresztette Norvégiát, s mikor ez az érzés korlátolt patriotizmussá fajult el, megjelent Ibsen az ollóval. Mikor ez a mérkőzés kezd kiélesedni és Krisztiánia nem hajlandó tovább harcmezőül szolgálni, áthelyeződik a harc színtere a vendéglátó Svédországba. A norvég bor, amelybe sok hamis alkatrészt keverődött, alkalmasnak bizonyult a kivitelre; a röpiratoknak hasznára vált a hosszú út, és Svédországban irodalom lett belőlük. A gondolatok felszínre kerültek, míg a személyiségek leülepedtek az edény fenekére.

Ibsen és Björnson betört Svédországba; Tide-
mand és Gude diadalt aratott a 66-os művészeti kiállításon; Kierulf és Nordraak volt az ének és a zongora hőse.

Björnson mint varázsló kezdte, Ibsen mint ébresztő. A „Csaták közben“ elbűvölte a stockholmiakat, még pedig teljes joggal. „A fiatalok szövetségé“t nem értették meg a helyi célzások miatt, sőt nem értették meg azt sem, hogy az új törekvéseket gúnyolja ki, mert nem gúnyolta ki a svéd viszonyokat. Rebesgették ugyan, hogy Steensgaard Björnson akar lenni, és hogy Fredrikson Björnson maszkjában játszott, de hát ez nem érdekelte az embereket. „Május tizenhetediké“t is adták hébe-korba, de Dahlqvistot csodálták mint Aslaksent.

Majd jött „Brand“. Ez megjelent már 66-ban, de Jánosnak és kortársainak nem került a kezébe

69 előtt. Mélyen belemarkolt Jánosnak ó-keresztény szívébe, de komor és szigorú volt. A Deus Caritatis végszavát nem találta kielégítőnek, és úgy érezte, hogy a költő túlságosan rokonszenvezett a hősével, mert csak gúnyolódva tudta átengedni az elmulásnak.

Brand sok fejtörést okozott Jánosnak, mert noha a kereszténységet elejtette, a szörnyű aszkétamorált megtartotta. Azt követelte, hogy engedelmeskedjünk e morál régi tanáinak, amelyek ma már nem alkalmazhatók; kigúnyolta a kor emberiességre és kompromisszumokra irányuló törekvését, de azzal végzi, hogy ajánlja a kompromisszumok istenét, az „akkordens aand“-ot. Brand pietista és fanatikus volt, aki nem átalította azt hinni, hogy neki van igaza az egész világgal szemben, és János rokonléleknek érezte magát ezzel a rettenetes egoistával, akinek azonkívül nem is volt igaza. Csak meg ne állj soha fele úton, törj egyenesen a cél felé, gázolj keresztül mindenben, ami az utadba áll, mert egyedül teneked van igazad! Brand teljesen elkábította János érzékeny lelkiismeretét, amely szenvedett minden lépésétől, mert fájdalmat okozhatott vele apjának vagy barátainak. Brand szerint a kímélet, a szeretet minden kötelékét el kellett szakítani „az ügy“ érdekében. Szerencse volt, hogy János nem viselte immár szívében a Hauge-isták igazságtalan ügyét, mert különben ő is belepusztult volna a hegyomlásba. De Brand megtanította őt arra, hogy higgyen oly lelkiismeretben, amely tisztább, mint az, amelyet a nevelésnek köszönhetett, és higgyen oly jogban, amely magasabbrendű a jognál általában. És János gyöngé hátának szüksége volt erre a vastámasztórúdra, mert voltak hosszú időszakai, amikor pusztá emberiességből nem adott igazat saját

magának, ellenben igazat adott akárkinek, s éppen ezért nagyon könnyű volt becsapni őt.

Brand volt az utolsó keresztény, aki egy régi eszményért szállt síkra; ennél fogva nem lehetett mintakép annak a számára, akiben homályos lázadó vágy élt minden régi eszmény ellen.

A darab szép növény marad, amelynek nincs gyökere a korban, és ezért a herbáriumba való.

Majd „Peer Gynt” következett. Ez inkább homályos, mint mély, és értéke abban rejlik, hogy a nemzeti önzés ellenmérge. Hogy Ibsent nem száműzték, sőt nem is üldözték, miután ilyen keserű dolgokat mondott oda a büszke norvég népnek, ez arra vall, hogy Norvégiában becsületesebben folyt a harc, mint a Seve-hegy túlsó oldalán.

„A szerelem komédiája” „kínosan” hatott. Tagadta a szerelmet és azt vitatta, hogy a házasság életbiztosítás a nő számára, aki testével fizeti le a biztosítási díjakat. Ily nyersen hatott akkoriban az igazság.

Abban az időben embergyűlölőnek tartották Ibsent, valamint Björnson irigyének és ellenségének. Az emberek két táborra oszlottak, és az a vita, hogy melyik nagyobb a kettő közül, Ibsen-e vagy Björnson, nem ért véget, mert voltaképp a művészet problémájáról volt szó, arról, hogy mi fontosabb: a forma-e vagy a tartalom?

A norvég költészetnek nagy és részben igen jótékony is volt a hatása a svéd fejlődésre; de volt benne valami sajátságos norvég vonás, ami sehogysem illett bele Svédországba, amelynek egészen más jellegű volt a fejlődése.

Norvégia elszigetelt völgyeiben oly nép lakott, amely a maga ínséges és nyűgös megélhetési viszonyai között a kereszténység önmegtartóztatást hirdető tanaiban készen találta a nélkülözés

filozófiáját, amely kárpótlásul a földi szűkölködésért a mennyet ígerte. A súlyos, komor és szűkös természet, a nedves éghajlat, a hosszú telek, a nagy távolságok az egyes falvak között, a magánosság — mindez hozzájárult ahhoz, hogy a kereszténység megmaradjon a maga rideg középkori formáiban.

Van a norvég jellemben valami lelkitabeteg vonás is, olyanféle, mint az angol spleen, és ki tudja, vajjon Norvégia benső érintkezése a hipochondriás szigetországgal nem hagyott-e nyomot a norvég kultúrában? Jonas Lie-nak: „A jövőbe látó”-ja ezt a lelkitabetegséget festi, és ebben az elbeszélésben éppen olyan nyomott a hangulat, mint az izlandi mondákban. A szellem harca a fizikai homály és hideg ellen. Az Észak lakójának szomorú sorsa, aki napos országok helyett a homály és a hideg sivatagaiba száműzötten él és manapság a kivándorlásban keresi a kiegyenlítést, amelynek etnográfiai jelentőségét általában háttérbe szorította a gazdasági.

A norvég jellem sok százados zsarnokságnak, igazságtalan bánásmódnak, súlyos kenyérharcnak, az öröm hiányának a gyümölcse. Ezek a nemzeti sajátságok, amelyekkel a svédnek nem kellett volna törődnie, elnorvégosították a svédet. A svéd irodalomban ott kísért tehát még a dovrefjeldi hegyi szellem, és ott szaladgál Brand is a maga ideális követeléseivel, amelyekért a romanizálódott, derűs svéd nem lelkesülhet őszintén. Ezért nem illik hozzá most sehogysem ez az idegen népviselet; ezért oly disszonáns a modern svéd zenében a Hardanger-fjordi hegedű reminiscenciája, amelyet Grieg áthangolt; ezért ízetlenség a tájszavak divatos hajszolása; és ezért hangzik furcsán az élnivágyó svéd szájában a nagyobb erkölcsi tiszt-

taság emlegetése. A svéd embernek, aki nem sínylődtött hosszú nemzeti elnyomatás igájában, nincs szüksége arra, hogy a mult emlékeiben keresse fel önmagát; a svéd a maga nyílt, rónás országában, amely tele van tavakkal és folyókkal, nem vált komorrá, és éppen ezért nem is illik hozzá a fanyar ábrázat.

Mikor viszont nagy új gondolatokhoz jutott Krisztiánián keresztül vagy közvetlenül a külföldről Ibsen és Björnson révén, meg kellett volna tartania a küldemények tiszta súlyát, ellenben a norvég burkolatsúlyt el kellett volna vetnie.

Még a „Babaotthon“ is norvég. Nóra azoknak az izlandi asszonyoknak a rokona, akik magukkal vitték a matriarchátust; és rokona „A helgolandi hadviselők“ kellemetlen, uralkodni vágyó asszonyainak, ezeknek a tisztára norvég típusoknak is, akiknél jéggé dermedt vagy elkorcsosult az érzés az évszázadok óta folyó családi összeházasodások következtében, ami rendszerint oly országokban szokásos, ahol a forgalom igen csekély, és a családi törzsek egypár, egymástól elszigetelt helyen terebélyesedtek meg.

Az egész svéd nőirodalom, a maga szemérmetlen ideális követeléseivel a férfival szemben és a maga dédelgetett elkényeztetett asszonyával egyetemben, teljesen norvég; több ifjú szerző norvég stílust vitt bele a svéd nyelvbe, egy nő-szerző pedig végül Norvégiába tette át a cselekvény színhelyét is és a hőst norvégul beszélteti. Ennél többet igazán nem lehet már csinálni!

A külföldit szívesen látom, mert ez egyetemes jellegű; de a norvéget nem, mert ez vidékiesség, és ebből éppen elég van bennünk magunkban is!

János tehát újra ott volt Uppsalában, abban

az Uppsalában, ahonnan háromnegyed éve elmenekült, s ahová a világon legkevésbé vágyott vissza. Valahányszor olyasmit volt kénytelen csinálni, amit nem akart, ez mindig úgy hatott rá, mintha személyes ellenségével találkozott volna, aki kilesi minden vágyát és ellenszenvét és arra kényszeríti őt, hogy meghajoljon. Mikor még azt hitte, hogy Isten különös felügyelete alatt áll, az ilyesmit úgy fogta fel, hogy javára fog szolgálni; de később az az érzés támadt benne ilyenkor, hogy van valami gonosz hatalom is, és ebből alakult ki az a későbbi hite, hogy két kormányzó hatalom van, egy rossz és egy jó, s ez a kettő osztozik vagy váltakozik az uralomban.

Fölvetődött most benne újra az a kérdés, mi tévő legyen itt. Megszerzi a doktorátust és mindenekelőtt leplezi a színipályáról való visszavonulását. Titokban az volt a terve, hogy ír egy darabot és a siker védelme alatt kibújik majd a vizsga alól.

Eleinte nagyon rosszul érezte magát magános padlás-szobájában. Most immár kényelemhez szokott, tágas szobákhoz, jó koztához, kiszolgáláshoz és társasághoz. Hozzászokott ahhoz, hogy férfinak tekintsék, és hogy éltesebb, művelt emberekkel érintkezzék, s most íme megint diákgyerekké lett. De ezúttal belevetette magát a nyüzsgő életbe, és csakhamar szerzett is magának három különböző társaságot.

Az első a déli társasága volt, amely orvosnövendékekből, ateistákból és természettudósokból állt. Ezek között hallott először *Darwin* nevéről és elméletéről; de amit hallott, elröppent a füle mellett, mint oly hipotézis, amelyre még nem érett meg.

Esti társasága egy teológus volt, meg egy jó

gász, akikkel kártyázni szokott késő éjszakáig. Úgy fogta fel helyzetét, hogy most azért van csak Uppsalában, hogy nőjön és öregebb legyen, így hát teljesen mindegy, hogy mit csinál, csak teljék az idő. Összecsapott egy tragédiát XIV. Erikről; de aztán rossznak találta a darabot és elégette, mert fölébredt immár az önkritikája és megnövekedtek az igényei.

Később a félév során belejutott még egy társaságba, amelynek tagja maradt nemcsak az egész uppsalai időszakban, hanem még továbbra is. Véletlenül találkozott egy este egy fiatalabb pajtásával, akivel együtt járt volt a magángimnáziumba. Irodalomról beszélgettek, és egy pohár grog mellett azt a tervet eszelték ki, hogy néhány ifjú költőt összetoboroznak egy társaságba. Arról volt szó, hogy holmi működési ténfélélt szereznek maguknak, és a tervet meg is valósították.

Jánoson és a másik alapítón kívül még négy fiatal diák volt a kiválasztott. Csupa kitűnő ifjú volt, csupa úgynevezett ideális hajlamú, tele szép szándékkal és ismeretlen, homályos eszményekért való rajongással. Nem kóstitak még bele az élet kellemetlenségeibe, jómódú szülők gyermekei voltak, nem volt gondjuk, és sejtelmük sem volt a kenyérharcról.

János, aki nemrég szabadult a legkellemetlenebb körülmények közül és olyan embereket látott, akik állandóan a fogukat vicsorgatták egymásra, képzelődő, üres színinövendékeket, most egyszerre csak egészen új világban találta magát, ahol a boldog ifjak boldogan ültek a terített asztalhoz, finom szivarokat szíttak, sétálgattak és felengző verseket írtak a szép életről, amelyet még nem ismertek.

Alapszabálytervezetet készítettek és a társa-

ságot *Runa*-szövetségnek nevezték el. A *Runa* szó eredeti jelentése „dal” vagy „ének”. Ez az elnevezés bizonyára összefüggött az északi országok akkori új renesszanszával a skandinávizmussal kapcsolatban, amelyet megnevesített már XV. Károly a költészetben, Winge és Malmström a festészetben, Molin pedig a szobrászatban, s amely most újra föléledt Björnson és Ibsen drámáiban az északi népek ősi életéből. Hozzájárult az elnevezéshez az izlandi nyelv is, amelynek tanítását éppen akkoriban rendszeresítették az egyetemen.

A szövetségnek legfőbb kilenc tagja lehetett, s minden tagnak külön *runa*-nevet kellett választania. János neve Frö lett, a másik alapítóé pedig Ur. Képviselve volt a szövetségben minden irány. Ur nagy hazafi volt, és imádta Svédországot a maga emlékeivel együtt. Ennek az országnak volt a legváltozatosabb története Európában, és ez az ország mindig szabad volt. Ur így énekelt:

„Svédhon sok nagy királya
Együtt imádkozik.
Némelyike Krisztust zengi,
Más Thórnak áldozik”.

Ur egyébként realista hajlamú ember volt; pompásan kifejlődött érzéke volt a statisztika, az államtudomány és minden életrajz iránt, szigorú és ügyes bírálója volt a formának, és ő volt a szövetség adminisztrátora is. Megbízható barát és jó társalgó volt, nyájas és szolgálatkész.

Volt a szövetség tagjai között egy telivér romantikus, aki Heinét olvasta és abszintott ivott; érzelmes ifjú volt, aki rajongott még az összes régi ideálokért, de legfőképp Heinéért; volt egy szeráf,

aki a végtelen kicsiről és különösen a gyermekkor boldogságáról énekelt; volt továbbá egy csendes természetimádó, és végül egy eklektikus rögtönző. Ez az utolsó Izrael gyermeke volt, hihetetlen rögtönzőképességgel akármilyen hangnemben, ahogy kívánták tőle. Két perccel a megbízás után felállt és elszavalt valami rögtönzést Anakreon stílusában, vagy Bellman stílusában énekkel együtt, vagy Horatius stílusában, vagy az Edda mintájára, szóval bármit a világon, s még hozzá idegen nyelven is.

A szövetség tagjai először Thursnál gyűltek össze, akinek legtagasabb volt a lakása, — két szobában lakott — és akinek a legjobb pipái voltak. Mint alapító, először is János olvasta fel a székfoglalóját, amelyet a szabályzat értelmében verses formában kellett megírnia. A székfoglaló így kezdődött:

Észak honában elnémult az ének?
 Brage hárfája több hangot nem ad?
 S ki leszállt hajdan közénk az égből,
 A költő többé meg nem látogat?
 A törpe célért küzdő kor kioltá
 A szent, meleg lángot, mely éltetett?
 Mint a bolond, a bárd is elszegődött,
 S az elnyomónak rabszolgája lett?

Brage és a bárd, ez volt az új-skandináv elem, amelyről azt hitték, hogy most újra ki kell ásni. „A törpe célért küzdő kor“ magában foglalta az idealisták egész programját. A kortársak minden nagy munkája a valóság kikutatása, a létföltetelek megjavítása érdekében — törpe cél. A szel-

lem az anyagnak foglya, így hát az anyag a nagy ellenség: ezt hirdették a romantikusok.

Majd kimegy a költő a természetbe (az eklundshofi erdőbe) és hallja, hogy megkondulnak a dómtemplom harangjai, énekel a májfű, a fenyő, a szél, a madár, stb., és erre a következő teljesen jogosult kérdést intézi önmagához:

A természet dalol, s hallgassak én?

Elhatározza, hogy nem hallgat tovább, hanem énekel bátran az élet derűs, ifjú tavaszáról, az élet őszéről, a haza szeretetéről. Majd megjelenik a bölcs, akinek meg van fagyva a szíve, előveszi a költő énekét, darabokra szedi, és megállapítja róla, hogy zagyvaság. És erre elnémul a dal.

Korunk tudákossága az a dögvész,
Mely elsorvasztja ifjú hő dalunk...

Most (1886) bajos volna határozottan megmondani, mit értett János 1870-ben tudákosság alatt; de bizonyára egész egyszerűen előre megérezte az eljövendő kritikákat, úgyhogy a bölcs nem volt senkimás, mint a kritikus.

Majd ez a kitörés következik:

Aranyborjút imádnak porba hullva
A mának hitvány kalmárlelkei.
Nem kell nekik dal! Áhítatra őket
Csupán csengő arany gerjesztheti.

Ebben a kitörésben nem igen volt összefüggés a kor törekvéseivel, mert a hatvanas években állandó volt a rossz termés és ennek következtében nagy volt az aranyhiány. A szélhámoskodások és a

részvénytársasági üzelmek csak a hetvenes években kezdődtek. De a költőnek akkoriban az volt a programja, hogy ostorozza a pénzt és ledönti az aranyborjút; így csúszott bele a versbe ez a négy sor az aranyborjúról és az aranyról.

A székfoglaló, — mint rendesen, — Tegnér doktoravató epilógusával végződik, noha a huszonegyesztendő költő halálgondolatai egykissé megokolatlanok:

S ha majd kihamvadt már a láng szemünkből,
 Szívünk alig ver, gondok terhe nyom,
 S egyszerre csak Odinnak ősi berke
 Megzendül újra friss tavasznapon,
 S míg zeng az ének és mi elmerengünk
 Egy újabb nemzedék csengő dalán:
 Jusson eszünkbe majd ez énekeskör,
 A mi körünk, ez ifjú, friss, vidám.

Az utolsó két sorban nem volt semmi fogadalom a jövőre nézve; ennek a két sornak nem volt egyáltalán semmi értelme. Programot sem adott a költő. Az lebegett az ifjú előtt, hogy Észa-kon elnémult a dal; de azt nem jelezte, hogy mi-kép kellene felzendülni az új hangnak. Arra sem tett célzást, hogy akár ő, akár a szövetség készül rázendíteni az új idők énekére. Az a homályos sejtelem kísért a székfoglalóban, hogy mindannyian epigónok csak. A költő kifejezi ugyanis azt az aggodalmát, hogy az utókor nem fog márványemléket emelni poruk fölé, és hogy el fognak tűnni a feledés sírjában.

Nem rajtunk áll, hogy érdemünk csekélyebb,
 És feledésbe vész hírünk hamar.

Az egész székfoglaló szerénységnek és sze-

mérmetlenségnek a keveréke, s ez a jellemző benne az emberre.

Henye költői élet kezdődött most, külön összejövetelekkel minden este kocsmákban vagy odahaza valamelyiküknek a lakásán. De a jövő író számára ez az idő nem volt elvesztegetve. Használta a pajtások dús könyvtárát, és az eszmecserék révén hozzászokott ahhoz, hogy különböző szempontokból értékelje az irodalmat. De az élet, a közügyek, a napi politika, a kortársak: minderről nem vettek tudomást; álmovilágban éltek.

Néha fölébredt Jánosban az alsóosztály lelki ismerete, és ilyenkor fölvetette magában azt a kérdést, mit keres ő ezek között a gazdag ifjak között? De a lelkiismeret szavát hamarosan elhallgattatta a mámor és a társaság, és János nekibátorodva elhatározta, hogy tovább halad előre a megkezdett úton, és kiköveteli az élettől azt, ami megilleti, mert hiszen — pajtásainak a véleménye szerint — van mit követelnie.

A szobája rossz szoba volt; a tetőn becsöpgött az eső, és ágy nem volt a szobában, hanem csak egy priccs, amely nappal pamlag volt. Amikor unatkozott otthonában, és a költői beszélgetésekbe is belecsömörlött, fölkereste régi iskolatársát, a természettudóst. Ott belenézhetett a mikroszkópiumba és hallott beszélni Darwinról és az új világfelfogásról. Tanácsot is kapott, gyakorlati és jóakarató tanácsot, és ez a barátja ajánlotta neki azt, hogy írjon a Királyi Színháznak egy verses egyfelvonásost és biztosítsa így a helyzetét.

Egyfelvonásost nem akart írni János, mert ebbe nem fér bele a mondanivalója, hanem inkább egy ötfelvonásos tragédiát.

— Igen ám, csakhogyzt nehezebb előadatni.

Végül megfogadta a tanácsot, és elhatározta, hogy megírja egy régi ötletét Thorvaldsen első római tartózkodásáról. Barátja kölcsön adott neki egypár könyvet Itáliáról, és János munkához látott.

Két hét alatt elkészült a darabbal.

— Ezt elő fogják adni, — mondta a barátja. — Csupa jó szerep van benne!

Minthogy a szövetség legközelebbi összejövele még messze volt, János fölszaladt még aznap este Thurshoz és Rejdhöz, és felolvasta nekik a darabot. Mindakettőnek ugyanaz volt a véleménye, mint a természettudósoknak: a darabot elő fogják adni.

Meghítták Jánost vacsorára és pezsgőre; szónokoltak és ittak hajnalig, amíg el nem aludtak Rejd szobájának a padlóján a puncsospoharak mellett. Pár óra múlva fölébredtek, kiürítették a kelő nap fényében a poharakból a maradékot, és elmentek hazulról, hogy tovább mulassanak.

Mindakettőnek szívből fakadt, önzetlen és meleg volt az érdeklődése, az irigység minden nyoma nélkül, és János mindig úgy gondolt vissza erre az első sikerére, mint ifjúsága egyik legkedvesebb emlékére.

A rajongó, odaadó Rejd még azzal is megnövelte János hálatartozását, hogy letisztázta a darabot a maga finom kézírásával. És azután elküldték az alkotást a Királyi Színház igazgatóságának.

Megjött a tavasz, és május havát szakadatlan mámorban élték végig. A szövetség kiválasztott magának egy kis különszobát a „Kis Pokol”-ban, esti mulatságaira. Ott beszélgettek, szónokoltak és ittak mértéktelenül.

Végül a félév leteltével elváltak, de előbb

megfogadták, hogy megegyeszer találkoznak Stockholmban és kirándulnak a zöldbbe, hogy megünnepeljék a szövetséget.

Egy júniusi reggel hat órakor gyültek össze négyen a szövetség tagjai közül a Skeppsholmon,* ahol evezős csónakot béreltek. A frigyládát, vagyis a szövetség nagy kartondobozát, amelyben az iratokat őrizték, elhelyezték a csónakban az elemőzsiás és boroskosarakkal együtt, s miután Os és Rejd megragadta az evezőt, elindult a csónak az állatkerti hid felé és be a csatornába, hogy eljussonak a kitűzött célhoz, a Liding-sziget egyik nyúlványára.

Thurs Bellman-nótákat fújt a fuvoláján, Frö (János) pedig, aki Uppsalában megtanult egy kicsit gitározni, gitáron kísérté.

Mihelyt partraszálltak, először is reggelire terítettek egy réten a part mellett. Az abrosz közepére tették a ládát, zöld lombbal és virággal ékesítve, és erre rakták rá a pálinkásüveget a poharakkal. János, aki görögtárgyú tragédiájával kapcsolatban régiségtani tanulmányokat is végzett, görögmódra rendezi a lakomát, úgyhogy a vendégek füzérkoszorúsan és fekvve esznek. Maid egypár kődarab között tüzet raknak, megfőzik a kávé, és utána — reggel kilenc órakor — konyakot és puncsot isznak.

Ezután felolvassa János „A szabadgondolkózó“-t, amelyet megbírálnak. Majd megindul az ékesszólás áradata. Thurs a legnagyobb szónok, s érzéseit és gondolatait kötött formában önti ki. Verseket olvasnak fel és most már mindent tetőszéssel fogadnak.

Majd a zenei élvezet következik: János, a gitárt

* Egy kis sziget a stockholmi kikötőben. *A fordító.*

pengetve, népdalokat énekel siralmasan, változva érzelmőseket meg malackodókat.

Mire itt az ebéd ideje, a hangulat forró még, de egy kicsit álmos is már.

Eljön a délután, és a nap a stockholmi kikötő fölött ragyog ünnepélyesen. A társaság szunyókál egy kicsit, azután felfrissül ismét a mámoros kedv, de most új irányba terelődik. Izrael gyermeke, Thurs, elszavalt egy verset Észak nagyságáról, és Skandinávia ősi isteneihez fohászkodott. Ur, a hazafi, kijelenti, hogy Thursnak nincs joga idegen isteneket annectálni. Fellobog a zsidókérdés tüze és már-már civódás támad, de a vitatkozók csak hamar összeölelkeznek.

Következik a szentimentális stádium. Sírni szeretnének, mert az alkoholnak ez a hatása a gyomrhártyára és a könymirigyek idegeire. Ur érzi először ezt a hatást és öntudatlanul valami szomorú dologra gondol. Sírva fakad. Kérdezik, mért sir. Eleinte nem tudja ő maga sem, de végül azzal hozakodik elő, hogy mindenki mókaembernek nézi őt. (Valóban az is volt.) Bizonykodik, hogy nagyon komoly természetű, hogy nagy bánata van, amelyről senkisé sem tud; de most könnyít a szíven és elmond valami családi históriát. Miután megkönynyebbült, visszatér megint a jókedve.

De az este hosszú, és mindenki hazakiváncoszik. Az agyvelők üresek, és a társaság tagjai beleuntak egymásba, bele a játékba és a mámorba. Kezdenek magukba mélyedni és vizsgálják a mámor filozófiáját. Honnan ered az embereknek az a vágya, hogy örületbe ringassák magukat? És mi van e mögött a vágy mögött? Az elvesztett napos világ hiányát érzi tán a délvidéki kivándorló az északi országokban? Valami szükséglet lappang a vágy mögött mindenbizonnyal, mert különben

az ilyen illetlen szokás, ha nem volna értelme, nem nyugózhatna volna le az egész emberiséget. Talán a társadalmi lény az, aki mámorba fojt minden társadalmi hazugságot, mert a társaság és a társadalom föltétlenül megköveteli, hogy az ember ne mondja ki minden gondolatát. Máskülönben miért volna a borban az igazság? Mért tisztelték a görögök Bacchusban azt, aki megneemesíti az embereket és az erkölcsöket? Mért szerette Dionysus a békét és mért hitték róla azt, hogy gazdagságot oszt? Lehetséges, hogy a bor, amelyet főképp a férfi-nem élvez, befolyással volt a férfi értelmének és tett-erejének a kifejlődésére, úgyhogy a férfi különb lett a nőnél? És miért maradt meg Mohammed népe, amely nem ivott bort, oly kultúrfokon, amelyet alacsonynak tartanak? Ha a só mindennapi táplálóanyagává lett a földművelőknek és a pásztoroknak, hogy pótolja a sókat, amikhez az egykori vadászok a vad vérében jutottak hozzá, akkor nem volt-e lehetséges, hogy a bor is oly táplálóanyagokat pótol, amiket fejlődése régebbi stádiumaiban használt az ember? És mik lehettek ezek az anyagok? Valami gondolat vagy valami szükséglet az alapja mindenbizonnyal ennek a különös szokásnak. Vagy talán az a vágy, hogy elveszítsük az öntudatunkat, a pesszimista iskolának azt a tételét igazolja, hogy minden szenvedés kezdete a tudatosság? Hiszen naiv lesz az ember a bortól, öntudatlan lesz, mint a gyermek, állattá lesz! Vagy talán az elvesztett boldogságot akarjuk visszaszerezni? De a megbánás, ami a mámort nyomon követi? A megbánásnak és a gyomorsavnak ugyanazok a tünetei. Nem lehetséges-e, hogy összecseréljük a dolgokat? Hogy megbánásnak érezzük azt, ami csak gyomornyomás? Avagy az öntudatra ébredt borissza csak

ugyan megbánja azt, hogy előtte való nap kiszolgáltatta magát és elárulta titkait? Hiszen ez valóban megbánni való! Szégyenli, hogy nem tudott uralkodni magán, és fél, hogy leleplezte magát, hogy eldobta a fegyvereit. Hiszen a megbánás és a félelem nagyon közel esik egymáshoz.

A társaság tagjai borba fojtották még egyszer az öntudatukat, azután beültek a csónakba, hogy hazatérjenek. De most János és Thurs keveredett egymással vitába Bellmanról, és ez a vita, amely eltartott egészen a Skeppsholmig, éles igazságokkal végződött.

Jánosnak már régóta a begyében volt Bellman. Mikor egyszer egész nyáron át betegen feküdt gyermekkorában, véletlenül kivette apja könyvszekrényéből „Fredman episztolái“-t. Bolond könyv, gondolta; de akkor még sokkal fiatalabb volt, semhogy meg tudta volna okolni az ítéletét. Később megtörtént hébe-korba, hogy az apja leült a zongorához és Bellman-dalokat dúdolgatott: „A trosai tanács“-ot vagy azt, hogy „Gripsholmban jó világ van“. Érthetetlen, gondolta a fiú, hogy a nagybácsijának meg az apjának annyira tetszenek ezek a nóták. Egyszer karácsonyeste végighallgatta anyjának meg a nagybácsijának igen heves vitatkozását Bellmanról, akit a nagybácsi mindenél többre tartott, többre még a bibliánál és a prédikációknál is. Bellman csupa mélység. Mélység! Valószínűleg Atterbom romantikus pártkritikája volt az, ami az ujságokon keresztül leszivárgott lassan a középosztályba. Gimnazista- és nagydiákkorában énekelte János is a „Fel, Amaryllis!“-t és a többi idillt, persze anélkül, hogy megértette volna a szavakat, vagy csak gondolt volna is a szövegre. Együtt énekelte a többiekkel a kvartettban vagy a kórusban, mert jól hangzott. Végül a kezébe

kerültek Ljunggren 1867-ben megjelent felolvasásai, és ekkor megvilágosodott a kérdés az ő számára is, de nem Ljunggrennek a fénye mellett.

— Ez örület, — gondolta János. — Bellman dalköltő volt, rendben van; de nagy költő, Északnak a legnagyobb költője! Képtelenség! Bellman a maga francia mintára nyesett dalait az udvarnak és a jóbarátoknak énekelte, de sohasem a népnek, amely meg sem értette volna az Amaryllist, az Eolt, a Tritonokat, a Frőjät és a rokokó egész salangját. Meghalt és elfelejtették. Mért ásta őt ki Atterbom? Azért, mert a romantikus iskolának, ennek a küzdő pártnak, szüksége volt a szabálytalanság valamely megtestesülésére, hogy dicsérhessék szemben az akadémikusokkal, minthogy sajátmagukat nem dicsérhették. Majd hatalomra jutott az iskola, és aki ismeri az emberi gyávaságot a véleményszabadság elnyomásával szemben, aki tisztában van a középosztály majmolásával és tekintélytiszteletével, az nem igen fog csodálkozni Bellman felmagasztaltatásán. Ljunggren és Eichhorn, ez a két később jelentkező irodalombúvár, kénytelen volt túllicitálni Atterbomot és még több szépséget és szellemet fölfedezni Bellmanban. Végül aztán Par Bricoll személyében a papság kezébe került a kultusz, és ezzel be is fejeződött az új isten megteremtése. Bystrom már valóságos Dionysust csinált a kis lutrititkárból és udvari poétából, és arcát az antik Bacchus-fej vonásaival ruházta fel.

Jánosnak elsősorban az isten ellen volt kifogása. Azután, mint idealista, úgy érezte, hogy Bellman humora hazug és undorító. Olyan részeg elképzelhetetlen, akármilyen nagyszabásu legyen is, aki a csatornában fetrengve, édesanyjának azon az ölelkezésén elmélkedik, amelynek saját

fogantatását köszöni. Nincs olyan kiránduló pár, amely vasárnap délelőtt azért rándul ki Fiskar-torpba, hogy a napsütés fényében akkor hajtsa végre a testi szeretkezés aktusát, amikor Dander-rydben megkondulnak a harangok. Ez nem életöröm, — mert az életöröm a fiatalság osztályrésze, — hanem tehetetlen öregeknek a szórakozása csak. Bellman éppen ezért a grogbácsikák költője és Konjandernak, ennek az undok vén agglegénynek, az ősapja.

Idilljei lompos dolgok, amelyeket a kisujjából rázott ki; tele vannak kínrímekkel és összefüggés-telenek, mint a részeg agyvelő gondolatai. Az ember nem tudja, nappal van-e vagy éjszaka; fényes napsütésben dörög a menny, és hullámok csapkodnak, amikor a csónak szélcsendben vesztegel. Zenére való szöveg ez, de erre felhasználható akár a címtár is. Mindegy, hogy mi, csak hangozzék.

Thurs, mint rendesen, személyes sértésnek fogta fel a dolgot, támadásnak saját jóízlése és becsülete ellen, mert János kijelentette, hogy Thursnak a csodálata csak sznobboskodás; könyvekből van merítve és nem őszinte. Thurs azzal vágott vissza, hogy János elbizakodott, mert nem állja le pocskondiázni a legnagyobb költőt.

— Bizonyítsd be, hogy a legnagyobb!

— Tegnér, Atterbom megmondta már...

— Ez nem bizonyíték!

— Csak az ellenmondási viszketeg beszél belőled!

— A kétely a bizonyosság kezdete, és minden képtelenség ellenmondást vált ki minden józan elméből.

És így tovább!

Egyetemes vagy általános érvényű ítélet nin-

csen, mert hiszen minden ítélet egyéni; de van többségi ítélet és pártítélet. János, akit ezekkel torkoltak le, évek során át hallgatott Bellmanról. Mikor később az öreg Fryxell bebizonyította, hogy Bellman nem volt a józanságnak az az apostola, akivé Eichhorn és Ljunggren avatta, és nem volt isten sem, hanem csupán mérsékelt igényű kis dalköltőcske, Jánosban felcsillant az a remény, hogy az ő egyéni ítéletéből is lehet még valamikor többségi ítélet. De akkor már más szempontjai voltak a kérdésről és azt mondta volna, hogy Svédország nem lett volna sem boldogtalanabb, sem rosszabb akkor sem, ha Bellman sohasem él. És a hazafiaknak és a demokráta-knak azt mondta volna, hogy Bellman Stockholm költője volt, royalista udvari költő, aki csúnyán megtréfálta a kisembereket. És a goodtempláriusoknak, akik Bellman-dalokat énekeltek, azt mondta volna, hogy bordalokat énekelnek, amik mámor közben íródtak és a mámort dicsőítik.

Egyénileg megmaradt amellett a véleménye mellett, hogy Bellmant kellemes énekelni a könnyed francia melódiák miatt; az előítélet nélkül való francia Voltaire-morál pedig egyáltalában nem sértette, sőt ellenkezőleg. De akkor (huszonegyéves korában) sértette, mert idealista volt, és tisztaságot kívánt a költészettől, szakasztott úgy, mint napjainknak (1886) megmaradt idealistái és Bellman-imádói. Ezek később a humor szó leple alá menekültek az erkölcsükkel. De mit értenek humor alatt? Tréfa-e a humor, vagy komolyság? Mi a tréfa? A gyáva bujkálása a véleménymondás elől? A humorban megtaláljuk újra az ember kettős természetét: a természet fiának közönyét a hagyományos erkölcs iránt, és a kereszténynek sopánkodását az erkölcstelenség

gen, amely annyira csalogató, annyira csábító. A humor két nyelven beszél: a szatírnak és a szerzetesnek a nyelvén. A humorista szabadon ereszti a Maenast, de régi helytelen okok alapján azt hiszi, hogy vesszővel kell ostromoznia. A humor átmeneti forma, amely kimulóban van és most éli utolsó napjait az alsóbb stádiumokban. A nagy, modern szellemek eldobták a vesszőt és nem képmutatóskodnak tovább, hanem kereken kimondják a mondanivalójukat, és a régi iszákos szentimentalizmus immár nem jó szívnek a jele, mióta fölfedezték, hogy csak rossz idegeknek a következménye.

Miután befejezték a vitát, a társaság tagjai partraszálltak a Skeppsholmon. Világos nyári éjszaka volt. Az elemózsiás kosarakkal és a gitárral, nemkülönben legelől a frigylárával, a társaság, igazi idealistákhoz illően, lányokhoz vonult. Napköltekor nyitott ablakok mellett ott ült a szövetség az Almahegy-úton. Terítették az elemózsiás kosarakból, felhangzott újra a gitár és a fuvola. Horatius dalait szavalták a Lydiákhoz és a Chloékhoz, és lány párnák között áldoztak a szerelem tüzével Aphrodite Pandémosnak.

A KÖNYVEKBEN ÉS A SZINPADON.

(1870.)

Valamely lélek fejlődésének a története megírható néha egy egyszerű bibliográfiai összeállítás segítségével, mert az, aki jelentéktelen viszonyok között él, és nem találkozik soha személyesen a legjobbakkal, a könyvek útján igyekszik velük megismerkedni. Hogy ugyanazok a könyvek nem tesznek egyforma benyomást és nincsenek egyforma hatással mindenkire, ez azt bizonyítja, hogy a könyvek relative képtelenek a térítésre. Azt a kritikát például, amely megegyezik a véleményünkkel, jónak mondjuk; az viszont, amely ellenkezik a véleményünkkel, rossz kritika. Úgy látszik tehát, hogy legalább is belénk neveltek bizonyos elfogultságokat, és az a könyv van ránk hatással, amely ezeket az elfogultságokat erősíti, rendezi és fejleszti bennünk. Az egyoldalú könyvművelődésnek az a veszedelme, hogy a legtöbb könyv, főként valamely kultúrkorszaknak a vége felé és legfőképp az egyetemen — elavult. Az az

ifjú tehát, akibe szülei és tanítói régi ideálokat oltottak bele, szükségképpen ósdivá válik, mielőtt emberré lesz, úgyhogy mikor belép a férfikorba, rendszerint el kell dobnia régi ideálokból álló egész raktárát és úgyszóván újjá kell szülnie ön-önmagát. Az idő tovasuhant mellette, mialatt a régi könyveket bújta, s most ott áll idegenül saját korában.

János azzal töltötte el ifjúságát, hogy tájékozódott a multakról. Tisztában volt Marathonnal és Cannaeval, a spanyol örökösödési és a harmincéves háborúval, a középkorral és az ókorral, de mikor most a nyáron kitört a nagy háború Franciaország és Németország között, nem tudta, miről van szó. Úgy olvasott róla, mint holmi szindarabról, és érdekelte az eredmény, de csak azért, hogy lássa a kibonyolodást.

Kristinebergben, ahol nyáron otthon lakott a szüleinél, odakünn heverészett a park fűvében és Oehlenschlägert olvasta. A doktorátusra ki kellett választania valami speciális témát, főtárgyán, az esztétikán, belül, és János a dán irodalmat választotta ki, Dietrichson előadásainak a hatása alatt. Oehlenschlägerben találta meg az északi költészet csúcspontját. A költészetek költészete volt ez az ő számára, a közvetlenség, amelyet talán legfőbb kép azért csodált, mert őbelőle hiányzott. Növelte valamelyest a hatást bizonyára a dán nyelv is, amely mintha idealizált svéd lett volna és amely úgy hangzott, mint az anyanyelv a távolból imádkozott nő ajakáról. Miután elolvasta „Helgét”, a „Frithiof mondát” lebecsülte; vaskosnak józannak, paposnak, költőietlennek találta.

Oehlenschläger olyan könyv volt, amely az ellentétnél fogva úgy hatott rá, mint lényének kiegészítő része; talán a könyv romantikája is vissz-

hangot keltett az ifjúban, aki költői tevékenységre ébredt immár és aki úgy vélte, hogy a költészet egybeesik a romantikával. Hozzájárult mindehhez bizonyára több más körülmény is, például az, hogy vonzódott az északiassághoz, amit éppen Oehlenschläger fődözött fel, meg az, hogy éppen akkoriban boldogtalanul szerelmes volt egy sápadt, szőke lányba, aki menyasszonya volt egy hadnagynak. Oehlenschlägernek éppen ezért múltó hatása volt csak, amely alig tartott egy esztendeig. Könnyű tavaszi szellő volt, amely tovasuhant.

Több baja volt az esztétikai rendszerekkel, úgy, ahogy Ljunggren ismertette őket. Két kötetnyi aprónyomású beszámoló arról, mi a véleménye valamennyi filozófusnak a szépről, anélkül, hogy valamely elfogadható meghatározás alakulhatott volna ki belőle.

János, mikor az antik művészetet tanulmányozta a Nemzeti Múzeumban, fölvetette magában azt a kérdést, mikép kerülhetett oda a csúf „Köszörűs“ a szépművészetek közé? És mikép lehettek szépek megfestve a hollandi genrefestők csapszékjelenetei, noha nem voltak szépítve és noha ezek a jelenetek a valóságban rondák voltak? Erre a kérdésre nem feleltek a filozófusok. Űgyesen ide-oda bujkáltak, egyik rubrikát a másik után csinálva, anélkül, hogy mertek vagy tudtak volna a rút beillesztésére más ürügyet kitalálni, mint azt, hogy egyrészt úgy hat, mint ellentét, másrészt úgy, mint komikus elem. De Jánosban ébredezett immár az a gyanú, hogy talán nem is mindig az a művészi szép, ami szép.

Kétségekkel vívódott továbbá arra vonatkozólag is, lehet-e szó objektív ítéletekről az ízlés terén. Olvasta az akkoriban alapított *Svensk Tid-*

skrift-ben a műalkotásokról folytatott vitákat, és látta, hogy az ellenfelek egyaránt jól meg tudták védelmezni ellentétes véleményeiket. Az egyik a formában kereste a szépet, a másik a tartalomban, a harmadik pedig a forma és tartalom összhangjában. Egy jól megfestett csendélet különb lehet a Niobénál, mert ez a szoborcsoportozat nem szép a vonalaiban, főkép a főalak drapériája ízléstelen nagyon, noha a többség ítélete szerint a Niobe-csoport fenséges alkotás. A fenségesnek tehát nincs szüksége a formai szépségre.

A tanulmányok eredménye az lett, hogy János minden ítéletet szubjektívnek talált az ízlés terén, minthogy minden ítélet szubjektumoknak (egyes egyéneknek) az ítélete, és az úgynevezett objektív ítéletek sem egyebek, mint oly szubjektív ítéletek, amelyeket sikerült elfogadtatni a többséggel, vagy amelyek meggyökeresedtek a közvéleményben.

Miközben Jánost efféle tépelődések foglalkoztatták, a kezébe került egy könyv, amely úgy csapott le, mint a villám, a kétségek homályába, új fénybe borítva a szép egész világát. A könyv *Georg Brandes: Kritikák és arcképek* című munkája volt, amely akkor nyáron jelent meg, s amelyet az *Aftonbladet* ismertetett. Nem új kész rendszerről volt itt szó, hanem az egész kérdésnek új megvilágításáról. A német filozófiából kölcsönvett szók: tartalom és forma, szép, fenséges, jellegzetes, — egytől-egyig hiányoztak; és egészen bizonyos volt, hogy a könyv szerzője nem az esztétikai rendszereket alkalmazta mérőeszközü. De hogy miféle körzöt használt, azt még nem lehetett megtudni. Brandes nem úgy írt, mint a többiek; nem úgy látott, mint a többiek, és úgy látszott, hogy gondolkozásának finomabb a mecha-

nizmusa, mint a régieké volt. A szóbanforgó tényből indult ki; ezt vizsgálta; szétszedte a műalkotást; megmutatta anatómiáját és fiziológiáját, anélkül, hogy határozottan megmondta volna, szép-e, vagy nem szép-e a mű.

Az új francia esztétika módszere volt ez, amelyet Taine hozott magával Angliából, s amelyet Brandes most a művészetre alkalmazott. Sutba került ezzel az egész régi esztétika, amely állva maradt annál, hogy — ez jó, ez meg nem jó. A műalkotás úgy állt előttünk, mint az emberi szellem tevékenységének megnyilvánulása, amelyen rajta volt a korszaknak bélyege, amelyből eredt, és alkotója egyéniségének a verete. És minden műalkotást csak úgy volt szabad felfogni, mint dokumentumot, mint a kor belső történetével kapcsolatos cselekvést. A szépség eszménye az ország, nép és éghajlat szerint változott, és Rubens hájasodó asszonyai éppúgy szépek voltak vagy nem-szépek, mint Rafaelnek Madonna-jelmezbe bujtatott szeretői.

Ilymódon az egész kérdés oly pontra terelődött, ahol nem férhettek hozzá sem szubjektív, sem objektív ítéletek. A kritika ezzel érvénytelennek jelentett ki általában minden abszolút ítéletet és csakis a magyarázó módszert ismerte el. És tehetett-e mást, mikor minden ítélet csakis relatív és egyéni ítélet lehetett, amelyet valamely meghatározott egyén vagy egyéni párt mondott ki, a kortól függő, meghatározott, betanult felfogás alapján.

Ez azonban egyértelmű volt a kritika lehetetlenségének a beismerésével is. Mert ki más magyarázhatta meg a műalkotás keletkezését, mint maga a szerző vagy a művész? Ismerhette-e más, mint ő, az összes titkos fonalat, indítóokat, érde-

ket, amely belejátszott a munkájába? De ő maga is elfogult volt és csak ritkán ismerte saját magát, különösen, ha az öntudatlanság boldog önámításában élt; aztán meg kénytelen volt el is titkolni hivatásának a titkait, hogy ne ártson saját magának.

Abban a nehéz kérdésben, hogy a tartalmat vagy a formát kell-e többre becsülnünk, Brandes határozottan a tartalom pártjára állt. Hogy valamely műalkotás a kor dokumentuma lehessen, benső kapcsolatban kell állnia korával és mindenestre kell valamit tartalmaznia. Ez a felfogás a következő, azóta immár híressé vált formulában fejeződött ki: *napirenden lévő probléma*. Csak hogy ezt csinálta már az annyira elátkozott irányregény is, amelynek Svédországban Schwartzné asszony volt a legismertebb áldozata. Brandes, minthogy belátta ennek a tannak a veszedelmét, úgy védekezik, hogy tiltakozik minden efféle következtetés ellen, anélkül azonban, hogy határozottan megmondaná, milyen alapon.

Mindazáltal bizonyos, hogy Brandes volt az első esztétikus, aki fel akarta szabadítani az irodalmat abból a nyomasztó rabszolgaságból, amelybe a művészet szolgálata juttatta. Ez a felszabadulás lépésről-lépésre folyamatban volt már, amennyiben az újságirodalom magához vonta a legtöbb írói erőt. A költő nem kényszerült rá többé arra, hogy kóbor lantos legyen, aki közönyös nézője saját korának. Otthagyhatta az álmodkat és leszállhatott a valóság világába, saját korának a realitásai közé, és ezzel megnyílt a pálya az átmeneti forma számára, amely manapság (1886) mint realizmus és naturalizmus virágzik, de bizonyára önéletírásban fog végződni, ez lévén az egyedüli anyag, amely meglehetősen rendelkezé-

sére állhat az írónak, föltéve ugyanis, hogy az író teljesen tudatában van annak, hogy nincs akarat-szabadság, és ennél fogva nem riad vissza attól, hogy őszinte legyen. Ez azonban csak akkor lehet, ha teljesen tisztában van saját felelőtlenségével.

Victor Hugo regényei termékeny talajra találtak Jánosban. A lázadás a társadalom ellen; az elhagyott szigeten élő költőnek természetimádása; a mindenkor uralkodó ostobaság kigúnyolása; a dühöngés a papi vallás ellen és a rajongás Istenért, mint a mindenség alkotójaért: mindez, ami mint mag megvolt az ifjúban, csirázásnak indult, de egyelőre fojtogatta még a régi könyvek lesárgult őszi lombja.

Odahaza csendes volt most az élet. A viharok elültek; János hugai fölserdültek. Az apa, aki még mindig ott görnyedt üzleti könyvei fölött, azt számtgatva, mikép gondoskodhatik adósság nélkül a gyermekseregről, öregebb lett és belátta immár, hogy János is öregebb volt. Gyakran beszélgettek most egymással általános érdekű kérdésekről. A háborúval szemben, amely akkor folyt a németek és franciák között, mindketten meglehetősen semleges álláspontot foglaltak el. Romanizálódott germánok lévén, nem szerették a németeket. Félttek a némettől, sőt gyűlölték is, mint oly apai nagybácsit, akinek némi elsőbbségi joga volt szemben a svédvel; de nem felejtették el azt sem, hogy a győzelmes Poroszország valaha svéd tartomány volt. A svéd nem is tudta, mennyire elfranciásodott; de most szinte úgy érezte, hogy rokona a szép francia nemzetnek.

Esténként, mikor künn ültek a kertben és megszűnt a kocsizörgés lármája, a Marseillaise hangjai a Blanch-kávéházból elhangzottak még

őhozzájuk is, és hallották a hurrá-kiáltásokat, amelyeknek nemsokára el kellett némuíniok.

Augusztusban, mikor újra megnyíltak a színházak, értesült végre János a rég epedve várt döntésről, hogy darabját elfogadták előadásra. Az első siker mámore volt az, amit átélt. Huszonegyéves korában elfogadta egy darabját a Királyi Színház! Ez éppen elég volt ahhoz, hogy leemelje lelkéről minden baj emlékének a terhét. Az ország első színpadáról fog most a közönséghez szólani; a színészi pálya kudarcát el fogják felejtetni; az apa be fogja látni, hogy fia hirhedt állhatatlanságában mégis csak jól választott, és újra jóra fordul majd minden.

Es ősszel, az egyetemi félév kezdete előtt, színre került a darab. Gyermekes, jámbor, művészetimádó alkotás volt, de volt benne egy drámai hatású jelenet, amely megmentette a vérszegény darabot: Thorvaldsen a Jázon-szobor előtt, amelyet kalapáccsal össze akar zúzni. Viszont ezzel szemben volt a darabban egy szemtelen kirohanás a kor rímkovácsai ellen. Mit akart ezzel a szerző? Es kezdő létére, akinél oly sok volt még a kínrím, hogy merészelt követ dobni a többiekre? Ez arcátlanság volt, amely meg is bosszulta magát.

János besurrant a harmadrendű székek mögé, hogy állva nézze végig a darabját. Rejd ott állt már, és az előadás már megkezdődött. János úgy érezte magát, mintha villamozógép alatt állana. Minden idegszála remegett, a lába reszketett, és az egész idő alatt csurgott a könnye a pusztá idegességtől. Rejd kénytelen volt kézenfogni Jánost, hogy megnyugtassa. A közönség tapsolt imitt-amott, de János tudta, hogy többnyire rokonok és barátok voltak, úgyhogy nem vezettette

félre magát. Minden ostobaság, amely egy-egy versbe belecsúszott, megrázta őt és a fülét hasogatta; csupa tökéletlenséget látott a művében; annyira elszégyelte magát, hogy égett bele mind a két füle, és végül, mielőtt legördült a függöny, kiszaladt a színházból. Ki a sötét piacra.

Egészen oda volt. A támadás a papok ellen ostoba és igazságtalan volt; a szegénység és a büszkeség magasztalását hamisnak érezte; apjához való viszonyának a festése cinikus volt. Hogy is szolgálta ki magát ennyire! Mintha meztelesen mutatkozott volna, pedig a szégyenlősség a leg-erősebb érzése. A színészek ellenben — véleménye szerint — jók voltak; a rendezés hangulatosabb volt, mint ahogy álmodta. Jó volt minden a darabon kívül. Ide-oda bolyongott lent a Norrström mellett és be akart ugrani a vízbe.

Az izgatta fel leginkább, hogy elárulta az érzéseit! Mi volt ennek az oka? És mért szégyeljük magunkat általában ezért? Miért oly szentek az érzések? Talán azért, mert az érzések általában hamisak, amennyiben csak bizonyos testi állapotot fejeznek ki, de az egyéniséget nem hatják át teljesen. Ha valóban így van a dolog, akkor János, mint átlagember, amiatt szégyenkezett, hogy írás közben nem volt őszinte és álruhában mutatkozott.

Meghatódni felebarátunk szenvedésének látára, a közfelfogás szerint szép és érdemes dolog, pedig ez állítólag csak reflexmozgás. Az ember áthelyezi felebarátjának a szenvedését saját magába és a saját énie miatt szenved. Másnak a könnyei sírásra indíthatják az embert, csakúgy, mint másnak az ásitása ásitásra. Ez az egész. János szégyelte magát azért, mert hazudott és rajtakapta magát. De a közönség nem kapta rajta.

Nincs oly megvesztegethetetlen kritikus, mint a színpadi szerző, mikor a saját darabját nézi. Nem ereszt át egyetlen szót sem a rostáján. Nem okolja a színészeket, mert ezeket rendszerint csodálja, hiszen ezek annyi ízléssel tudják elmondani a szerző ostobaságait. És Jánosnak az volt a véleménye, hogy a darabja ostoba. A darabot egy fél-évig hevertették; lehet, hogy János azóta túlnőtt rajta.

A darab után egy másik darabot játszottak, amely két óra hosszáig tartott. János ezalatt az egész idő alatt odakünn bolyongott a sötétben, ide-oda a fasorokban, és szégyenkezett.

Az volt a megállapodás, hogy mihelyt véget ér a darabja, találkozik barátaival és rokonaival a Nord-szállodában egy pohár itallal; de János nem ment oda. Láta, hogy siettek a többiek és hogy keresték őt, de ő nem akart találkozni velök. A többiek végül újra bevonultak a színházba, hogy megnézzék a második darabot is.

Majd véget ért az előadás. Az emberek kitódultak a színházból és szétszóródtak a fasorokban. János elszaladt előlük, hogy ne hallja a véleményüket.

Végül észrevette, hogy egy csoport ember állva maradt a Drámai Színház eresze alatt. Jobbra-balra tekintgettek és János nevét kiáltották. Végül előlépett, komoran és halálsápadtan.

Gratuláltak a sikeréhez. Az emberek tapsoltak, és a darab nagyon jó volt. Ismételték a körülöttük ülők véleményét és megnyugtatták Jánost. Azután elvitték gallérjánál fogva a vendéglőbe és kényszerítették, hogy egyék és igyék. Majd magukkal cipelték a lányokhoz.

— Neked sem fog megártani, vén bagoly! — mondta egy nagykereskedő.

És János hamarosan lezuhant újra a földre a mennyei magasságból.

— Hogy járhatsz olyan savanyú ábrázattal, mikor a Királyi Színházban adták egy darabodat?

Éppen ezt nem mondhatta meg nekik. Legmerészebb vágya teljesült; de valószínűleg nem ez volt az, amit akart. Nem vigasztalta meg az a gondolat sem, hogy mindenestre becsületére vált a dolog.

Másnap reggel bement a fűszereshez és megvette a reggeli ujságot. Szétnyitotta és azt olvasta benne, hogy a darabnak szép a nyelve és hogy (a darabot t. i. névtelenül adták) valószínűleg egy ismert nevű műkritikus írta, aki alaposan tanulmányozta Róma művészvilágát. Ez elismerő bók volt és megjavította egy kicsit János hangulatát.

Délben elutazott János Uppsalába, ahol apja egy lelkész özvegyénél helyezte el őt teljes el látásra, hogy kellő felügyelet alatt fejezze be a tanulmányait.

ZILALTSÁG.

(1870.)

Az özvegy panziójával mindennapi nagy és változatos — talán nagyon is változatos — társasélet járt együtt. Különböző korú és különböző tanulmányokkal foglalkozó diákok kerültek ott együvé az ország minden tartományából, a pastoraléra készülő lelkésztől a fiatal orvosnövendékig és jogászokig. Nők is laktak a házban, de János — most immár nyolcadszor — szerelmes volt és megint egy elérhetetlen ideálba, aki már menyasszony volt. A változatos társaság valósággal túlterhelte az agyat a legkülönbözőbb körből való benyomásokkal; és a társasélettel együtt járó mindenfajta alkalmazkodás, a különböző nézetekkel való megalkuvás petyhüdtté és zilálttá tette az egyéniséget. Ezenkívül sokat ittak is, csaknem minden este.

Valamelyik nap mindjárt a megérkezése után kezébe kerültek Jánosnak az estilapok kritikái a darabjáról. Az egyik nagyon éles volt. Igazságos

kritika volt, és éppen azért, mert igaz volt, szörnyen lesujtotta Jánost. Ugy érezte, hogy meztelenre vetköztették, hogy keresztül láttak rajta. A szerző egy nagy név mögé (Thorvaldsen neve mögé) bujtatta a maga jelentéktelen személyét, de ez a jelmez sehogysem illett rá. És így tovább. János teljesen odavolt. Mikor ilyen bajba kerül az ember, megpróbál védekezni, és János összehasonlította saját darabját mások kontárdarabjaival, amelyeket ugyanaz a szigorú kritikus úr megdicsért volt. És ekkor úgy találta, hogy igazságtalanul bánt el vele. Ebből a szempontból, vagyis más darabokhoz mérten, csakugyan igazságtalan volt a kritika; de önmagában, minden egyébtől eltekintve, igazságos volt. És a darab nem lehetett jobb azért, mert a kritikus rosszabb lett.

János riadós lett és elvadult. Ráadásul a diák-egyesület házi lapjában is csúfot üztek belőle és a darabjából. Ugy rémlett neki, hogy gúny és vigyorgás fogadja mindenütt, és nem is járt már csak mellékutcákban.

De végül még egy csapás érte, egy még súlyosabb. Egyik barátja kinyomatta saját kiadásában Jánosnak egyik elsőszülöttjét: „A szabadgondolkodó”. És ime, egyik este, mikor Rejdnél vannak, betoppan közéjük egy ismerős a gyűlöletes estilappal. Egy gúnyos cikk van benne János megjelent darabjáról, amelyet kicsúfolt és ostromozott. Jánost kényszerítették, hogy olvassa el a cikket pajtásai jelenlétében. Akarata ellenére is el kellett ismernie, hogy a cikknek igaza van; de a dolog szörnyen felizgatta.

Mért oly nehéz másoktól hallani az igazat, mikor önmagunkkal szemben oly szigorúak tudunk lenni? Valószínűleg azért, mert a társadalmi mas-

karádé mindenkit visszariaszt attól, hogy leálcázzák; valószínűleg azért is, mert ez felelősséggel és kellemetlenségekkel jár! Az ember úgy érzi, hogy túljártak az eszén, hogy kikémlelték. Az, aki ott ül nyugodtan és leleplez másokat, szintén azt érezné, hogy megkorbácsolták és meztelenre vetköztették, ha elárulnák a titkait. Az együttélés hamis játék, de ki az, aki azt akarná, hogy rajtakapják? Ez az oka annak, hogy magános órákban, mikor a mult megvesztegethetetlenül merül föl előttünk, nem tévedéseinket sajnáljuk, hanem apró ostobaságainkat és kényszerű kegyetlenségeinket. A tévedések elkerülhetetlenek voltak, szükségszerűen támadtak és használtak is; de az ostobaságok — ezek csak ártottak és ezeket el lehetett volna kerülni. És az ember ezzel nagyobb megbecsülésben részesíti az értelmességet, mint az erkölcsöt, mert az előbbi valóság, míg az utóbbi fortélyos koholmány csak. Törj előre az életben az értelemmel és birj rá másokat arra, hogy erkölcsösek legyenek (veled szemben), akkor könnyebben győzedelmeskedel, ha lábbal taposod az erkölcsöt (a megállapodást). Ez az oka annak is, hogy napjaink erkölcsöt és áldozatot követelő törekvése a felsőosztály mozgalma, amellyel az előretörtető tömegeket akarják feltartóztatni.

János ugyanazokat a fájdalmaikat érezte, amiket véleménye szerint a gonosztévőnek kell éreznie. És az a vágy támadt benne, hogy azt a benyomást, amelyet ostobasága keltett, oly gyorsan eltörölje, amint csak lehetett. De azt is érezte, hogy némi igazságtalanság is esett rajta, mert hiszen kereken megtagadtak tőle minden tehetséget, noha alkotása már egyestendő, ő maga tehát egy évvel érettebb volt már. De ez nem a bíráló hibája volt.

Az ítélet nem volt tehát arányban a corpus delicti-vel. János rávetette most magát egy szomorújátékra: „Az áldozár“-ra, amelyben művészi formában a kereszténységet akarta tárgyalni s ugyanazokat a problémákat és ugyanazokat az összeütközéseket akarta megoldani. A művészi forma akkoriban azt jelentette, hogy a mese a mult időben játszik, így ugyanis lemondott a szerző a merőben tárgyi hatásról. „Az áldozár“-t János Oehlenschlägernek és az izlandi mondáknak a hatása alatt írta, amelyeket most immár eredetiben olvasott. De a lelkiismeretével nehéz harcot vívott meg, mert az apja megígértette vele, hogy nem fog írni, amíg le nem teszi a vizsgáját; csalás volt tehát, ha elfogadja apjától az ellátást, de az apa föltételeit nem teljesíti. De János azzal hallgattatta el aggodalmait, hogy az apa bizonyára meg lesz elégedve, ha fia nagy és gyors sikert fog aratni. És lehet, hogy ebben igaza is volt.

De most más, új alkatrészek keveredtek bele János életébe, döntő hatást gyakorolva kedélyállapotára és munkájára. Két új ismeretségre tett szert: egy íróéra és egy személyiségére. Sajnos, mindakettő rendellenes, kivételes jelenség volt, s ennél fogva zavarta csak János fejlődését.

Az író *Sören Aaby Kierkegaard* volt. Ennek „*Vagy — vagy*“ című munkáját kölcsönkapta János a szövetség egyik tagjától s félelemmel és remegve olvasta. Pajtásai szintén elolvasták; geníálisnak találták és csodálták a stílusát, de egyébként nem tett rájuk különösebb hatást. Ez is azt bizonyítja, hogy a könyvek nehezen hatnak, ha csak olyan olvasójuk nem akad, aki rokonlélek a szerzővel. Jánosra olyan hatással volt a könyv,

amely megfelelt a szerző szándékának. Az „Á. esztétikus első részé”-t olvasta. Közbe-közbe el volt ragadtatva, de állandóan mégis oly kényelmetlenül érezte magát, mintha egy beteg ágya mellett ült volna. És amikor eljutott az első rész végére, valóban üresség és kétségbeesés, de legfőképp megrendülés volt az, amit érzett.

„A csábító naplójá”-ról az volt a véleménye, hogy tehetetlen embernek vagy született önfertőzőnek a képzelgése, aki egyetlen lányt sem csábított el soha. A csábításnak nem ez volt a módja. János egyébként nem is rajongott az élvezetekért, ellenkezőleg aszkézisre és önkínzásra hajlott, aztán meg a gyönyörnek oly önző hajszo-lása, mint aminő Á.é volt, képtelenség, minthogy a szenvedés, amit vágyainak kielégítésével okozott, föltétlenül szenvedést jelentett az ő számára is, tehát ellenkezett a céljával.

Mélyebb hatást tett rá „az ethikus prédikációja az életről mint kötelességről, mint feladatról”. Megállapította János ebből, hogy ő maga esztétikus volt, amennyiben az írást úgy fogta fel, mint élvezetet. Úgy kellett volna felfognia, mint hivatást. Miért? Hja, ennek hiányzott a bizonyítása, és János, aki nem tudta, hogy Kierkegaard keresztény volt, hanem ellenkezőleg azt hitte, hogy nem az, mert nem ismerte Kierkegaard „Épületes Beszédei”-t, befogadta magába észrevétlenül a keresztény erkölccsant, az áldozathozatal kötelezettségével és a kötelességérzettel egyetemben. És becsúszott közbe újra a bűn fogalma is. Hogy az élvezet bűn, meg hogy a kötelesség teljesítése kötelesség. Miért? A társadalom kedvéért, amellyel szemben hálára vagyunk kötelezve? Nem. Egyszerűen azért, mert kötelesség! Ez tisztára Kant kategorikus imperativusa volt.

Mikor aztán eljutott János a „Vagy — vagy“ végére és azt látta, hogy még az erkölcs hirdetője, az etikus is, kétségbe volt esve, és hogy az egész erkölcstannak filiszterség csak az eredménye, akkor majd megszakadt a szíve. Nem, akkor hát inkább esztétikus lesz! Csakhogy esztétikus nem lehet ám az ember, ha életének öthatod részében keresztény volt, etikus pedig nem lehet Krisztus nélkül. Így aztán ide-oda kezdett dobálódni a kettő között, mint a lapda, és a dolog vége természetszerűen nem lehetett más, mint a kétségbeesés.

Ha kezébe kerültek volna az „Épületes Beszéd“ek“, akkor talán közeledett volna egy lépéssel a kereszténység felé; talán, mert ezt most (1886) basjos már eldönteni. De elfogadni újra Krisztust, olyasmi lett volna, mint visszatenni a helyére egy kihúzott fogat, amelyet örvendezve dobtunk tűzbe a fogfájással egyetemben. Az is lehetséges lett volna, hogy János, ha tudja azt, hogy a „Vagy — vagy“ ostor volt csupán, amellyel a kereszthez akarták hajszolni az olvasót, elhajította volna az egész munkát, mint jezsuita-írást és megszabadult volna. Így azonban kiáltó disszonancia támadt csak a nyomában. „Választania“ kellett és végre kellett hajtania az „ugrást“. De hová ugorjék? Az esztétikát válassza vagy az etikát? Ide-oda hányódott a kettő között. Ki a térbe a paradoxonhoz vagy Krisztushoz nem ugorhatott, mert hiszen ez megsemmisülést vagy örületet jelentene. De Kierkegaard az örületet prédikálta. A túlságos tudatosság kétségbeesése volt ez amiatt, hogy mindig tudatosnak kell lennie? Avagy a dolgok mélyére látónak törekvése volt ez a mámor öntudatlansága után?

Jánosnak módjában volt megismernie a küzdelmet saját akarata és mások akarata között. Szó-

morúságot okozott az apjának azzal, hogy keresztezte a terveit; de hát ez kölcsönös volt. Az egész élet egymást keresztező akaratoknak a szövedéke volt. Ami az egyik embernek öröm, az a másiknak öröm; nem érhet jó senkit anélkül, hogy másvalaki kárát ne vallaná. Az élvezetnek és a szenvedésnek örök a harca és váltakozása. János érzékisége vagy élvezetvágya nem bántott másokat, nem okozott senkinek szomorúságot. Olyan lányokhoz járt, akik eladták magukat mindenkinek, és akiknek az volt a legfőbb vágyuk, hogy eladhassák magukat. János sohasem csábított el ártatlan lányt, és sohasem ugrott meg fizetés nélkül. Erkölcsös volt szokásból vagy ösztönből; mert félt a következményektől; mert így kívánta az izlése; mert így nevelték. De éppen az, hogy nem érezte magát erkölcstelennek, fogatkozás volt, bűn volt. Miután elolvasta a „Vagy — vagy“-ot, úgy érezte, hogy bűnös. A kategorikus imperativus odalopódzott hozzá latin név alatt és anélkül, hogy kereszt lett volna a hátán, és János bekapta a horgot. Nem ismerte meg az álruhában a kétezeréves kereszténységet.

Kierkegaard mindazáltal nem kavarhatta volna föl őt oly mélyen, ha egyidejűleg nem hatott volna rá egész csomó más körülmény is. Kierkegaard az esztétikus leveleiben azt prédikálta, hogy a szenvedés élvezet. Jánosnak szenvedést okozott a nyilvános gúny; szenvedést a nehéz munkájával járó fájdalom; szenvedést a viszonzatlan szerelem; szenvedést a ki nem elégített nemi ösztön, mert Uppsalában bajos volt lányokhoz hozzájutni; szenvedést az iszákosság, mert csaknem minden második este berúgott; szenvedést a művészi tevékenységgel járó kétely és lelki vívódás; szenvedést Uppsala és a csúf tájék; a kellemetlen lakás; a vizsga-

könyvek tömege; és a rossz lelkiismeret, hogy tanulás helyett írással foglalkozott.

De minde szenvedés mélyén ott lappangott másvalami is. Jánost szigorú munkára és kötelességtudásra nevelték. Most jól élt és gondtalanul; voltakép csupa élvezet volt az élete. A tanulás élvezet volt; az írás, minden fájdalommal mellett is, hallatlan élvezet volt; a pajtások társasága csupa ünnep és vigasság volt. János alsóosztálybeli tudata felébredt és azt súgta neki, hogy nincs joga élvezni, mikor mások dolgoznak, már pedig az ő munkája élvezet volt, mert dicsőséggel járt, sőt talán arannyal is. Ezért gyötörte őt állandóan minden ok nélkül a rossz lelkiismeret. Talán kezdett már annak a tudatára ébredni, hogy milyen hallatlan sokkal tartozik az alsóosztálynak, a rabszolgáknak, akik dolgoztak, mialatt ő élvezett? Ébredezett talán már benne homályosan az az igazságérzet, amely ma-napság (1886) a felsőosztály tagjai közül némelyekben annyira erőre kapott, hogy nem rendes úton szerzett tőkéjüket visszaadják s munkát és időt áldoznak az alsóosztály felszabadítására, ösztönük és érzésük szerint saját érdekük ellen dolgozva, csak hogy igazságot szolgáltatassanak? Lehet, hogy így volt!

De Kierkegaard nem az az ember volt, aki feloldhatta volna a disszonanciát. A fejlődéstani filozófusokra várt az a feladat, hogy békét szerezzenek az érzékiség és az ész, az élvezet és a kötelesség között. Nekik kellett eltörülni a ravasz „*Vagy — vagy*”-ot és helyette a „*Nemcsak — hanem is!*”-t hirdetni, úgy a testnek, mint a léleknek megadva a magáét.

Kierkegaard igazi jelentőségét János csak sok évvel később értette meg, amikor belátta, hogy Kierkegaard nem volt más, mint az a pietista, az

a túlzó keresztény, aki kétezeréves napkeleti ideálokot akart egy modern társadalomban megvalósítani. De Kierkegaardnak egy esetben igaza volt. *Ha szükség van kereszténységre*, akkor legyen ez a kereszténység az igazi; a *Vagy* — vagy ez esetben tehát csakis az egyház papjaira vonatkozott, akik azt állították, hogy ők keresztények.

Ennél messzebbre nem látott Kierkegaard, és tőle, aki 1843-ban írta meg a könyvét és papi nevelésben részesült, senkisé is kívánhatta azt, hogy így állítsa fel a tételét: vagy ez a kereszténység kell, vagy *semilyen*. Ez esetben ugyanis valószínűleg a semilyent választották volna. Kierkegaard ehelyett ezt a tételt állította fel: akár esztétikus vagy, akár etikus, a krisztusi örület karjaiba kell vetni magadat! A tévedés az volt, hogy az etikust szembeállította az esztétikussal, mert hiszen ez a kettő jól megfér egymással. De János sohasem tudta összeegyeztetni a kettőt, mindaddig, amíg végtelen harc után harminchétesztendő korában meg nem próbálkozott egy kompromisszummal, amikor rájött arra, hogy a munka és a kötelesség is élvezet, maga az élvezet pedig, ha jól élünk vele, kötelesség.

Egyelőre úgy ránehezedett Jánosra Kierkegaard könyve, mint a lidércnyomás. János megragudott, mikor társai a szépirodalmi munkák közé akarták sorozni a könyvet. Hiába tették hozzá, hogy gazdagság, mélység és stílus szempontjából Goethe Faustja fölé helyezik, amelyet tagadhatatlanul túl is szárnyalt nem egy helyütt. János azt sem tudta megérteni akkor, hogy Kierkegaard, az oszlopszent, maga is élvezett, miközben az Á-részt írta, és hogy a csábító meg Don Juan maga a szerző volt, aki vágyait képzelete segítségével elégítette ki. Nem, ez ráfogás csak, azt hitte.

Minden föltétele megvolt annak, hogy Kierke-

gaard beléphessen János életébe, és ott volt most ráadásul az a már említett ismeretség is, amely egyáltalán nem játszott volna szerepet, ha nem lett volna rá előkészítve a talaj, mert hiszen a többiekre végül is csak nevetséges hatást tett. Az eset egyébként a következő volt: Thurs testvér, Izrael fia, azaz állított be egy este, hogy megismerkedett egy zsenivel, aki szeretne belépni a szövetségbe.

— Óh, egy zseni!

A szövetség tagjai közül senkisé is hitte magáról azt, hogy Istennek ilyen kiválasztottja, nem hitte ezt még János sem; és ki tudja, volt-e valaha költő egyáltalában, aki zseninek hitte vagy érezte magát. Az ember, ha összehasonlítást tesz, megállapíthatja, hogy jobb dolgokat csinált, mint mások, és aki jóeszű, természetesen érezni fogja, hogy jobban érti a dolgokat másoknál. De a zseni! Ez egészen különös valami volt. Ezt a címet nem is igen szokták megadni senkinek a halála előtt, és maga a szó is kezd immár kikopni a nyelvhasználatból, mióta kiderítették a zseni fejlődésének a történetét.

Az újság izgalmat ébresztett, s a szövetség tagjai beválasztották maguk közé az ismeretlent is néven. Is nem volt költő, beszélt Thurs, hanem tudós volt és kiváló kritikus.

Így aztán egy este, mikor Thursnál gyűltek össze, megjelent Is. Megállt az ajtóban egy szabadsgolt munkásformájú, vézna kis emberke, felöltő nélkül. A ruháját mintha kölcsön kérte volna, mert a könyöke és térdhajlása rossz helyen volt. (János, aki régebben öröklött ruhákban járt, ezt azonnal észrevette.) Sörleves színű piszkos kalap volt a kezében, amelyet csak kintornásoknál lát az ember. Az arca olyan volt, mint holmi patkányfogóval

házaló délvidékié. Fekete haja lelógott a vállára, torzonborz fekete szakálla a mellét verdesté.

— Lehetséges, — kérdezte magában mindenki, — hogy ez diák?

Minden máshoz inkább hasonlított és negyvenévesnek látszott, pedig csak harminc volt.

Kezében a kalappal megállt az ajtó mellett, mint valami koldus, és alig mert beljebb kerülni. Miután Thurs behívta őt a szobába és bemutatta, megnyílt az ülés.

Is kezdett beszélni és a többiek figyelmesen hallgatták. Női hangja volt, amely néha arcátlanul suttogásig halkult, mintha a szónok halotti csendet követelne vagy mintha a saját szórakoztatására beszélne. Bajos volna elmondani, hogy mit beszélt, mert összevisszabeszélt mindenről, amit olvasott, s minthogy tíz esztendővel hosszabb idő óta olvasott, mint a húszéves ifjak, ez utóbbiak megcsodálták a tudományát.

Majd az egyik tag felolvasott egy költeményt, amelyről Isnek véleményét kellett mondania. Kantal kezdte, Schopenhauerrel és Thackerayvel folytatta és befejezésül előadást tartott George Sandről. De senkisémm vette észre, hogy az előadásban szó sem volt a költeményről.

Ezután vacsorázni ment a társaság. Is folyton filozófiáról, esztétikáról, világtörténelemről beszélt. Közbe-közbe szomorúság tükröződött fekete, megfoghatatlan szemében, amely sohasem pihent a társaságon, hanem mintha valami láthatatlan közönséget keresett volna valahol messze, ismeretlen térségekben. A szövetség tagjai áhítatosan, elragadtatva figyeltek rá.

Arról volt szó, hogy János ettől az embertől fogja meghallani az ítéletét. Jánost meg egyik társát a szövetség legköltőibb hajlamú tagjai közül

nagy kétségek kínozták hivatásukat illetően. Gyakran, amikor sokat ittak, megkérdezték egymástól: hisznek-e? Ez alatt azt értették, vajjon hiszi-e az egyik, hogy a másik költői pályára hivatott. Teljesen ugyanaz a kétely volt ez, mint amikor János azon tépelődött volt, vajjon Isten gyermeke-e. Most arról volt szó, hogy Is elolvassa „Az áldozár“-t és megmondja róla a véleményét.

János fölment hozzá egy reggel, hogy meghallja az ítéletét. Is délig beszélt. Miről? Mindenről. De most már hozzáférközött János lelkéhez. Abból, amit Thurstól hallott, ismerte már János lelkének a fonalait és most úgy ráncigálta őket, ahogy a kedve tartotta. Nem szimpáthia volt az, ami arra bírta, hogy János belsejében vájkáljon, hanem olyanforma telhetetlen mohóság, ami a pókra emlékeztetett. És a darabról nem is nyilatkozott közvetlenül, hanem kifejtette egy új darabnak a tervét, a saját felfogása szerint. Olyan hatása volt, mint a mágnesezőnek, és János kábultan, de kétségbeesetten távozott, mintha a barátja összesze-vissza kavarta és darabokra tépte volna a lelkét és végül elhajította volna a darabokat, miután kielégítette kíváncsiságát.

De azért újra fölkereste őt, leült a bölcs ember pamlagára, úgy figyelt minden szavára, mint az orákulumra, és úgy érezte, hogy teljesen Isnek a hatalmában van. Néha, mikor a dohányfüst felhője egészen elnyelte Isnek a testét, úgy rémlett Jánosnak, hogy Is szellem, aki ide-oda libben a szőnyegen. Amint mondani szokás, démoni, vagyis az első pillanatra teljesen érthetetlen volt Isnek a hatása. Az ereiben nem volt vér, nem volt érzés, nem volt akarat, nem volt semmiféle vágy. Beszélő fej volt az egész ember. Nem volt semmiféle álláspontja és mégis képviselt minden ál-

laspontot. Könyvpreparátum volt, tipikus könyvmoly, aki sohasem élt.

A szövetség tagjai néha, mikor egyedül voltak, Isről beszélgettek. Thurs torkig telt már vele, és azon tűnődött, nem követett-e el Is valami gonosztettet, mert úgy viselkedett, mintha állandóan nyugtalanítaná valami. Ráadásul egy szép napon kiderült az is, hogy Is költő, de oly nagyra tartja a költészetet, hogy nem hajlandó megmutatni a verseit. Azon is csodálkoztak, hogy ennek a tudósnek az otthonában sohasem láttak egyetlen könyvet sem. És szerették volna tudni, mért jár a társaságukba, mikor annyira külön volt náluk és bizonyára lenézte a költészetüket is.

Az ifjak, akik maguk is a romantika alkonyát élték, nem ismertek rá Isben a vértelen romantikusra, akinek lába alól kicsúszott a szilárd talaj. Hosszú hajában és szurtos kalapjában nem látták meg Murger bohémjeinek kópiáját. Nem tudták, hogy ez a *ziláltság* párisi divat volt; hogy ez az üres bölcsesség német miszticizmusból szövedött; hogy ennek a kísérleti pszichológiának Kierkegaard volt a forrása; hogy ez az érdekeség, amely el nem követett bűnnel, mély, titkos bánattal akart hivatkozni, Byront utánozta. Mind ezt nem értették. Ezért játszhatott Is János lelkével is, ezért tarthatta őt a hálójában. János annyira el volt telve vele, és annyira rabja volt neki, hogy egyszer egy beszédében Gamálielnek nevezte sajátmagát, aki ott ült Paulus (Is) lábainál és bölcsességet tanult.

Mind ennek az lett a következménye, hogy János egy szép este elégette „Az áldozár“-t. Egy félév munkáját dobta oda a lángoknak martaléskul. Mikor összeszedte a hamut, sírt János. Is anélkül, hogy megmondta volna, bebizonyította

Jánosnak, hogy nem költő. Tévedés volt hát minden, még ez is! Ehhez járult azon való kétségbeesése, hogy megcsalta apját, és most nem vihetett haza magával semmiféle munkát, hogy igazolja vele a mulasztását.

Bűnbánata egy rohamában, és hogy mégis felmutathasson valami eredményt, kapja magát János, és jelentkezik a latin írásbelire, anélkül azonban, hogy megírta volna a kötelező dolgozatokat és próbaértekezéseket. A tanár látja János nevét a jelentkezők között és nem emlékszik vissza rá. Megjelenik a pedellus egy vasárnap este, amikor János éppen kapatosan került haza egy ebédről. János vakmerően beállít a tanárhoz és megkérdezi tőle, mit kíván.

— Ön latin írásbelit akar tenni?

— Ugy van.

— De hiszen nem látom a nevét seholsem a jegyzékemben.

— A próbaértekezéseket megírtam már orvosnövendék koromban.

— Az nem tartozik ide. Mindenkinek alkalmazkodnia kell a törvényekhez és szabályokhoz.

— Nincs tudomásom semmiféle törvényről, amely előírja a három próbaértekezést.

— Ejnye, még illetlenkedni is mer!

— Mért ne mernék!?

— Takarodjék! Mert különben...

Kinyílik az ajtó és Jánost kidobják. Esküdjük, hogy mégis meg fog jelenni az írásbelin, de másnap reggel elalussza az időt.

Elégett tehát ez a szalmaszál is.

Egy reggel, nem sokkal ezután, beront hozzá egy pajtása és felébreszti.

— Tudod, hogy W. meghalt? (W. asztaltársa volt Jánosnak a panzióban.)

— Nem tudom!

— Keresztülvágta a nyakát.

János felugrik, felöltözködik és pajtásával együtt elrohan a Vashíd-utcába, ahol W. lakott. Felrohannak a lépcsőn, fel a sötét padlásra.

— Itt van?

— Nem, emitt!

János kitapogat egy ajtót; az ajtó kifordul a sarkából és Jánosra dől. Ugyanebben a pillanatban vértócsát lát János a padlón. Megfordul, elereszti az ajtót és a lépcsőn terem, mielőtt az ajtó lezuhan a földre.

Ez a jelenet hallatlanul megrendítette Jánost. Elkezdett tépelődni. W. néhány nappal előbb találkozott vele a Carolina-parkban, ahová János azért ment, hogy egyedül legyen és dolgozhasson a darabján. W. odajött hozzá és üdvözölte; megkérdezte, csatlakozhat-e hozzá, vagy talán zavarná? János őszintén megmondta, hogy zavarná. W. erre szomorúan távozott. Nem a fuldokló magános ember volt-e W., aki a rokonlelket kereste Jánosban, és János visszalökte? Csaknem úgy érezte, hogy bűnös ebben a gyilkosságban. De hát nem arra született, hogy mások vigasztalója legyen.

A halott ott kísértett János körül, aki nem mert többé hazamenni a szobájába, hanem a pajtásainál aludt. Egyik éjszaka Rejdnél feküdt. Rejd kénytelen volt égve hagyni a gyertyát, és János, aki nem tudott aludni, többször felköltötte őt éjszaka.

Egyszer rajtakapta Rejd Jánost, amint a kéksavas üvegcséjével babrált. Rejd látszólag helyeselte az öngyilkossági tervet, de arra kérte Jánost, hogy igyák meg előbb a búcsúpoharat. Lementek együtt a Novumba. Nyolc grogot rendeltek.

Egy tálcán hozták be egyszerre mind a nyolcat. Mindegyikük megivott négyet négy hajtásra a kivánt eredménnyel: János holtrészeg lett.

Jánost hazavitték; minthogy azonban a ház kapuja zárva volt, keresztülcipelték egy üres telken és átdobták a házudvar palánkján. Ott maradt fekvé egy hórákason, amíg újra magához nem tért annyira, hogy felkapaszkodhatott saját lábán a szobájába.

Egypár nap múlva, az utolsó éjjel, amelyet még Uppsalában töltött, Thursnál aludt János egy pamlagon, mialatt pajtásai ott virrasztottak mellette és kivilágították mind a két szobát. Jólelkűen reggelig ébren maradtak; reggel aztán kikísérték Jánost az állomásra és felültették a vonatra.

Mikor a vonat elrobogott Bergsbrunna mellett, János újra föllélekzett. Mintha valami bárátságatlan csúf világot hagyott volna ott, sarkvidéki téli éjszakát harmincfokos hideggel. Megesküdött, hogy soha többé nem fog letelepedni Uppsalában, ebben a városban, ahol a lelkek, számkivetve az életből és a társadalomból, valósággal elposhadtak a gondolati túltermelés következtében, ahol talajvíz rágódott rajtuk lefolyás nélkül, ahol tüzet fogtak, mint az ürességet öröklő malomkövek.

IDEALIZMUS ÉS REALIZMUS 1871-BEN (1871.)

János, mikor hazakerült újra a szüleihez, úgy érezte, hogy megmenekült, mintha viharos éjszakai csónakázás után újra partot ért volna. És megint nyugodtan aludt egész éjszaka régi tábori ágyán fivérének a szobájában.

Nyugodt türelmes embereket látott itt most maga körül, akik meghatározott időben jöttek és mentek, dolgoztak és aludtak, egészen úgy, mint régen, anélkül, hogy álmok vagy nagyratörő tervek nyugtalanították volna őket. Hugai nagylányokká serdültek és a háztartással foglalkoztak. Mindnyájan dolgoztak rajta kívül. Ha összehasonlította a többiek életével a maga kicsapongó, rendetlen életét, amely híjával volt a nyugalomnak, híjával a békének, el kellett ismernie, hogy ők azok, akik jobbak és boldogabbak. Ők egytől-egyig komolyan fogták fel az életet, elvégezték a munkájukat, teljesítették a kötelességeiket minden láрма, minden dicsekvés nélkül. Fölkereste most régi ismerőseit

a kereskedők, az irodai alkalmazottak, a hajóskapitányok között, és azt tapasztalta, hogy valamenynyien az újság felfrissítő hatását teszik rá. Visszavezették gondolatait újra a valóság világába és János úgy érezte, hogy ismét szilárd föld van a lába alatt. Kezdte megvetni egyre határozottabban az álidealizmust, és egyidejűleg belátta, hogy az a megvetés, amellyel a diák viseltetett a filiszter iránt, méltatlan dolog volt.

Apjának meggyőnta most egyszerűen és nyíltan, de minden töredelem nélkül, uppsalai nyomorúságos életét, és arra kérte őt, engedje meg neki, hogy otthon maradhasson és otthon készülhessen el a vizsgájára, mert máskülönben veszve van. Az engedélyt meg is kapta és most kidolgozta hadi-tervét a tavaszi félévre. Először is készül majd a latin írásbelire egy arravaló stockholmi tanítóval, tavasszal pedig elutazik Uppsalába, hogy keresztülvágja magát. Meg akarta írni továbbá nagyon jól az esztétikai értekezését és el akart készülni a vizsgára is ebből a tárgyból. Eltelve ezekkel a szándékokkal, nyugodt munkás életbe kezdett s így érte meg az újesztendőt.

De kudarcát „A szabadgondolkodó” című darabjával sehogysem tudta elfelejteni, és izgatta őt barátainak a kérdezősködése is, nem látnak-e tőle valami újat hamarosan. Elhatározta hát, hogy két hét alatt megírja újra „Az áldozár”-t egyfelvonásosnak.

Meg is írta, és azután hozzálátott a tanuláshoz.

Április felé írt egy próbagyakorlatot a tanítójának, aki megesküdtött, hogy János le fogja tenni az írásbelit. Erre aztán elutazott János Uppsalába. Az apjának kedvére volt ez az erőpróba, mikor hallotta, hogy János holtbizonyos a dolgában; de azért mégis szóvátette, vajjon nem volna-e cél-

szerűbb alkalmazkodni és megírni a próbaértekezéseket a tanár számára.

Nem! Ez most már elvi kérdés volt és a becsületbe vágott.

János elment a tanár órájára és várt, amíg rákerült a sor, hogy előlépjön. Az öreg, mikor meglátta Jánost, elvörösödött és megkérdezte tőle:

— Már megint itt van?

— Itt vagyok!

— Mit akar?

— Jelentkezni akarok a latin írásbelire.

— Anélkül, hogy próbaértekezést írt volna?

— Irtam próbadolgozatot Stockholmban és most csak azt szeretném megtudni, megenged-e a szabályzat, hogy részt vegyek az írásbelin.

— A szabályzat? Ezt kérdezze meg a dékán-tól. Én csak azt tudom, mi az, amit én megkövetelek.

János nyomban fölkereste a dékánt, aki fiatal, élénk és szimpatikus ember volt. Előadta neki a kívánságát és beszámolt az előzményekről is.

— Hát tudja, a szabályzat egy szóval sem emlékszik meg erről a dologról, de az öreg P. el fogja buktatni minden szabályzat nélkül.

— Majd elválik! Csak az a kérdés, hogy ön, dékán úr, megenged-e, hogy részt vegyek az írásbelin?

— Ezt nem tilthatja meg önnek senkisémm. Bátran jelentkezhetik! De hát azt hiszi, hogy eredménnyel fog vizsgázni?

— Azt hiszem!

— Annyira bizonyos a dolgában?

— Egészen bizonyos vagyok!

— Hát akkor sok szerencsét! — mondta a dékán és megveregette Jánosnak a vállát.

János jelentkezett az írásbelire és megírta a dolgozatát. Egy hét múlva táviratot kapott, hogy a neve ki van akasztva. Ez azt jelentette, hogy az írásbeli sikerült. Némelyek a tanár nagylelkűségének tulajdonították, hogy a dolog így végződött, és helytelenítették János jogosulatlan tüntetését; de Jánosnak az volt a véleménye, hogy szorgalmának és tudásának köszönhette a sikert, bár nem tagadhatta azt sem, hogy a tanár becsületes ember volt, mert nem buktatta el, noha megvolt hozzá a hatalma.

Májusban akart levizsgázni az esztétikából. Minden szokás ellenére postán küldte el János Uppsalába az értekezését és levélben kérte a vizsga kitűzését.

Az értekezés, amelynek *Hakon Jarl** volt a címe, az idealizmus és a realizmus körül forgott. 1871-ben íródott s minthogy fontos okmány a szerző fejlődéstörténetében és hozzájárul talán valamicskével a kor fejlődéstörténetéhez is, szóról-szóra közli itt a szerző, hozzáfűzve a végére a szükséges magyarázatokat.

*

HAKON JARL

VAGY

IDEALIZMUS ÉS REALIZMUS

(1871.)

A. levele B.-hez.

Thorshammar, 18, Böjtelő hava.

Mikor bízhatom meg ítéletemben az ízlés terén? Oly kérdés ez, amely sok fejtörést okozott

* *Hakon Jarl*, a dán *Oehlenschläger* (1779—1850) első tragédiája. Tárgya a pogányság harca a kereszténység ellen.

már nekem hosszú idő óta; most azonban, azt hiszem, hogy végül mégis csak sikerült megoldanom. Hallgass meg és azután válaszolj a levelemre, nem tévedtem-e!

Egy évvel ezelőtt történt. Elmentem a Nemzeti Múzeumba, hogy megnézzem a németalföldi képeket. Ködös nap volt, lehangoló, és semmisem ragadott meg. Rubens rózsapiros hús-szine az azúrkék ég alatt a zöld berkekben bosszantott, és Ariadne — micsoda tömeg! — és Rembrandt, a komoly mester, hogy sülyedhetett le ilyen hatás vadászatig! Ott ül Szent Anasztázus és olvas — miért? Hogy legyen mire ráhullani a fénynek. És az elviselhetetlen Teniers, a maga mocskos kocsmárosaival és csapszéki hegedűseivel, meg az örökös pipákkal — valóban, nem a mulatság kedvéért nyit ki mindig egy ablakot a falon. De Teniers mintha sokkal gazdagabb lett volna Rembrandtnál, mert Rembrandt, mikor kinyitott egy ablakot, mindig azért tette, hogy fényt eressen be rajta, ellenben Teniers mindig csak egy kis jóféle hollandi dohányfüstöt akart kiereszteni. Es Ruysdael, micsoda piszkos abroszok, micsoda unalmas tájak, mért nem engedi a felhőket soha szétoszlaní?

De nem! Ezek a felhők kedvemre valók voltak, pompásan illettek a hangulatomhoz. Fellapoztam a katalógust.

00. szám. „Tájék úttal erdei parkon át: az előtérben parasztok és fehér ló kordéval.“

Csakugyan láttam az utat és a fehér lovat és a parasztokat. Ránéztem még egyszer a képre és furcsa melegt kezdtem érezni a szívem táján.

Leültem a kép elé, nem hallottam semmit abból, ami körülöttem történt, ellenben hallottam, hogyan hullanak alá az esőcseppek az egyik levélről a másikra, valahányszor a szél megrázta a fákat. Láttam, hogy egymásfelé hajoltak a fák ormai; láttam az utat át a parkon. Egy ember ment az úton, görnyedten az öregségtől. Most egy vén, görbe, lombjavesztett nyírfá mellett halad el. Fogjatok kezét egymással, vén fá, vén ember, akik küzködtetek a viharban! Az út tovább kígyózik keresztül a parkon; fény szűrődik át a fák között; látszik a távolban a síkság, a határtalan. Hová még, öreg? A végtelenség felé. Félsz a viharfelhőktől? Oda nézz! Amott fönt rés támad a fekete börtönfalban; látod, amint a kék ég be tekint rajta? Bátorság! Vigasztalódjál és remélj! Nemsokára megnyílik a börtön, kitárul szemed előtt derűsen ragyogva a menny, és odarepülsz majd, mint a héja, amely ott kering a fejed fölött. — — —

Amott egy patak folyik. Honnan jössz, patak? Hová még? Odafönt születted az erdőben, vagy könyecsepp vagy csupán, amelyet az ég szeme hullatott ma és felszárít holnap újra a nap? Egy pár utazó megállt. Pihenjete, vándorok, hogy folytathassátok az utat, amelyen ott megy az öreg elöttetek. Hiszen ti is a síkság felé igyekeztetek. — — —

Az óra hármát üt; mennem kell, de előbb bocsánatért fohászkodom Hozzád, aki megmutatad, hogy lélek lakozik a testben, és Hozzád, aki leragadtad a fényt az égből, hogy világítson az embereknek, és Hozzád, aki megmutattad, hogy

az eszme, az Isten, leülhet egy asztalhoz hamis játékosokkal is, és hogy a költészet nemcsak Krisztus sirjában vagy Hellasz babérligeteiben időzik, hanem ott él a legnyomorultabb csapszékben is!

Miért értettem meg legegyszerűbben Ruysdaelt? Azt hiszem azért, mert észrevettem, hogy véletlenül hangulatom megvan őbenne is! De hogyha az imént igazságtalanul ítélt meg a többieket, mi biztosíthat róla, hogy igazságosan ítélt meg most Ruysdaelt? Maradjak hideg és elmélkedő? Erről szó sem lehet! Nem! Élvezni akarom a műalkotást, hiszen azért van, és élveztem is mérhetetlen sokat mostanában. A költészet egész dús világa feltárult előttem, az északvilági természet szelleme felém lebbentette szárnyait, figyeltem a tenger asszonyának énekére a zöld hullámhegyen, együtt sirattam Balderrel az elveszett Nannát, együtt panaszkodtam a csalogánnyal, hogy rövid a nyár, és hallgattam a mesemondást a téli tűz mellett az eltűnt idők hősi tetteiről, amikor egy volt még az Észak, olvastam Oehlenschlägert, olvastam Hakon Jarl-ot!!!

Hol kezdjem, hol végezzem? Ha költő volnék, dithyrambusban zengeném el az ítéletemet, de így — — — Mért nem olvassák többé Észak legnagyobb dalmokát? Mért nem játsszák nálunk a tragédiáit? Hiszen huszonhat tragédiájából csak ötöt adtak. Mért nincsenek meg munkái a könyvesboltban? Én legalább egyet sem találtam Stockholmban, mikor legutóbb ott jártam. Itt, ahol vagyok, megkérdem mindenkitől, olvasták-e Hakon Jarl-ot? Még egyetlen olyan fiatalemberre

sem akadtam, aki ismeri, az öregek pedig azt felelik rá kurtán, hogy olvasták, azután vállat vontak és nem emlékeznek belőle másra, csak arra a szép részre az első felvonásban, amikor Odin szobra leomlik. Hát megérdemelte a költő, hogy így elfeledjék? Hiszen ez rettenetes! Mért nem tanulmányozták őt drámaíróink, őt, akinek éneke kedves, mint a tavaszi nap a Sund mellett, és erős, mint a pajzsok csendülése!

Mit mondott Hakon Jarlról a kritika? Korholni való bizonyára semmi sincs benne, és ha apró hibák akadnak is, mit számít ez ilyen nagyszerű műalkotásnál? Avagy a belvederei Apollo nem szép talán, noha a feje nem is ül jól a két válla között? Nos, én ezennel kijelentem, hogy Hakonnak — habár tán méltatlan — lovagja vagyok, és felhívok akárkit, hogy álljon ki a porondra mérközni velem. Látom gúnyos mosolyodat, de meg akarlak téged is előre cáfolni, mert tudom, hogy te éppúgy, mint minden kritikus, abban találsz a kedvedet, hogy leránts a porba mindent, ami nagy.

Hakon először is elvi tragédia, ami tudva-lévően a műfajok ranglétrájának a legmagasabb fokán áll, és hősei mégsem elvont képviselői a gondolatoknak. Milyen szelid teremtés a keresztény Olaf, de mégis vétkezik; tehát nem hibátlan, mert hiszen ez hiba volna. Milyen kegyetlen Hakon, a pogány, és mégis mennyire emberi; milyen erős és mégis milyen gyöngé.

Milyen kitűnő az expozíció, hogy a darab technikájáról beszéljek, mert te szerinted ez a fődolog, — és mégis mennyire keresetlen! Két

szolga beszélget egymással, közönyös dolgokról, lépésről-lépésre belejut a néző az aktuális kérdésekbe, a helyzet tisztázódik, és Hakon keresztülmegy a szinpadon. Jól jegyezd meg! Keresztülmegy csak a szinpadon. Milyen nagy feladat elé állítja a költő a színészt! És milyen finomság az, hogy előbb megmutatja a nézőknek a nagy hőst, mielőtt mint beszélő és cselekvő személyt szerepelteti. Van valami Shakespeareből ebben az expozícióban!

Majd a következő jelenet. Milyen bájos jelenés Gudrun, mennyi lira van benne, amikor kankalinkoszorút tesz Freya szobrára!

Bejön Hakon. Eleinte szó sincs kereszténységről vagy pogányságról. Nem. Csak a jarli méltóságot akarja elcserélni királyi méltóságra, bár mellesleg megemlíti Olaf elpártolását. Hakon meglátja Gudrun, és boldogtalan szenvedélye megnyilatkozik.

De mi köze ennek a pogánysághoz? — kérdezed. — Igaz, csak hogy ez tisztára emberi vonás Hakonban.

És aztán, milyen mély gondolat, hogy Odin szobra összeomlik! Ez egyúttal színpadi hatásnak is oly nagy, amelynél nagyobb alig gondolható el. Nem azt mondja-e a szobor: vigyázz, Hakon! Istenid nagyon megöregedtek!

Majd mikor Hakon fölkeresi a koronáját. Milyen zseniális gondolat! Hakon nem termett rá a koronára. És milyen nyelv! Hol van Tegnér Oehlenschlägertől ebben a tekintetben! Mellesleg említtem csak, hogy a Frithiof költője elvesztette

minden nagyrabecsülésemet, minthogy merőben utánczó csak.

Milyen jó gondolat, hogy Hakont, a pogányt, öregember személyesíti, Olafot, a keresztényt, pedig fiatal. Milyen borzalmasan kidomborodik a pogányság a maga keménységében és kegyetlenségében, mikor Hakon oly kegyetlen módon visszasutasítja Thora könyörgését, aki le akarja beszélni őt istentelen vállalkozásáról.

Milyen szép jelenet játszódik le Hakon és Einar között, aki a pogányságból azt képviseli, ami szép benne. Majd az a jelenet, amikor belép Olaf a szerzetesek éneke közben, végesvéig a legszébb hangulattal van tele!

És később, amikor Olaf fölemeli Gribet, és így szól hozzá: „Te keresztény pogány!” Milyen gyönyörűen kidomborodik itt a kereszténység szelíd, engesztelőkeny szelleme! És a jóslás az aranyszarvval meg az áldozattal, nem a legszebb romantika-e?

De nem! Érzem, hogy nem tudok kritikát írni, és nem is akarok darabokra szedni ilyen műremeket. Ezt csak szívtelen, szeretet nélkül való ember teheti meg. Épp ily kevésbé festhetek róla teljes képet a kitűnő részletek halmozásával. Csak azt akarom mondani, hogy Hakon Jarl a legérdekesebb, a legmegindítóbb, a leghatásosabb az összes drámai alkotások között, amelyeket valaha olvastam, sőt még maga Shakespeare is — bocsáss meg! — száraznak tetszik előttem Oehlenschlägerhez képest.

S van még egy érdeme Oehlenschlägernek, amely véleményem szerint Shakespeare fölé emeli őt, noha ez utóbbi talán nagyobb drámaíró az előbbinél.

Liberalizmusát gondolom, amellyel témáját kezeli. Egyformán szeret mindenkit, pogányt és keresztényt egyaránt, és végül teljes erővel szóhoz juttatja mindig az engesztelődést, úgyhogy az elbukott hőst tökéletesen kiengesztelődve hagyjuk ott, és az egész darab békét lehelő hatást tesz ránk, míg Shakespeare a legnagyobb megrendülésben hagyja ott a nézőt, mikor legördül a függöny az utolsó felvonás után.

De elég ennyi! Oehlenschlägert könnyebb szeretni, mint bírálni. Végzek hát és remélem, hogy nem fogod megzavarni hollókárogozásoddal az első pacsirta énekét. Esdve kérlek azokra a könyvekre, amiket Hakon olvasása közben sítottam, hogy ne rombold le szokott kegyetlenségeddel a dán költőnek, az Észak bárdjának, azt a szép szobrát, amelyet magamnak emeltem. És ha csak álom lett volna, óh, akkor engedj tovább álmodnom, ne ébressz fel soha a prózai gyűlöletes valóságra, amelynek dermesztő szélviharja elhervasztja az ifjúság ideáljainak májusi virágait. De írd, írd hamarosan Hakonról és Thoráról; közöld velem, vajjon te is sírtál-e, közöld velem, vajjon te is szereted-e Gudrunt. És minthogy a te munkásságod befolyással van a közvéleményre, ébreszd föl az embereket, világosítsd fel a most élő írókat, hogy „Az arany-szarvak”^{*} megkerültek, hogy Oehlenschläger meg-

^{*}) Célzás *Oehlenschlägernek* egy ily című (*Guld-hornene*) allegorikus költeményére. Két ősi aranyzarvról van benne szó, amelyet 1639-ben találtak Schleswigben, amelyet azonban egy aranyműves ellopott később a királyi kincstárból és beolvasztott. A költemény szerint az ősi istenek tüntették el az aranyzarvakat, mert az emberek nem tudták megbecsülni igazi értéküket.

találta őket már hetven esztendővel ezelőtt, de senki, senki nem hozta át őket a Sund innenső partjára. Szólítsd fel a költőket, hogy igyanak belőlük, ürítsék fenékgig őket, mert az az édes méhsör van bennök, amelytől Svea költői is megtanulnak énekelni.

*

B. levele A.-hoz.

Stockholm, 18... február 19.-én.

Minthogy nem nyertem még vissza az egyensúlyt és a nyugalmat, mióta elolvastam a leveledet, ne csodálkozzál rajta, ha stilusom szenvedélyes vagy tán még gyűlölködő is lesz, nem a személylyel szemben, hansúlyozom, hanem a dologgal szemben; és azt hiszem, jogom van gyűlölni azt, ami téves és fonák. Provokáltál. Nos, én nyomban támadásra fuvatok, tehát — vigyázz!

1. Tagadni fogom azt a jogodat, hogy ítéletet mondj az izlés terén, mert ehhez még nagyon is fiatal vagy.

2. Beszélni fogok arról, hogy milyen helytelenül ismerkedtél meg Oehlschlägerrel; továbbá kockáztatva azt a veszedelmet, hogy máglyahalált halok eretnek módjára, úgy, mint Baggesen, és teljes tisztelettel Észak legnagyobb költője iránt, ítéletet fogok mondani általában írói munkásságáról.

3. Kárhoztatni fogom Werthert egy féloldalon.

4. Beszélni fogok „Hakon Jarl”-ról, noha Gudrun nem szeretem és nem csalt könnyet a szemembe Thora-Donna-Elvira sem, ez a színpadia gyász, és rátérek majd az érzelgősségre, az északias

kodásra, a tragikumra, a hatásra és ezzel kapcsolatban a szinpadi masinériára, továbbá a romantikusok zseniális iróniájára, epikájára és lirájára a drámában, stb., stb.

5. Hallgatással mellőzöm majd teljesen csaholásodat Shakespeare ellen, ami a kutya és a hold históriájára emlékeztet. Tévedésedre vonatkozólag megtalálhatod egyébként a felvilágosítást bármely esztétikai tankönyvben. És

6. receptet adok majd a betegséged ellen, stb., stb.

Azért sujtok le először is izlésbeli ítéletedre, mert egész felfogásod Hakon Jarlról olyasmin épült fel, amit te nagyon homályosan benyomásnak mondasz s ami költői hangulatba ringatott. Ruysdael festményére vonatkozó fejtegetésed is hazugság: költemény, de nem ítélet; és én ezennel azt bátorodom állítani, hogy te nem is értesz meg semmiféle festményt, mert az anyag hat rád, nem a gondolat és forma harmóniája. Miután átengeded magad a képből feléd áradó hangulatnak, egész tömeg dolgot belekoholsz a képbe, ami sohasem volt benne, amit a festő sem gondolt bele, amikor festette a képet, legfőlebb homályosan érzett, mikor a kép gondolata megfogamzott lelkében. Például! Ahol minden közönséges halandó csak egy madarat lát, ott te egy héját látsz. Hogy tudod, hogy héja, mikor ennek a madárnak úgy, mint általában minden madárnak a festményeken, ilyen az alakja: . A fantáziád működött tehát, és a fantáziád működött akkor is, amikor Hakon Jarlot olvastad.

De hát akkor hogyan alkossunk érvényes, ob-

jektív ítéletet? — kérdezed. — Mondjunk le talán a műélvezetről, hogy ítélhessünk?

Szó sincs róla! Mert az ítéletnek, hogy igaz lehessen, élvezettel kell kezdődnie, csak hogy a lelki működések harmonikus állapotában. Az élvezet után a nyugodt elmélkedésnek kell következnie, amely elvonatkozik minden anyagszerűségtől. Biztosítlak róla, hogy Holberg felfogta Homerosnak a nagyságát, noha költői szeszélyeskedésében ki is nevette őt; csakúgy, mint ahogy Byron, gonosz szellemének a hatása alatt, kigúnyolt minden költőt, nagyot és kicsit egyaránt, noha normális állapotában ő volt az első, aki letérdelt Shakespeare előtt.

Egyébként, élvezz csak bátran, de egyidejűleg fejleszd tanulmányokkal az ízlésedet és ne vedd meg a kritikusokat, akiknek az a nagyon is hálatlan sors jut osztályrészül, hogy ott álljanak a szépség templomának a kapujában és kergessék el a méltatlanokat, akik be akarnak tolakodni a templomba; ők maguk azonban sohasem jutnak túl a küszöbön, és amikor kötelességüket teljesítik, a csöcselék üvöltöz: „Az ördög szállt beléjük!”

De rátérek most Oehlenschlägerrel való ismeretségedre.

Szerencsés véletlene a sorsnak! Te a drámaíró Oehlenschlägerre bukkantál rá és a hetedik égbe kerültél. Vigasztalódjál, ha felrázlak boldog almodból és azt állítom, hogy ez az ismeretség nem volt neked való. Hiszen ha legközelebb rábukkansz az epikus-lirikus Oehlenschlägerre, bizonyára a nyolcadik égbe fogsz emelkedni. Olvasd „Aladdin”-t, a „Szentivánesti játék”-ot, „Helgét”-t, „Thor

utazását, és egyebet ne olvass! Ott megtalálod majd Észak legnagyobb költőjét! De ne kutass tovább, ne érdeklődjél a költő személyisége, életviszonyai, kora után, mert mihelyt ettél a tudás fájából, ennek gyümölcse kiűz illúzióid paradicsomából!

De nem! Te benyitottál a kapun, olvastad Hakon Jarlot. Itt kezdődik Oehlenschlägernek kétszeresen tragikus pályafutása. Akarod hallani paradox állításomat? Az emberek nevetni fognak rajta; te talán nem, mert te könnyebben hajlasz a sírásra! Oehlenschläger a dán irodalomtörténetnek legtragikusabb személyisége, Kierkegaard mellett! Hogy megérthess, ismertetnem kell röviden Oehlenschläger tevékenységének az előzményeit, vagyis a dán irodalom állapotát Oehlenschläger fellépése előtt és fellépésével egyidejűleg.

Ritkán talált költő mindent annyira készen a fogadtatására, mint Oehlenschläger. Különböző Keresztelő Jánosok törték és egyengették az utat előtte és hirdették az eljövendő Messiást.

Holberg atya teljesen tönkre kacagta azt a régi középkori tudományos pedantériát, amely arra akarta tanítani a dán múzsát, hogy rossz barát latin nyelven énekeljen. Wessel, aki undorodva látta, hogy Melpomene milyen ferdén jár a piros sarkon, amit a franciák vertek rá a koturnusra, egy szép napon beállított Kopenhágába és úgy mutatta be a komoly múzsát, hogy mindössze rövid harisnya volt a lábán. Az emberek nevettek rajta és sokkal mulatságosabbnak találták a francia tragédiáknál, úgyhogy ezekről hallani sem akartak többé. Ewald a maga egyébként rossz tra-

gédiáival, a „Balder halálá”-val és a „Rolf Krake”-val, ráterelte a figyelmet az Észak mithológiájában és mondáiban rejlő költői kincsre, „A halászhalászok”-ban pedig bevezetett a dán színpadra egy idegent: a költészetet, a nemzeti költészetet. Baggesen megmutatta, hogy ahhoz, hogy az ember költő legyen, nincs szüksége könyvekre, és hogy vidám históriák is lehetnek poétikusak és művészi formájúak. A „Norvég Társaság” — csupa friss leány, noha egyébként csupa rossz költő — behozott magával egy kis norvég hegyilevegőt a délibb anyaországba, ahol a német urak megmérgezték a levegőt a maguk lagymatag kedélyességével.

Most jelent meg a Messiás, és íme — mindenki hitt benne, még Jens Baggesen is!

A zseniket két csoportba lehet osztani: vannak, akik ajándékba kapják tehetségüket a gondviselőstől, anélkül, hogy dolgozniuk kellene érte, és vannak, akik az ifjúság viharai közepette érzékeny szívvel dolgoznak, hogy kifejthessék kisebb tehetségüket. Az előbbiek bámulatba ejtik a világot dús kincseikkel, amiket bőkezűen ontanak magukból, minden megerőltetés nélkül; az utóbbiak tovább folytatják a küzdelmet egész életükben, ritkán jutnak el harmóniáig, és rendszerint mint mártírok végzik pályafutásukat.

Oehlschläger mindenét ajándékba kapta a természettől, de sajnós, nem tett semmit, hogy jól kamatoztassa a tehetségét. Neveltetésének ideje gondtalanul és ragyogóan telt el, zsenijét idejében elismerték, és népének korán kedvence, sőt bálványa lett. A gondviselés oly jól gondoskodott róla, hogy társul adott melléje egy génuszt, aki

szakadatlanul kijelölte számára a helyes utat és állandóan óvta őt a zseni rossz szellemétől, a kevélységtől, de — hiába! A hiúság elvakította a költőt, akinek akkor már káprázott a szeme a korai dicsőség fényétől; ellenséget látott a jó barátban és le is győzte őt, mert hatalmas erők voltak a pártján, mellette állt az egész nemzet — Grundtvigon kívül.

Oehlenschläger, aki huszonhároméves korában megírta a „Szentivánesti játék”-ot, huszonötéves korában „Thor utazása”-t, körülbelül ugyanakkor „Aladdin”-t, és huszonhétéves korában olyan drámaírói tehetségnek adta jelét, aminőt „Hakon Jarl” mutat, ez az Oehlenschläger harminchatéves korában befejezte költői pályafutását, noha friss egészségben élt tovább úgy, hogy módjában volt folytatni a tanulmányait, hetvenegyéves koráig, de közben állandó volt a hanyatlása.

Nem tragikus dolog-e, nem a legmélyebb szomorúsággal kell-e látnunk, hogy az istenség, amely néha leszáll az emberek közé, oly hamar megunja és elhagyja földi porhüvelyét? Nem arra emlékeztet-e ez bennünket, hogy minden, ami szép, elmulandó? Ez a tragikum az, ami „törvénye a mindenségnek.”

Az imént olyan dolgot érintettem, amelyre vonatkozólag egészen más a véleményem, mint a dán irodalomtörténet dogmatikusainak. Meg kell hát magyaráznom az álláspontomat.

A dán irodalommal — elég furcsa, hogy így volt! — a mi országunkban elég hosszú időn át senkisé is törődött. 1860 táján Dietrichson, aki ez idő szerint egyetemi tanár, tiszteletreméltó fára-

dozásba kezdett, hogy kapcsolatot hozzon létre a két ország irodalmi mozgalmi között és érdeklődést ébresszen a dán irodalom iránt, amely valóban megérdemli, hogy különös figyelmünkre méltassuk. Megemlékezett előadásai során az úgynevezett Baggesen-Oehlenschläger-féle irodalmi harcról is. A régi lompos hagyományhoz híven, úgy tárgyalta ezt a harcot — amelyet nem is az említett felek vívtak meg egymással, mert hiszen Oehlenschläger bölcsen hallgatott az egész idő alatt, — mondom, úgy tárgyalta, mintha a legnagyobb jelentősége lett volna a dán irodalom felvirágzása szempontjából. Baggesent úgy állította be, mint irodalmi gonosztévőt, mint irigy gyalázkodót, Oehlenschlägert pedig úgy, mint vértanút. Baggesent úgy jellemezte, mint a régi iskola képviselőjét, aki az elegáns verset többre becsülte a tartalmasnál és a szellemes szójátékot legtöbbszörbe becsülte a költészetben.

Nos, én bátorkodom ezennel szembehelyezkedni ezzel a véleménnyel és mindjárt meg is próbálom bebizonyítani Dietrichson felfogásának a helytelenségét.

Azt állítom, hogy Baggesen kedves költői egyéniség volt (bizonyosság rá „Gyermekkoromban“ című általánosan ismert, bár egy kissé szentimentális költeménye és helyenként valóban nagyszerű „Labirintus“a), s e mellett igazi humorista is a „Kómiкус elbeszélések“ben. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy Baggesen eredeti nagy költő volt, mert az igazi nagyokat könnyű felsorolni.

Állítom továbbá és elfogadom akárkinek a döntését, de nem Molbech, Nyerup és Rahbek urak

irodalomtörténeti munkáinak a tanulmányozása alapján, amelyek véleményem szerint nagyon is egyoldalúak, hanem a küzdő felek munkáinak az alapján, — állítom, hogy ez a harc távolról sem volt oly gyalázatos, mint az, amelyet a mi kedves hazánkban vívtak egymással a foszforisták és az akadémisták, mert olyan mocskolódás, aminő gyakori a „Polyfem”-ben,* sohasem fordul elő Baggesennél, még leghirhedtebb szatírájában: „Per Vroevler kommentárjá”-ban sem, amely Oehlen-schlägernek egy céllövőversenyre írt silány alkalmi költeményét csúfolja ki. Ebből a szatírából idézem a következő sorokat:

— — — — —
 Baggesen vagyok, aki nem titkolja,
 Hogy minden piszkot üldöz írótolla.
 S hogy Oehlen-schlägert, a bálványt, ledöntsem,
 Rárontok én biz irgalmatlanul;
 De vagdalkozva, kardomnak csapása
 Nem a lovasra, csak lovára hull.

És alább:

Előbb kiálték — mért nem hallgatott rám?
 Most, hogy megmentsem a lovas magát,
 Le kell terítnem megvadult lovát.
 Míg Pegazussán — mint a hír beszélte —
 Fejem fölött szárnyalt az ég felé,
 Nem én ujjongtam-é láttán először?
 Dicsőségét nem én hirdetem-é?
 Ha irigyeltem volna hírnevét,
 Miért kímélném most az életét?

*) A XIX. század elején Svédországban a fiatalok „*Aurora-Társaság*”-a, amely a német romantikusok hatása alatt állt, *Polyfem* és *Fosforos* (ezért *foszforisták*) című folyóirataiban heves harcot indított a svéd akadémia ellen. A harc körülbelül egy évtizedig folyt élesen, elkeseredetten, de egyébként nem nagy eredménnyel. A fordító.

Írigye én multad kísértetének?!
Hiszen, ha ott ülnék helyedbe' most,
A diadalmi serleggel kezemben,
Keservesen zokogna büszke lelkem.

Az ördög írigyel! De csak az ördög
Nézhetné el szó nélkül dolgodat!

Megjegyzendő, hogy Oehlenschläger akkoriban írta „Ludlams Hule“ és „Hugo von Rheinberg“ című darabjait, s a következő idézetből kitetszik, hogy melyik Oehlenschlägert támadta Baggesen:

Az a Baggesen, kiről Kopenhága
Oly sok számárságot fecseg,
Nem én vagyok, épp úgy nem, mint ahogy
A gyászlovag, akit most üldözök,
Nem az az Oehlenschläger, aki hajdan
Hakont, Helgét és Thort megénekelte.

Baggesen igazságos volt Oehlenschlägerrel szemben, bizonyoság rá a következő négy sor a „Nureddin Aladdinhoz“ című költeményéből, noha a rágalmazók rejtett írigységet akartak kiolvasni a sorok közül, de annak, aki pártatlan, nem szabad a sorok között olvasnia:

Köszöntlek ím! S ha nem téved szemem,
S ha önmagad megóvod a bukástól,
Idősebb pályatársad úgy köszönt, mint
Melpomenénknek legnagyobb fiát!

Ennyit joggal mondhatott az elismert öreg költő az ujonnan felbukkant ifjúnak. Ha írigy volt, miért nem szedte szét esztétikai boncolókésével „Aladdin“-t, amely mint drámai alkotás számba sem jöhet, noha Heiberg — tisztára „Aladdin“ kedvéért — új számlát nyitott is a „közvetlen drámaiság“ számára. Baggesen érezte Aladdinban

a költészetet, és kritikája elnémult! És mennyi szerénység, sőt alázatosság van alábbi elismerésében, amelyből nem irigység érzik ki, hanem csakis azon való fájdalma, hogy egy életen át hiába kereste Aladdin csodalámpáját:

De ha találok is még valamit
— Ki tudja? — annyi harc után:
A csodalámpa sose lesz enyém,
Legfőlebb a Vaulunder-kő talán.

És vajjon nem azt mondja-e Baggesen, hogy „Hakon Jarl“ a „legjobb nemzeti tragédiánk“? És milyen melegen védelmezi „Axel és Valborg“ot úgy a svéd, mint a német kritikával szemben, amely lecsepülte a darabot! Hogy viszont szigorúan bírálja az olyan darabokat, aminő pl. a „Ludlams Hule“ és a „Hugo von Rheinberg“, azon igazán nincs mit csodálkozni, mikor Oehlenschläger, „Hakon“-nak a költője, nem átallott ilyen túlzás sokig lealacsonyodni, a legrosszabb példát mutatva az ifjabb íróknak.

Mit akart tehát elérni Baggesen a maga kegyetlen polémiájával? Nos, azt akarta, amit a Parnasszus minden őre akar; azt akarta, hogy a költészet ne csak játék legyen; azt akarta, hogy a legmagasztosabb érzés megnyilatkozása művészet legyen, szépművészet; tiltakozni akart az ellen a geniális könnyelműség ellen, amely megveti a formát, holott forma nélkül nincs művészet; azt akarta, hogy az, aki arra született, hogy Észak legnagyobb költője legyen, írjon legalább is rendszeres verseket, hiszen ezzel igazán nem követelt túlságosan sokat! Ki akarta irtani az átkozott di-

lettantizmust, és ezért, nem azért, mert vissza akart vezetni a helyes útra egy rossz utakra tévedt ifjút, elevenen megsütötte őt az Oehlenschläger nevű bálvány oltárán tizenkét diák, több professzor, egypár pap és néhány más irodalmi kontár. Miközben a csöcselék brávót kiáltott!

A következő idézetből kitünik, mikép gyilkolták Baggesent:

Amellyel szemben állok egymagam,
Mért tör szívemre az egész csapat?
Hisz én fejemmel küzdök ellenök,
Míg forgatom bíráló tollamat.
Jól tudják, hogy fejem helyt áll magáért,
Ép és erős, és fittyet hány nekik;
De szívem gyöngé, érzékeny, beteg,
S régóta sok mély sebből vérezik.

Baggesen fegyvere mindig tiszta volt; nem így ellenfeleié. Baggesen sohasem csúfolta ki szatiráiban Oehlenschlägernek olyan darabjait, amelyek az érzés legbensőbb mélyéből fakadtak; sokkal nemesebb volt, semhogy bárkinek legszen-
tebb érzéseit megbántsa, vagy kigúnyolja. Poul Möller paródiát írt Baggesen „Gyermekkoromban” című költeményére. Baggesent irodalmi tolvajlással vádolták, s noha bebizonyította ártatlanságát, mégis elítélték — ellenségei.

Bánat és fájdalom marcangolta lelkét. Így halt meg Baggesen 1826-ban. Halála után — milyen szép dolog! — ünnepet rendeztek emlékére a színházban, Oehlenschläger alkalmi darabot írt, és az emberek megbocsátottak a halottnak. Óh, nagy lelkűség!

Oehlenschläger elvesztette fékenfartóját; de

mintha nem tudott volna szabadulni a megboldogultnak szellemétől, mert legtöbb költői munkájában két költőre bukkanunk, egy angyalra és a megtestesült sátánra, aki irigylit az előbbit. Így például ott van Hrane és Ragnvald a „Hroar mondájában”, Thormod és Sighvat az „Olaf”-ban, és végül ott a „Sokrates és Aristofanes”, amelyben Aristofanes bocsánatot kér Sokratestől azért, mert — megírta a „Felhők”-et. Ilyen kevéssé értette meg Oehlenschläger Aristofanest. És Fahlerantz aligha cselekedett helyesen, mikor elmondta saját gondolatát Oehlenschlägernek, aki közölte vele, hogy meg akarja írni Sokratest. (Lásd Fahlerantz uti emlékeit: „Őn — Sokrates!”)

A további bizonyítás nagyon is hosszadalmas volna. Nem kívánom véleményemnek föltétlen elfogadását vagy elvetését. Útbaigazítást akarok csak adni arra vonatkozólag, hogy mikép kell Baggesent voltaképpen megítélni. Nem emelem ki ezúttal sok nagy hibáját sem. Fölösleges munka volna, mert hiszen a hibáival bőven foglalkozik valamennyi dán irodalomtörténet. Nem sorolom fel Oehlenschläger érdemeit sem, mert eléggé ismeretesek. Csak ne vádolj egyoldalúsággal azért, mert két embert két meglehetősen elhanyagolt szempontból vizsgállok! Oehlenschlägernek azért foglalkozom a legnagyobb gyengéjével, mert éppen mint drámaíró igen káros hatással volt nemcsak a dán színpadra, hanem a mi színpadunkra is.

Mielőtt rátérek „Hakon Jarl”-ra, megnyergetem vesszőparipámat egy kis bajvívásra. Ha közben Oehlenschläger Pegazusa nyerítene egyet-kettőt, bizonyos lehetsz benne, hogy néhány —

hogy úgy mondjam — szándékos rúgás érte. Dologra hát!

A gyermekkor a hit, az ifjúkor a kételkedés, a férfikor a tudás kora, vagy legalább is kellene, hogy az legyen. Én most az ifjúkorról akarok beszélni.

Megfigyelted már, hogy a gót építményeken minden vonal mennyire a felhők felé, az ég felé törekszik, függőlegesen? Az emberiség ifjúkora volt ez. Láttad a kora renesszansz épületeit? Minden vonaluk vízszintesen halad, párhuzamosan az alappal, nem emelkedve fel a földről. Az emberiség akkoriban vált serdültté. Milyen nyugtalan, misztikus, sóvárgást ébresztő hatást tesz a gót építmény a maga tornyocskáival, ablakormaival, menyezeteivel, rákjaival és számtalan más fantasztikus formájú díszével? Minden oly mozgalmas rajta! Mennyi mindenre van szükség, hogy áhitatra ébredjen a kereső lélek! Majd jött a renesszansz, és közönséges lakóházakat épített templomok helyett; mellőzte a pompát és a cifraságok helyébe egyenes vonalakat tett! És mégis — milyen férfias, milyen méltóságos a hatása!

Az ifjú, mikor kilép az életbe, tele van ideálokkal, amelyek erjednek, forrongnak benne s amelyeket meg akar valósítani. Gót székesegyházat akar építeni, felhőkbe nyúlót. De a nóta vége rendszerint ugyanaz: az ifjú élete nem elég hosszú, és az épület félbemarad. Vagy lemond az ifjú a reményről és azzal vigasztalja magát, hogy a világ nyomorult; és új építkezésbe kezd, és lassacskán rájön, hogy az ideálok egy része megtalálható a valóságban, noha ő maga vak volt és

azt hitte, hogy valami újat mond a világnak, pedig csak olyasmit akart mondani, amit megmondtak már mások ezer évvel öelőtte. Ha így fordul a dolog, akkor minden rendben van; de ha kitart az ifjú álmai mellett és türelmetlenségében megveti a világot és azt hiszi, hogy félreismerik őt, stb., stb., akkor elveszett, akkor — Wertherré lett!

Láttad az ifjú Werthert? (Minden ifjú — Werther, legalább is azalatt a három-négy hónap alatt, amíg első úgynevezett szerelme tart.) A haja fésületlen, az inge gallérja piszkos, a mellénye felső gombjai nincsenek begombolva (oly nehezen szedi a lélekzetet). Nem használható soha semmire. Folyton olvas, mint ő mondja: „humaniorá”-kat, vagyis kétértelmű szépirodalmi termékeket és röpiratokat; és verset ír, sok verset, főképp erotikát, disztichonokban, hogy szabaduljon a nehéz rímestől. Ez Werthernek az első stádiuma, amelyben a fiatalabb diákok leledzenek.

Elfelejtettem előrebocsátani, hogy Werther mindig letette az érettségit, mert aki nem egyetem hallgató, az nem ér rá humaniorákat olvasni, azt éppen ezért minden megfelelő alkalommal ki kell csúfolni; de azok az alkalmak, mikor Werther pénzt kér kölcsön, nem tartoznak a megfelelő alkalmak közé.

A második stádium az, amikor Werther „junior” lesz, amikor sajátmagában olvas, amikor — Faust. Belefásulva esztétikai neveltetésébe, amelyvel érzékeny testi szervezet jár együtt, borzalkamas fájdalmakat érez amiatt, hogy testtel született; elátkozza végzetét mindig, mikor ebédhez kell ülnie, mert embereket kell látnia a szegény-

nek! Most immár kerüli a nyilvános mulatságokat, mert „úgy érzi, hogy egyénisége megsemmisül a tömegek nyüzsgésében“. Az előadásokat megveti, mert szabad szelleme gyűlöli a kényszert, főkép azt, amely óraütés formájában jelentkezik; verset sem ír többé, a verset is megveti! Elolvassott immár egy füzetnyi írott filozófiai jegyzetet is és szkeptikussá lett. Ma panteista, holnap ateista. Nem beszél már soha a szerelméről sem, nem hisz többé a szerelemben! Félelmes emberismerő, különösen a nőt ismeri alaposan. Egyszer val, annyira jut, hogy — öngyilkosságot követ el, de mindig úgy, hogy valamelyik pajtása idejében közbelép és megakadályozza!

Ez egyik példája csak a Werther nevű ördög grasszálásának. De képzeld el, hogy ez az ördög megszáll egy egész korszakot! Ilyen korszak volt az is, mikor Goethe kiadta a maga „Werther“-ét. Az okait azonban maga Goethe sem magyarázza meg eléggé az „Életemből“ című munkájában. Szó, ami szó, ernyedt volt a kor. Nagyon is régóta egy helyben pangott, főkép az angol empirizmus és szenzualizmus hatása alatt, amely nihilizmussá fajult el; az angol spleen volt az, amely Joung és Ossian költeményei révén átplántálódott a német talajba. Goethe felfakasztotta a pestíses daganatot, de gyógyulás helyett terjedt a nyavalya és megmételyezte a szomszédokat, köztük az egyébként egészséges Oehlenschlägert is. És éppen ide akartam kilyukadni!

Későbbi munkáiban ez a kárhozatos érzélgőség, ez a „világfájdalom“ az, ami elég különös kapcsolatban, vagy jobban mondva keveredésben

a legszabadabb liberalizmussal, siralmas módon, Heine-szerűen, előtérbe tolakszik, tönkretéve saját alkotását. Ezt akarom most kifejteni „Hakon Jarl” elemzése révén, anélkül azonban, hogy részletes bírálatot adnék, mert ennek magának is kifogástalan műalkotásnak kellene lenni, hanem csupán azokat a hibákat támadva, amelyek példaadásukkal oly károsan befolyásolták az újabb északi drámaírói művészetet.

Vizsgáljuk meg először is a jellemeket — a lírai elemet. Hakon keresztülmegy a szinpadon, miután két szolga beszélgetéséből tájékozódunk a helyzetről. Hakon hatalmának bűn az alapja, oly bűn, amelyet a dráma kezdete előtt követett el; ez mindenesetre antik beállítás, de itt zavaróan hat. Bejön Hakon, s arról beszél, hogy Olaf megveti Észak isteneit, de ugyanakkor ő maga is megsérti Freya ligetének a szentségét azzal, hogy megcsókolja Gudrunt. Hakon az első felvonásban úgy áll előttünk, mint léha zsarnok. A második felvonásban kitör belőle az északi erő, amikor feláldozza szerelmét, hogy férfimódra cselekedhesen (ellentétben Frithjoffal); ez férfias vonás, bárha egykissé durván nyilatkozik is meg, de Werthernek nem szabad ilyesmin könnyeznie. Einarral való jelenetében gyáva Hakon. Az, amit Hakon ebben a felvonásban elkövet, amikor ősi „jog”-ra hivatkozva együtt tölti az éjszakát a menyasszonnyal, bukását fogja okozni; ez azonban talán nem túlságosan logikus, mert hiszen Olafnak, vagyis a kereszténységnek kellene legyőzni őt. A harmadik felvonásban annyira sülyed Hakon, hogy orgyilkosokat bérel. Ez lehet

történeti igazság, de semmikép sem jellemezheti az északi hőst. Mikor ez a merénylet nem sikerül, Hakon fölemelkedik, amennyiben pátoszát tragikus nagysággal cseréli föl. A pátosznak ez a hirtelen változása zavaróan hat Hakon egész jellemére.

Hakon eleinte csak a saját hatalmát akarja megóvni, végül pedig már úgy szerepel, mint az istenek bajnoka. Ugyanezt mondhatjuk Olafról is. Kezdetben a kereszténység bevezetéséről beszél, csupa szelídség, miséket mond, stb., stb. A negyedik felvonásban tévedésből agyonüti az ártatlan Erlandot és most már, mint ő maga is mondja, igazi gyűlölettel üldözi Hakont, és amikor megkapja a koronát, annyit sem tesz, hogy hálafohászt rebegne a Szent Szűznek vagy Te Deum-ot tartana. Úgy látszik tehát, hogy a fődolog a korona, a kereszténység pedig csak hűü ürügy.

És Thora — kezdetben durva lény, aki veri a szolgát és szidja Hakont, legkisebb nyomát sem árulva el annak a szelid, tisztára isteni nőiességeknek, amely akkor sugárzik ki belőle, mikor a lerongyolt Hakon könyörög hozzá, hogy bujtassa el.

A lapos racionalizmus és az érzelgősség nyomait keresve, vizsgáljuk meg most, mikép kezeli a költő azt a két elvet, amelyet szembeállít egymással. Fogalmat nyerünk így majd arról is, mit értettek a romantikusok a maguk iróniája alatt.

A költő, hogy eleget tegyen a drámai igazságszolgáltatásnak, szándékosan borzalmasnak akarja festeni a pogányságot és a legragyogóbb megvilágításba akarja helyezni a kereszténységet. Hogy sikerült neki ez a szándéka, ami egyébként rész-

ben nem is helyes? Olaffal elmondhat egy monológot, amelyben Olaf rímes jambusokban megjósolja a kereszténység befogadásának eljövendő áldásait. Akkor t. i. nem fogja többé fölverni az ősi templomok csendjét az áldozatok isteneit dicsőítő ordítózás, hanem szerzetesek éneke fog szállni a gót boltozatok felé — valószínűleg latínul — és az áldozati állatok vére helyett tömjén és myrrha illata fog terjedezni az „Egyetlen”nek és az ő fiának és fia anyjának a dicsőségére. Lakmározások nem fogják megszentelteleníteni a templomokat, hanem helyettük a szeretet vendégségét fogják élvezni az oltár körül, áldásosztás közben. A gyűlöletet és az erőszakot ártatlanság és szeretet fogja felváltani.

Ez a különbség a pogányság és a kereszténység között — véli Oehlenschläger. Komolyan ez a véleménye? Vagy ez csak irónia? Vajjon Hakon Odin-szobra nem épp oly jogosult, mint Olaf Mária-szobra, ha mind a ketten hisznek a saját szobrukban? De nézzük tovább: Hakon feláldozza egyetlen fiát, mert az istenek azt sugallják neki, hogy ez az egyedüli engesztelő áldozat, és Olaf mégis azt állítja, hogy ezt a bűnt akarja megtorolni, mert — amint mondja — ilyen szörnyűségről sohasem hallott a világ Ábrahám ideje óta, csak hogy ez *Isten* parancsára történt és csak megpróbáltatás volt, mert — Olaf véleménye szerint — Ábrahám akkor is eldobta volna a kést, ha az angyal nem lép közbe! Nos, ez esetben Hakon sokkal nagyobb dolgot művelt, mert őszinte szívvvel ajánlotta fel az áldozatát. Bizony, Ábrahám

apánk, ez a pogány megszegényített, vagy tréfál csak a költők Ádámja is!?

És Auden úr — mert ez a neve — cégéres racionalista, aki ízekre tépi a magasztalt kereszténységet, úgyhogy Olaf elképed saját ostobaságán, és ha nem jelenne meg a kellő pillanatban az agg Tangbrand és nem mondana misét pünkösdt estéjén, hát akkor Olaf valószínűleg úgy végezné, mint szabadgondolkodó.

Ime, a „geniális“ Oehlenschläger a magaszuverénításában úgy ült saját műve fölött, mint valami isten, és gyilkos csúfot űzött saját teremtményeiből! De ezt nem szabad bűnül felrónunk neki, mert ő is saját vallástalan, szkeptikus korának a gyermeke volt, amely szép szóval a felvilágosodás korának nevezte el magát. De hogy ezen az úton haladt tovább élete végéig, noha Kierkegaard hatásának a korszaka beleesett már Oehlenschläger idejébe, ez érthetetlen!

Hakon Jarl érdekes, szentimentális gazember, akinek, hogy részvétet érezzen, el kell szenvednie olyan érdemetlen szomorúságokat, aminő Erland halála; meg kell alázkodnia annyira, hogy megvetett ágyasánál keres védelmet, csak azért, hogy „szánalmat“ érezhessünk iránta. Hakon Jarl romantikus hős, nem északi hős; ezek egészen más kép viselkednek; bizonyoság rá nem a Frithjofmonda, hanem az izlandi mondák: Njál, Egil Skallagrímsson, Joms viking mondája, stb. Ezekben a mondákban megtalálod az északi stoicizmust, az északi hűséget, főképp a házastársit, de nyomát sem találod a Werther-féle vagy az Oehlenschläger-féle vagy a Tegnér-féle szerelemnek. Igaz, hogy

az emberek egyformák voltak minden időkben, és hogy az emberi szív története ugyanaz, csak hogy az Észak lakójának jelleme vagy érzésvilága nem úgy nyilatkozik meg, mint a délvidékié; de éppen ez az, amiről a legtöbb romantikus költő megfeledkezett, amikor az Észak lakóját akarta festeni.

Oehlenschläger epikus, ezt mutatja darabjainak epikus szélessége és terjengőssége is, viszont éppen ez kelti azt a látszatot, mintha darabjaiban sok volna a cselekvény. De mi a cselekvény? Nos, az emberek azt mondják, hogy valamely darabban akkor nincs cselekvény, ha semmi sem történik a színpadon. De állítsd oda a gépészt az egyik kulissza mögé és fújass el vele egy gyertyát, amely odabent van a színpadon egy asztal közepén; utasítsd a kar egyik legerősebb hangú szopránénekesét, hogy nevéssen egy retteneteset torkaszakadtából; vagy ugortasd ki a hőst egy toronyablakból, vagy égettesd el egypár fontos okmányt, elsősorban valami végrendeletet, noha ennek a megoldás érdekében előre meg is kell lennie másolatban odakünn a kellékesnél; vagy etess meg a színpadi nagybácsival egypár pástétomot és itass meg vele egy pohár sherryt, akkor majd lesz cselekvény, akkor majd drámai lesz a darab.

De ez már a színpadi masinériához tartozik, és ebben Oehlenschläger igazán otthon volt, mert egyidőben a színház kötelékébe tartozott. És manapság elsősorban ebből a szempontból vizsgálják valamely darabnak a „játszhatóságát“, és ez teszi elfogadhatóvá és előadhatóvá.

Oehlenschlägernek sok „kellékre“ van szüksége a készletből, hogy metaforával vagy hasonlat-

tal éljek. Így például az egész jelenet a kováccsal és a koronával csak azért íródott, hogy Bergrthor elmondhassa, hogy: Hakon nem született a koronára. „Élő talány“ ez, igazi „charade en action“, éppúgy, mint az az egész felvonás, amelyben Einar szerepel. „Hakon Jarl“ tizenhat részre oszlik; ebből egypárat törölni lehetne. Götz hatvanöt részéhez képest nem sok ez, és mégis nagyon sok! Te csak *olvastad* „Hakon“-t, ezért nem vetted észre, hogy milyen nyugtalan, mennyire áttekinthetetlen a rendezése. Ugyanezért nem vehetted észre azt sem, hogy milyen hamis hatása van az Odin-szobor összeomlásának.

De visszatérek a cselekvényre.

Láttam egyszer egy tizenkétéves fiút, aki Oehlenschläger tragédiáit olvasta. Gyorsan végzett velük, mert két hét múlva ismerte már mind a huszonnhatot. Mikor megkérdeztem tőle, hogy lehetséges ez és mi a véleménye a darabokról, azt felelte, hogy nagyon „mulatságos“ olvasmány volt, főleg azért, mert csak a személyek jegyzékét kellett elolvasnia és azt, ami — zárójelben volt! Később hozzájutott Palmbad Sophokles-fordításához, de ime! ez „unalmas“ olvasmány volt, mert nem voltak benne zárójelek. Eszerint tehát Oehlenschläger tragédiáiban több cselekvény volna, mint Sophokleséiben, illetve Sophokles kevésbbé drámai, mint Oehlenschläger!

Mi hát a cselekvény? A jellemek gyors ki-fejlesztése a helyzetek változtatása révén, a belső fejlődés, vagyis a hős pátoszának közelítése a megvalósulás vagy a megsemmisülés felé. Cselekvényt, vagy mozgalmasságot úgy kapunk, hogy

akadályokat gördítünk az útba, vagy összehozzuk, amily gyakran csak lehet, a küzdőfeleket, amikor összeütközés támad közöttük, ami igazi hatással párosítható. De mi hát az igazi hatás? Meglepő fordulatok, vagy előre nem látott akadályok, vagy szokatlan helyzetek is. Mindent, ami nincs összefüggésben a cselekvénnyel, ki kell irtani, ha még oly szép is különben s ha még oly jól festene is a színpadon.

Az Odin-szobor összeomlása kitünő részlet volna egy eposzban. Előfordulhatna drámában is, ha először is összefüggne a cselekvénnyel és ha másodszor nem volna csoda. Mikor Frithjof ledönti Balder szobrát, ez igazi hatás, először azért, mert elbeszélés és nem látható, másodszor azért, mert azt jelenti, hogy a hős dacosságával megsérti az ártatlanságot, és harmadszor azért, mert egészen természetes dolog, hogy az ember ledönthet egy fa-szobrot.

De mikor egy gránit-szobor magától megreped és utána mindjárt megállapítják, hogy „friss a törés“, akkor mindez nagy hazugság. Ha megmaradt volna legalább a korhadtság a törésben, mintahogy állítólag először így is volt, akkor a hatásnak lett volna valamj értelme; így azonban el van rontva az egész, és Oehlenschläger úgy áll az elképedt nézők előtt, mint valami szemfényvesztő, akinek tapssal jutalmazták a mutatványát!

Bárha eltökéltem, hogy nem térek ki egyébként teljesen ártatlan támadásodra Shakespeare ellen, égpár megjegyzést mégis teszek rá.

Shakespeare száraz olvasmány! Talán olyan rajongó számára, mint te vagy, aki elragadtatás-

sal olvasod Oehlenschläger „édes“ verseit kán-
kalinról, csillagokról, rózsafelhőkről, stb., amelyek
kitöltik a dialógus hézagait. Én azonban annyira
megyek, hogy azt állítom, hogy valósággal az
a kritériuma a jó drámának, hogy olvasva nem
igen tetszik, mert a jó drámát látni kell, és az
úgynevezett könyvdrámák betolakodó idegenek,
akiket nem volna szabad beereszteni a drámai
művészet birodalmába.

Ami továbbá az expozíciót illeti, hát ez bi-
zony egyáltalán nem shakespeare-i, mert az igaz
ugyan, hogy a kompozíció törvényei szerint két
személlyel kell megnyitni a darabot, hogy előké-
szítsük a történendőket, csak hogy a két személy
látszólag közönyös beszélgetése közben hallanunk
kell mindig a távolban meggyülemelő vihar mora-
ját, amely ki fog törni a harmadik felvonásban
és halálra fogja sújtani a hőst az ötödikben.
Oehlenschläger szolgáinak a beszélgetése közben
hirehamva sincs ilyesminek. De akarsz látni két
olyan részletet a „Hakon Jarl“-ban, amely méltó
volna Shakespearehez is? Oly jelentéktelen rész-
letek ezek, hogy nevetni fogsz, ha rájok mutatok,
és mégis páratlanul nagyszerűek ezek a maguk
kicsiségében. Figyeld meg csak Einart, mikor az
ötödik felvonásban megjelenik, milyen szaggatott
közvetlenséggel beszél:

Jó reggelt, Thóra! Hogyha nem csalódom,
Reggel van már. Hallottam a kakas
Harsány szavát. Azért kerestelek föl,
Hogy elmondjam, hogy végződött a harc.
Tambeskielver Einár a nevem,

És alább:

Köszöntsd nevünkben Thórát! — ezt kiálták.
 Köszöntsd hugunk! — ez volt végső szavuk.
 Megígértem nekik s szavamnak álltam.
 Lovascsapattal indultunk keresni
 Hakont más-másfelé Oláf meg én,
 S majd Gaulaae mellett találkozunk.
 A népgyűlést Oláf már összehívta,
 De nem tudom, hová. Én most letértem
 Utamról egy ugrásra. *Azt hiszem,*
Esik, sisakforgóm csepeg. Reméljük,
 Hogy nemsokára foglyunk lesz Hakon,
 S megbosszulunk majd. Örvendezz tehát!
 Isten veled! Sietnem kell nagyon.

Nos, érted-e, miről van szó? „Azt hiszem, esik“. Mi van ebben, kérdezed! De hát nem látod-e Einart, nem hallod-e a lelkendezését, a kapkodó sietését? Thora alig jut hozzá ahhoz, hogy feleljen neki, és Einar mégis ráér beszélni arról, hogy esik. Nos, Oehlenschläger maga előtt látta Einart, mikor ezt a jelenetet írta, ebben rejlik a jelenet nagyszerűsége.

És mikor belép Hakon mindjárt ez után:

A Valkűröknek jéghideg kezét
 Ránchezülni érzem homlokomra.
 Lovon vágattam egész éjszaka,
 Egy szolgámmal, fáradtan, elhagyottan
 Napestig tartó súlyos harc után.
 Régóta gyilkos szomjúság gyötör.
Emitt e serlegben, mondd, friss a víz?

THORA

Óh, várj! Frisset hozok...

HAKON

Maradj!

(Iszik.)

— Ah, jól esett! Enyhült minden bajom. —
Gaulaenál kidőlt végül lovam.

Ha még most sem érted, akkor olvasd el Brandest „Hövér“-ről.

Végül az utolsó jelenet! Előtérbe tolakodik ott ismét az a szerencsétlen, férfiatlan érzelgősség. Nem elég engesztelődés az, hogy Hakon meghal? Mire való ráadásul Thora költeménye? Azt állítom, hogy ez tönkreteszi a darabot, mert most körülbelül ez lesz az utolsó benyomás: igazán kár Hakonért; jobb lett volna, ha életben marad, és megjavul; hiszen nem is volt annyira gonosz! — Ez hiba! Ki sajnálja III. Richárdot, mikor meghal? Senkisé. És nem elég engesztelődésnek az, hogy Richmond kapja meg a koronát és kibékíti a piros rózsát a fehér rózsával?

„De az emberek nem akarnak ilyen megrendítő benyomással elválni a hőstől, és éjjel rosszul alszanak minden szomorújáték után!“ Ez igaz. De hát ne aludjanak! Vagy talán haljon ki a tragédia azért, mert az emberek petyhüdtek és elerőtlenedtek? Szó sincs róla! De amíg ki nem fejlődött a nemzeti drámai művészet, addig nem szabad túlsokat kívánnunk egy félművelt közönségtől, amely nem mehet közvetlenül a maga prózai foglalkozása után a színházba, hogy együtt szenvedjen ott Hamlettel, mert szükségkép megvetné ezt a henye álmodozót. Attól pedig Isten

óvjon, hogy Oehlenschlägerből sarjadjon ki a drámai művészet a mi realista korunkban, mert annyira valóban eljutottunk már végül, hogy realistákká lettünk! Nem! Pihenjen csak Oehlenschläger nyugodtan a maga drámai művészetével. Az ifjúság elszórakozhat vele a tűz mellett, hosszú téli estéken, csak úgy, mint ahogy szívesen olvas szép mondákat is, mert Oehlenschlägerben nagy kincsesbányája van a legédesebb költészetnek. De a színpadról száműzni kell őt. Maradjon csak otthon a Sund tulsó partján, mert az Észak látott immár olyan drámaírókat, akik igazi Shakespeare-embryók. Hauchott, Ibsent és Björnsont gondolom. Ezeket kell tanulmányoznunk; de ezek sem fognak megajándékozni bennünket drámai művészettel. Nem! Az idő maga fogja megszülni számunkra, mihelyt beteljesedik, a drámai művészetet, s egyelőre azt ajánlhatjuk csak drámaíróinknak, hogy tanulmányozzák az időt magát.

Realistákká lettünk, az igaz. De azon az úton vagyunk, hogy materialistákká legyünk. Sóvárogjuk a felvilágosítást, de nagyon is hamar eldobtuk azt, ami régi. Nem maradt semmink; tönkrementünk; kételkedünk mindenben; nem tudjuk, miben higgyünk! Óh, bárcsak komoly volna a kételkedésünk, hogy végül komollyá válnék a kétségbeesésünk is és eljutnánk kétségbeesett állapotunknak a belátására! De mikor fog eljönni a mi Keresztelő Jánosunk, hogy megmutassa az igazság és az élet útját? Vagy talán el is jött már?

Úgy van, eljött! Megszületett már 1813-ban, nagyon is alaposan keresztre feszítettük 1855-ben

és el is felejtettük 1871 előtt! Sören Kierkegaard volt a neve! Gyönyörűséggel fogom őt hirdetni, még pedig első sorban a te számodra, aki még az esztétikusnak az álláspontján vagy! De nem! Beszéljen ő maga. Olvasd a „Vagy — vagy”-ot. Ha majd az első könyvet olvasod, azt fogod érezni, hogy kard járja át a lelkedet. Ha olvasod majd a második könyvet, kétségbe fogsz esni oly alaposan, hogy megrendül a lelked legbensőbb alapjaiban és érezni fogod a pokol minden gyötrelmét. Azután olvasd majd, de mit is olvass? „Gyakorlását a kereszténységben”? Nem tudom, mert én magam is benne vagyok a harcban, de azt hiszem, hogy olvasás révén nem juthatnék már előbbre, hanem csak ha küzdelemmel török utat magamnak — hová? újra egy kérdőjell! . . . egyéniségem kibontakozása felé, így mondja Kierkegaard! Mit is akar Kierkegaard? Azt hiszem, ő is aligha tudja! De bizonyos, hogy nem akarja a hitetlenséget, a vallástalanságot, a könynyelműséget, és örök érdeme az, hogy összezúzta Helge üres gondolati panteizmusát! Kierkegaard — komolyságot akar!

Szárítsd fel tehát könnyeidet, amiket Oehlen-schläger csalt ki belőled, mert ez tréfa volt csak. és könnyezzz vért Kierkegaard hatása alatt, vért a legkomolyabban, amíg vagy emberré leszel vagy elpusztulsz!

Bocsáss meg, hogy leveletem nem végzem szónoki lendülettel, de mikor Kierkegaardról kezdek beszélni, igazán úgy elkomolyodom, hogy minden efféle szóvirág hazugságnak tűnik fel előttem, s amit levelem első részében vétkeztem,

őszintén sajnálom most, csakhog' most már késő volna kiírtani belőle a gyomot.

P. S. Írj februáriust Bőjtelőhava helyett. Én egészen jól tudok latinul, te pedig megmaradsz azért éppannyira skandinávnak, mint — Oehlen-schläger.

*

Az értekezésnek az volt a célja, hogy. 1. fogalmat nyújtson a tanárnak az író esztétikai olvasottságáról általában, különösen pedig dán irodalmi tájékozottságáról; 2. hogy tisztázza az író álláspontját saját számára. Az író Kierkegaard mintájára megtámadta sajátmagát és régi álláspontját Á. személyében. Az, aki Bőjtelőhavát ír február helyett, az a Runa-testvér, aki imádja nemzetét.

Á. testvér abból a kételyből indul ki, hogy van-e általános érvényű ítélet; de ezt a bonyolult kérdést nem tudja megoldani. A Nemzeti Múzeumban végzett tanulmányaival hozakodik elő, majd rátér nyomban a „Hakon Jarl“-ra.

B. testvér, aki már februárt ír, keményen megfegyvelmezi Á.-t és torzképet fest sajátmagáról, kölcsönvéve néhány vonást is testvérből is; kifejti véleményét a dán irodalomról, s eközben, hogy megmutassa, mennyire önálló, kénytelen megtámadni Dietrichson professzort. Majd Georg Brandes Shakespeare-tollaival ékeskedik, és végül hirtelen átcsap Kierkegaadra.

— Mit akar Kierkegaard? — kérdezi. — Azt hiszem, ő is aligha tudja! De bizonyos, hogy nem akarja a hitetlenséget, a vallástalanságot, a köny-

nyelműséget! . . . Sajnos, azt nem tudta János, hogy Kierkegaard a paradoxont akarta.

A kitűzött időpontban beállított János az egyébként liberális és humánus hírű tanárhoz. Nyomban észrevette, hogy szimpáthiáról szó sem volt. A tanár csaknem megvető arckifejezéssel visszaadja neki az értekezést és kijelenti, hogy legjobban megfelelne „a *Ny Illustrerad Tidning* olvasónőinek” és hogy a dán irodalom nem olyan érdekes, hogy szaktanulmány tárgya lehetne.

János megsértődött és kijelentette, hogy van oka azt hinni, hogy a dán irodalom jobban érdekli Svédországot, mint például Malesherbes és Boileau, akikről mások írtak.

Megkezdődik a vizsga és csakhamar heves vitatkozássá fajul el. Folytatása délután. Eredménye a kíváncsnál rosszabb bizonyítvány és az a kijelentés, hogy egyetemi tanulmányokat csak az egyetemen lehet végezni.

János visszavágott, hogy esztétikai tanulmányokat legjobb Stockholmban folytatni, ahol rendelkezésére áll az embernek minden, a Nemzeti Múzeum, a könyvtár, a színházak, a zeneakadémia és a művészek.

Nem, ez képtelenség; *itt* kell tanulni!

János mondott még valamit a különórákról és a puskákról; azután elváltak egymástól, de nem a legjobb barátságban.

A KIRÁLY PÁRTFOGOLTJA.

(1871.)

Az apával jó viszonyban volt János az egész idő alatt, és az öreg bizonyos mértékben fogékonynak mutatkozott a nevelésre. De értelmetlen gőgje oly alárendelt szerepben, aminő az apaság, néha nagyon is ágaskodó és sértő volt. János, aki állandóan otthon volt, néhány órát minden este együtt töltött az öreggel és beszélgetett vele az élet valamennyi kérdéséről. Végül a vallásról is. Egy ízben félórahosszáig beszélt Parkerről, úgy, hogy az öreg végül elkérte tőle a könyvet. Néhány napig magánál tartotta, de egy szót sem szólt róla, és János egyszer csak ott találta a könyvet újra a saját szobájában. Az apa sokkal büszkébb volt, semhogy bevallotta volna, hogy a szabadgondolkodó Parker tetszett neki; de János megtudta egyik bátyjától, hogy az öreg nagyon lelkesedett különösen „az öregségről” szóló híres prédikációért.

A tanárral való ellenlábaskodás kérdésében ingadozott az öreg. Az volt a véleménye, hogy mindenki élhessen azzal a joggal, amely megilleti; de az nem volt inyére neki, hogy János kicsiny-

léssel emlegette az öreg professzort. Mindazáltal látta János, hogy megnyerte a játszmát, és hogy az öreg élénken érdeklődik a sikerei iránt.

De egy ízben tavasszal elutazott János vidékre, miután egyszerűen közölte elutazását a szobalánnyal. Másnap, mikor hazaérkezett, az öreg nekitámadt:

— Csak úgy elutazol, anélkül, hogy szólnál nekem?

— Hiszen szóltam a szobalánynak.

— Megkövetelem, hogy engedélyt kérj tőlem, amíg az én kenyeremet eszed.

— Engedélyt kérjek? Hát ez mi!?

János felállt és elment hazulról. Kölcsönként száz svédkoronát egy jóindulatú kereskedőtől, kiköltözött három Runa-testvérral a stockholmi szigettenger egyik szigetére, ahol fejenként havi harminc koronáért teljes ellátást kaptak egy házban. Otthon senkisémet igyekezett Jánost visszatartani, és valószínű volt, hogy a válság azért tört ki, mert Jánosnak érezhetővé vált a hatása apjára és testvéreire a családi élet irányításában. Volt ugyanis otthon egy úrnő, aki észrevette, hogy a hatalom kicsúszik a kezéből.

A nyarat azzal töltötte el János, hogy keményen készült a vizsgára, mert most immár további támogatást nem várhatott hazulról. Egészséges, szigorú életet élt, ártatlan szórakozásokkal. Hálókabátban, alsónadrágban és vízhatlan csizmában járt, a pajtásain pedig még ennyi ruha sem volt. Fürödtek, eveztek, vívtak s játszottak, mint a gyermekek, szabad óráikban, és János egyre fokozódó elvadulásnak engedte át magát. Erős italok úgyszólván sohasem kerültek az asztalra, és János félt is az erős italoktól, mert megőrjítették.

De az önmegtartóztatással és a munkával együtt járt az a vágy, hogy másokat is megtérítsen, és együtt járt meglehetősen nagy önelégültség is, amely ily esetekben mindig jelentkezik, vagy azért, mert az, aki meghozta az áldozatot, úgy érzi, hogy ebben a tekintetben különb a többiekénél, vagy pedig mert azért hozta meg az áldozatot, hogy különbnek érezhesse magát. János ennél fogva prédikálni kezdett az egyik Runa-testvéreknek, aki ivott, és erkölcsi fejtegetésekkel zaklatta a másik kettőt, aki nem dolgozott, hanem átrándult Dalaröbe táncolni vagy nagyokat enni. János, akinek minden ízét átítatta Kierkegaard, ethikus akart lenni és nem győzött mennydörögni az esztétika ellen.

Most filológiával foglalkozott és elolvasta Dantet, Shakespearet és Goethét. Az utóbbit gyűlölte, mert esztéta volt. Egész mostani élete mögött ott lappangott azonban sötét háttér gyanánt szakítása az apjával, aki az utolsó téli ismeretség óta néha megdicsőült alakban tűnt fel előtte, s akinek most immár igazat adott a multakért is, elfelejtve a gyermekkor apró kelletlenségeit. De leginkább testvéreinek a hiányát érezte, főképp a hugaiét, akik személyes jó ismerőseivé váltak.

A munka a sok szógyökkel és szótárral kín volt neki, de most már élvezettel kínoztta és fegyelmezte fantáziáját kemény munkával. Kötelessége volt ez, hivatása.

A nyár vége felé egészen elvadult már és félt az emberektől. A ruhája, amit most előkeresett, kényelmetlen volt, a kemény gallér, amit hónapokon át nem használt, kínoztta, mintha nyakörv lett volna, a rövid csizma szorította. Kényszernek

érezett mindent, ami konvenció volt és természetellenes.

Egyízben átcsábították őt egy esti mulatságra Dalaröbe; de mihelyt odaértek, János nyomban visszafordult. Félénk volt és nem bírta el a hivalkodást és a vígságot. Ezúttal azonban nem azért, mintha alsóosztály lett volna, mert hiszen nem volt már az és nem is érezte már annak magát.

Az aszkézis azonban megedzette akarátát és tetterejét, s mikor megkezdődött Uppsalában a félév, János fogta az utitaskáját és elutazott Uppsalába, noha mindössze egy koronája volt csak és noha azt sem tudta, lesz-e, hol laknia, és lesz-e, mit ennie.

Rejdnél kapott lakást és nyomban hozzá is látott a tanuláshoz.

Az első este kiéhezetten fölkereste Ist, aki az egész nyarat ott töltötte egyedül Uppsalában és még szomorúbbnak látszott, mint rendesen. Egész megjelenése árnyékhoz hasonlított. A magánosság még betegebbé tette a lelkét.

Együtt mentek el hazulról és Is meghívta Jánost vacsorára a Kis Pokolba. Is úgy beszélt, mint rendesen és szétmarcangolta az áldozatát, aki védekezett és visszavágott, támadva az esztétikust. Is nézte, hogy' eszik a kiéhezett János, miközben ő maga a pálinkásüveggel szórakozott. Anyáskodóvá, gyöngéddé lett és pénzt kínált kölcsön Jánosnak. Ez meghatottan megköszönte és elfogadott egy tizkoronást, mert most immár bátran csinált adósságot, hiszen bízott a jövőjében.

Is végül berugott és elkezdett fantáziálni. Majd hirtelen más hangba csapott át, egoistának nevezte Jánost és szemére vetette neki, hogy elfogadta a tiz koronát.

Azt a gyanúsítást, hogy önző, a legkegyetle-

nebb sértésnek érezte János, akivel Krisztus elhitette volt, hogy az ént keresztre kell feszíteni. Egyéniségét kifejlesztette a nyomás alól való felszabadulás és a nyilvánossággal való érintkezés. Azoknak az énjét, akik kiemelkednek a tömegből, megnöveszti a feléjük irányuló közfigyelem, vagy talán éppen azért vonják magukra a közfigyelmet, mert különb az énjük a többiekénél. János érezte, hogy helyes úton tör a célja felé: munkával, akaraterővel és néhány barátja segítségével, nem pedig szemfényvesztéssel és bujkálással. De ez a vád ökölrel csapott az arcába, mert hiszen érintett minden embert, akinek önálló egyénisége volt. Vissza akarta adni a pénzt; de erre aztán Isnek állt följebb, egyszerre gentleman-né vált és tovább romantikuskodott. Jánosnak az volt a benyomása, hogy ez az idealista — gézengúz, aki azért adja a démont, hogy eltitkolja, mennyire sajnálja a tiz koronát.

Egy ideig Is volt Jánosnak az egyedüli társasága, amig pajtásai meg nem érkeztek. Is mindig kifürkészhetetlen, különös, de lebilincselő volt. Végül egy este új oldaláról mutatkozott be. Beszélgetés közben, mialatt János elmondta neki átdolgozott „Áldozár”-jának a tartalmát, Is szeme csillogni kezdett; úgy viselkedett, mintha nem is hallaná, csak nézné Jánost. Majd elégikussá lett, szidta a nőket és végül odalépett Jánoshoz, hogy megcsókolja. A talány egy szempillantás alatt megfejtődött, és János keresztüllátott a sarlatán titkán. Mellen ragadta és egy sarokba hajította a cserépkályha és egy komótszekrény közé. A csöpp test ott hevert összezsugorodva, mint egy zsák. *Ezért* kereste fel hát a vén diák a fiatalok szövetségét! *Ezért*, *ezért*!

Megérkeztek immár a diákok is a félévre, és

valamennyinek sok pénze volt. János ide-oda-vándorolt a táskájával és a könyveivel, de érezte, mennyire megunják, mihelyt sokáig lefoglalta másoknak a pamlagát. Pénzt kért hát kölcsön egy szobára. Nyomorult luk volt a szobája, tábori ággyal, takaró és ágyhuzat nélkül. Nem volt benne gyertyatartó sem, semmi a világon. De lefeküdt az ágyba alsóruhában és tanult egy palackba dugott gyertya fényénél. A barátai hoztak neki hébe-korba ennivalót.

De jött a hideg. János, mihelyt besötétedett, elment hazulról és kölcsönkért egy fűtésnyi fát, amit a táskájában vitt haza. Majd megtanulta egy fizikustól, hogyan csinálhat az ember kőszén-tüzet a feketére égett fából. Azonkívül végighúzódtott a szobáján egy kéménycső is, amely meleg volt minden csütörtökön, amikor mosás volt. János odaállt a cső mellé és két kezét hátra téve tanult a könyvből, amelyet az előbbrehúzott komótszekrényen helyezett el.

A darabot* előadták és hidegen fogadták. A tárgy vallásos volt. A kereszténység és a pogányság kérdésével foglalkozott, s a kereszténységet úgy védelmezte, mint a kor új irányát, nem mint egyháztant. Krisztust magát félretolta a darab, és Istent, az egyetlen igazit, magasztalta Krisztus rovására. Volt a darabban családi összeütközés is, és a nőket, az akkori divatnak megfelelően, a férfi rovására dicsérte a darab.

* A „*Den Fredlöse*“ („A kiközösített“) című egyfelvonásos darabról van szó, amelyet Strindberg az elégetett ötfelvonásos „*Aldozár*“ból írt. Ezt az egyfelvonásost 1871-ben játszották Stockholmban. A fordító.

Néhány mondatban jelezte a szerző azt is, hogy mi a felfogása a költő helyzetéről az életben.

— Férfi vagy, Orm? — kérdi a jarl.

— Csak költő lettem, — feleli Orm.

— Azért nem lett hát belőled semmisesem.

János ugyanis azt hitte akkor, hogy a költő élete árnyékélet; hogy a költőnek nincs én-je, hanem csak egy másik én-ben él. De hát bizonyos, hogy a költőnek nincs én-je, azért, mert nem csak egyetlen én-je van? Talán gazdagabb, mint a többiek, minthogy több én-je van. És miért előnyösebb, ha csak egy én-je van az embernek, mikor ez az egyetlen én semmiesetre sem mondható inkább a miénknek, mint több én? Hiszen ez az egy én sohasem egyéb, mint a szülők, a nevelők, az ismerősök, a könyvek összetett kivonata. Talán azért, mert a társadalom gépezet léteire azt kívánja, hogy egységei, az ének, kerekék, csavarok, géprészek legyenek és korlátolt, automatikus célért dolgozzanak. De hiszen ez esetben a költő, aki egymaga egész gép, többet ér, mint egy géprész.

János a darab öt személyében testesítette meg önmagát. A jarlban, aki a kor ellen küzd; a költőben, aki áttekinti a dolgokat és keresztüllát mindenben; az anyában, aki fellázad és bosszút áll, de bosszúja szimpáthiája révén elerőtlenedik; a lányban, aki szakít az apával, hite miatt; a szeretőben, aki boldogtalan szerelemmel vívódik. János megértette valamennyi szereplőnek a motívumait és szószólója volt valamennyinek. De minden színdarabnak, amelyet átlagemberek számára írnak, akiknek megvan mindenről a kész véleményük, állást kell foglalni legalább is egy pár alakja mellett, hogy megnyerje a maga számára a mindig szenvedélyes és pártoskodó átlag-

közönséget. János ezt nem tudta megtenni, mert nem hitt semmiféle abszolút igazságban vagy igazságtalanságban, annál az egyszerű oknál fogva, mert mindezek a fogalmak viszonylagosak. Az embernek igaza lehet a jövővel szemben, de nincs igaza saját korával szemben; az embernek nincs igaza az idén, de igaza lehet a jövő esztendőben; az apa azt hiheti, hogy a fiúnak igaza van, míg az anya azt hiszi, hogy nincs igaza neki; a leánynak igaza van, mikor azt szereti, akit szeret, de az apa azt hiszi, hogy nincs igaza a lánynak, mikor egy pogányt szeret. Ez a kételkedés. Mért gyűlölik és mért vetik meg az emberek a kételkedőt? Azért, mert a kételkedés fejlődés, a társadalmi ember pedig gyűlöli a fejlődést, mert ez zavarja a nyugalját. De éppen a kételkedés az igazi emberiesség; a kételkedés végződik mindig emberséges ítéletmondással. Csak az ostoba bizonyos a dolgában; csak a tudatlan hiszi azt, hogy megtalálta az igazságot. De a nyugalom boldogság, ezért keresik a pietisták a boldogságot a butaság nyugalmaiban. A kételkedés megőröli a tetterőt, mondják sokan. De jobb vajjon megfontolás nélkül, a cselekedet következményeinek mérlegelése nélkül cselekedni? Az állat és a vadember vakon cselekszik, vágynak és ösztönnek engedelmeskedve; hasonlítanak ebben a cselekvés embereihez!

Jánost, mikor visszaérkezett Uppsalába, megint becsmérő kritikák követték nyomon. Részen igazuk volt, például abban, hogy a darab formája a „Trónkövetelők”-ből kölcsönzött; de ez is csak részben volt igaz, mert János a jéghideg hangot és a nyers nyelvet közvetlenül az izlandi mondákból merítette, az élő tartalmat pedig a saját éléskamrájából.

A gúny üldözte Jánost; olyan embernek tekintették, aki mindenáron költő akar lenni. Ennél gonoszabb gyanúsítás el sem képzelhető.

A nélkülözés, munka és szenvedés közben, egy héttel a kudarc után, levelet kap János a Királyi Színház irodaigazgatójától, hogy utazzék rögtön Stockholmba, mert a király látni óhajtja.

János, beteges gyanakvásában, azt hiszi, hogy tréfát űznek belőle, s a levéllel nyomban eszes barátjához, a természetbúvárhoz, szalad. Ez még ugyanaznap este táviratban megkéri egy színész ismerősét a Királyi Színháznál, hogy kérdezze meg az irodaigazgatótól, írt-e Jánosnak.

János nyugtalanul töltötte az éjszakát, remény és félelem között hányódva ide-oda. Másnap reggel megérkezett a válasz: igaz, és János induljon azonnal. Utazott is rögtön.

Mért nem vonakodott elfogadni a király kegyét, mikor született lázadó volt? Egészen egyszerűen azért, mert nem tartozott bele semmiféle demokratikus pártba; mert nem ígérte meg soha sem az anyjának, sem az apjának, hogy nem fogad el királyi kitüntetést; mert hitt az arisztokráciában vagyis abban, hogy a legjobbak jogosultak az uralkodásra, és mert nem hitte azt, hogy a legjobbak odalent vannak, amit ki is fejezett „A süllyedő Hellasz” című tragédiájában, ahol kigúnyolta a demagógokat. A zsarnokokat gyűlölte, de ez a király nem volt zsarnok. Nem volt hát egyáltalán ok a tétovázásra, sem rajta kívül, sem benne magában.

Leutazott tehát Stockholmba, és a király fogadta. A király akkor nagyon beteg volt. Le volt fogyva, össze volt töpörödve, annyira, hogy fájdalmas benyomást tett. Ott állt nyájasan, hosszú

pipájával, és mosolyogva nézte a csupasz arcú fiatal szerzőt, aki ingadozó léptekkel közeledett feléje az adjutánsok és kamarások sorfala között. A király megköszönte az élvezetet, amelyet a darab szerzett neki. Ő maga is pályázott fiatal korában az akadémián egy viking-tárgyú költeménnyel és szereti az északi ősidőket. Most hozzá akarja segíteni a fiatal diákot a doktorátushoz. A beszélgetést azzal fejezte be, hogy Jánost az udvarnagyi hivatalhoz utasította, ahol elrendelte már az első összeg folyósítását. Később többet fog majd kapni. Említette azt is, hogy ha jól tudja, Jánosnak még egypár éve van hátra a doktorátusig.

Ez azt jelentette, hogy a jövő biztosítva van, és Jánost meghatotta és hálára indította a királynak ez a jósága, akinek oly sok a gondja és oly sok mindenfélére kell gondolnia.

Visszatért Uppsalába és látta két hónapon át, mikép változtatta őt csillaggá a nap világa. Az udvarnag, aki a pénzt kiutalta, megkérdezte tőle, vajjon *később* a minisztériumba vagy a könyvtárba akar-e belépni. Ilyen messzire sohasem értek el és nem értek el még most sem a gondolatai.

Az emberi törekvésnek, úgy látszik, az a fő célja és más nem is lehet, hogy ki-ki a legkevésbé kellemetlen módon élje végig az életét mindhalálig. Ez a cél nem zárja ki azt, hogy mások javával is törődjünk; éppen ellenkezőleg, mert hiszen a kellemes élethez hozzátartozik az a tudat is, hogy mások jogát szükségtelenül nem sértettük meg. Éppen ezért csakis jogszerűen szerzett gazdagság ajándékozhatja meg az embert kellemes élettel; éppen ezért oly pálya, amely másokat eltapos vagy megöl, nem teheti kelle-

messé az életet; és éppen ezért nem erkölcstelen az utilitarizmus, vagyis az a világfelfogás, amely mennél több ember számára akarja a boldogságot.

János, minden aszkézis ellenére is, boldognak érezte magát. Boldogsága abban a félbizonyosságban állt, hogy most immár úgy élheti tovább az életét, hogy a létfentartás eszközeinek bizonytalanságával együttjáró nagyobb fájdalmak nem fogják többé gyötörni. Létét az ínség fenyegette már, s most íme biztos révbe jutott.

Ajándékképen visszakapta íme az életét, és az élet öröm, mikor az ember fejlődőben van még. Melle, amelyet az éhezés és a túleröltetés behorpasztott, újra kifeszült, háta kiegyenesedett, az életet nem látta többé oly szomorúnak, mint azelőtt. Meg volt elégedve a sorsával, ezért látta derűsebbnek az életet, és hálátlan lett volna, ha most az elégületlenekhez csatlakozik.

De mindez nem sokáig tartott. Mikor látta, hogy régi pajtásai körülötte mikép törekszenek tovább is előrejutni régi helyzetükben, amelyen az ő szerencséje nem változtatott, úgy érezte, hogy diszharmónia zavarta meg kapcsolatukat. Pajtásai megszokták, hogy úgy támogassák őt, mint aki rájuk szorul; most ellenben nem volt szüksége többé erre a támogatásra. Szerették Jánost, mert pártfogolhatták, és megszokták, hogy maguk alatt lássák őt. Mikor most följutott melléjük és föléjük, természetesen azt tapasztalták, hogy János megváltozott. A megváltozott viszonyok szükségszerűen megváltoztatták Jánost. Az, aki bajban van, nem oly merész, mikor véleményt mond, és nem oly gerinces, mint az, aki révbe jutott. János megváltozott pajtásai számára, de hát ezért rosszabb lett? Hiszen az öné-

zet egyébként értékes árucikk. Szó, ami szó, János sértette csak a többieket a boldogságával, és még inkább azzal, hogy most immár boldoggá akarta tenni a többieket is.

Az ajándék kötelezettségekkel járt, és János nyomban jelentkezett is különórákra és szeminárium előadásokra. A félév végén levizsgázott a filológiából, a csillagászatból és az államtudományból, de valamennyi tárgyból rosszabb eredménnyel, mint remélte. Egyrészt túlsokat tanult, másrészt túlkeveset.

Vizsga közben rendszerint afáziás rohamot kapott.* Ott ült a helyén és nem felelt, noha többet tudott, mint amit kérdeztek tőle. Ilyenkör aztán felébredt benne a dac, jött az önkínzás, és elkedvetlenedve legjobban szerette volna faképnél hagyni az egész vizsgát. A tankönyveket megkritizálta, és becstelennek érezte magát, mert olyasmit tanult, amit megvetett. A szerepből, amelyet kapott, kezdett kinőni, és elkiváncozott, el akárhová, csak innen szabaduljon.

Nem mintha az ajándékot jótékonyságnak érezte volna. Hiszen ösztöndíjról volt szó, érdemnek a jutalmáról, olyasmiről, amit művészemberek minden időkből el szoktak fogadni, hogy kiképezhessék magukat. És a királyi adományozó nem is az uralkodó volt, hanem személyes barátja és bámulója. Az ajándék éppen ezért nem is be-

* A fiziológia ezt a betegségi formát a bal homloktekerény sérüléseinek tulajdonítja. És Jánosnak valóban volt is két forradása a bal szeme fölött, az egyik egy baltacsapás, a másik egy kő emléke, amelynek erősen nekivágódott, mikor egyszer leszaladt a Csillagvizsgáló dombjáról. Ennek az afáziának akarta János tulajdonítani azt a legyőzhetetlen nehézséget is, amellyel a szónoklás és az idegen nyelven való beszéd járt a számára. *Strindberg jegyzete.*

folyásolta semmiféle kényszerrel lázongó gondolatait; mindössze annyi volt a hatása, hogy egy pillanatra elhitette vele, hogy a világon minden rendben van, azért, mert ő jól érezte magát. Ellenzéki sége is mélyebben szántóvá lett immár, s a visszásságok okát nemcsak abban látta, hogy az állam alkotmánya monarchikus volt; azt sem hitte, mint a pogányok, hogy az évi termés jobb lesz, ha a királyt lemészárolják az istenek oltárán.

Édesanyja örömkönnyeket sírt volna, ha megéli fia kitüntetését, annyira arisztokrata volt.

Demokraták vagyunk fel a trónörökösиг mindannyian annyiban, hogy azt, ami odafönt van, lekívánjuk magunkhoz; de ha egyszer feljutottunk a magasba, nem akarjuk, hogy lerántsanak onnan. Arról van szó, vajjon az, ami odafönt van, különb-e szellemi értelemben, és hogy valóban odafönt kell-e lennie. Ez volt az, amiben János most immár kételkedni kezdett.

BOMLÁS.

(1872.)

A tavaszi félév kezdetén együvé költözött János egy idősebb pajtásával, hogy folytassa tanulmányait. Mikor most elő kellett vennie újra a régi könyveket, amikből már oly régóta tanult, undor fogta el. Agyveleje tele volt benyomással, költői anyaggal, és nem akart többet befogadni; munkához látott már a fantázia és a gondolat, és nem engedhette át az emlékezőtehetségnek az egyeduralmat. Jelentkezett a kétely és az apáthia, és János néha egész nap a pamlagon hevert. És egyidejűleg ébredezett benne az a vágy, hogy szabaduljon mindentől és kikerüljön az életbe, a tevékenységbe. De a királyi ösztöndíj bilincsekben tartotta. Kötelezettségeket rótt rá. Hiszen, mikor elfogadta, kezet adott rá, hogy leteszi a doktorátust, és félig le is tette már.

Hozzálatott hát a filozófia tanulásához; de mikor a filozófia történetét olvasta, megállapította, hogy valamennyi rendszer egyformán érvényes vagy nem érvényes, és saját gondolata ellenállt minden idegen gondolatnak.

A Runa-Szövetségen meghasonlás és petyhüdség vett erőt. Felolvasták egymásnak összes ifjúkori verseiket és nem alkottak semmi újat, úgyhogy az összejöveteleket csakis a puncs kedvéért tartották meg. Is újra elárulta magát; jele nete támadt egy másik testvérrel; kidobták, kést rántott, megverték. Később nevetséges ürüggyel kimentette magát, de ezentúl már csak csúfolódni szoktak vele, mert rájöttek, hogy bölcsességét a diákegyesületek folyóirataiból merítette, amiket a többiek nem tudtak felhasználni.

A félév elején különben az esztétika tanára is alapított egy esztétikai egyesületet, amely a Runát fölöslegessé tette.

Ennek az egyesületnek az egyik ülésén tört ki először Jánosból a lázadás minden tekintély ellen. Aznap este ivott ugyanis és félig be is csípett. A tanárral való beszélgetés közben gyűlékony kérdésekre terelődött a szó, és János a vita hevében annyira megfélekedezett rendes tartózkodásáról, hogy azt a kijelentést tette, hogy Dante meglehetősen jelentéktelen az emberiség szempontjából, és értékét nagyon is túlbecsülik. Jánosnak egész csomó jó érve volt, de mégsem tudta kifejteni az álláspontját, mikor a tanár szorongatta és az egész gyülekezet odasereglett a vitatkozók köré, akik beszorultak a sarokba a kályha mellé.

János először is azt akarta mondani, hogy a „Commedia” kompozíciója nem eredeti, hanem nagyon is közönséges forma, amelyet nem sokkal Dante előtt felhasznált Albericus is a maga víziójában. Azt akarta állítani, hogy Dante nem foglalkozhatott össze ebben a költeményben kora egész műveltségét és gondolatvilágát, mert önmaga annyira műveletlen volt, hogy görögül sem tudott.

Dante nem volt filozófus, mert a gondolatot a ki-nyilatkoztatás bilincseibe verte, s éppen ezért nem is volt sem a renesszansznak, sem a reformáció-
ciónak előharcosa. Nem volt hazafi sem, mert az Isten kegyelméből való német császárságnak hód-
dolt. Legfőlebb firenzei helyi hazafi lehetett. És nem volt demokrata sem, mert folyton a pápaság és császárság egyesítéséről álmodozott. Nem a pápaságot támadta, hanem néhány pápát, aki erkölcstelen életet élt, úgy, mint maga Dante is fiatal korában. Szerzetes volt, igazi idióta gyer-
meke saját korának, amelyet nem előzött meg egy lépéssel sem, mert hiszen a meg nem keresz-
telt gyermekeket a pokolba küldi. Korlátolt roya-
lista volt, aki Brutust a Sátánnal együtt a pokol gyújtópontjába helyezi. Híjával volt minden ön-
kritikának, mert a legnagyobb bűnök közé sorozza a hálátlanságot a barátokkal szemben és az áru-
lást a haza ellen, holott ő maga barátját és mes-
terét, Brunetto Latinit, a pokolba juttatta, VII. Henrik német császárt pedig támogatta saját szü-
lővárosa, Firenze, ellen. Rossz ízlése volt, mert a világ hat legnagyobb költője közé sorolja Homero-
son, Horatiuson, Lucanuson, Ovidiuson és Virgi-
liuson kívül — sajátmagát is. Modern emberek, akik oly szigorúan elítélnék minden botrányt, mi-
kép magasztalhatják Dantét, aki költeményével oly sok élő személyt és családot megbecstelenít-
ett és saját szeretett szülővárosát is meggyalázta, mert ezt teszi, mikor a pokolban a tolvajok kö-
zött ott talál öt firenzei nemest is és így tör ki:

Örülj, Firenze, oly nagy vagy te hírrel,
hogy tengereket s földet ver a szárnyad,
és nagy neved a mély pokolig ér el.

Népedből ott rablók közt öten állnak
olyak, hogy én szégyeltem magam értük,
s neked se nagy dicsőségedre válnak.

Amít hajnalkor álmodunk, megéljük:
mi is megérjük nem sok idő múlva,
mít Prátó kíván, s mások, hogy megérjük.

És ha most jönne, korán az se volna,
s ha jönni kell, most jöjjön, és ne később!*

Mint rendesen, a vita most is úgy folyt, hogy a támadó és a védekező szempontjai váltakozva követték egymást. János be akarta bizonyítani, hogy a tanár álláspontjából a „Commedia” nem egyéb, mint röpirat; de a tanár erre frontot változtatva, ráhelyezkedett az ellenfél álláspontjára, és úgy vélte, hogy János csak nem fogja helyteleníteni a „Commediá”-t, mint röpiratot. János erre azt felelte, hogy ő csakugyan röpiratnak tartja a „Commediá”-t, nem pedig örök értékű óriási költeménynek, mint ahogy a tanár mondta külön órájában, mert ez tévedés. A tanár erre újra frontot változtatott és azt kívánta, hogy a költeményt saját kora szempontjából ítéljék meg.

— Ez rendben van, — felelte János, — csak hogy ön a mi korunk és az összes eljövendő korok szempontjából ítélte meg; tehát nem volt igaza. De saját kora szempontjából sem mondható korszakalkotó műnek, mert nem előzi meg saját korát, hanem benne marad, sőt jobban mondva utána kullog. A „Commedia” olasz nyelvemlék, semmi több, és éppen azért nem is volna szabad svéd

* A *Pokol* XXVI. énekének bevezető sorai. *Babits* Mihály klasszikus Dante-fordításából. *Prátó*, Firenze szomszédvárosa, Firenze pusztulását kívánta. Erre mondja Dante, hogy „ha jönni kell, most jöjjön”. A fordító.

egyetemen olvastatni, mert a nyelve elavult és mert — ez az utolsó szavam! — sokkal jelentéktelenebb mű, semhogy helyet kaphatna a művelődés fejlődési láncolatában.

A vita eredménye az volt, hogy Jánost mindenki arcátlannak és félbolondnak nézte.

Ez után a kirobbanás után János kimerült és képtelenné vált minden munkára. Undorodott az egész élettől ebben a városban, ahol nem érezte magát otthonosan. Pajtásai figyelmeztették, hogy pihenjen, mert túlságosan sokat dolgozott. Ez igaz volt.

Tervek kezdtek most kavarni újra benne, de következmények nélkül. A lelke bomladozóban volt, mintha füstté oszlott volna, és rendkívül érzékeny lett. A szürke, piszkos város gyötörte, a vidék kínoztta. Egy pamlagon hevert és egy német folyóiratnak a képeit nézegette. A más országokból való tájak képe úgy hatott rá, mint a zene. Zöld fák és kék tavak után vágyódott, falura akart utazni; de még csak február volt, a levegő szürke volt mint a zsákvászon, minden út, minden ösvény csupa sár.

Mikor leglevertebb volt, fölkereste barátját, a természettudóst. Ennek herbáriumai és mikroszkópiumai, akváriumjai és fiziológiai preparátumai felüdítették Jánost. De leginkább felüdítette őt a csendes, békés ateista, aki nem törődött a világ folyásával, mert tudta, hogy ő a maga csekély erejével többet használ a jövőnek, mint a költő a maga görcsös felbuzdulásaival. De volt azért ebben a pajtásban valami régi esztétikai hajlandóság is, mert festeni szokott olajfestékekkel. Ez rendkívül érdekelt Jánost. Milyen nagyszerű volna megfesteni egy zöldelő tájat ennek a szörnyű

tavaszi télnek a ködös világában és felakasztani a képet szobája falára!

— Nehéz dolog a festés? — kérdezte János.

— Isten ments! Könnyebb, mint a rajzolás. Próbáld meg!

János, aki komponált már minden aggodalom nélkül egy dalt gitárkiséréttel, nem tartotta a festést sem képtelenségnek. Állványt, festéket és ecseteket kért kölcsön, hazament és bezárkózott. Kivett egy képeslapból egy rajzot, amely várómot ábrázolt, és ezt lemásolta. Mikor látta, hogy a kék festék úgy hat, mint a derült ég, elérzékenyült, s amikor zöld bokrokat és pázsitot varázsolt elő, kimondhatatlanul boldog lett, mintha hasist evett volna.

Az első kísérlet sikerült. De most egy festményt akart lemásolni. Ez sehogyse ment. Minden zöld és barna lett; nem tudta festékszíneit az eredeti kép tónusaira hangolni. Erre aztán mélységesen kétségbeesett.

Egyszer, amikor be volt zárkózva, hallotta, hogy a külső szobában lakótársa egy vendéggel beszélget. Susogtak, mintha valami betegről beszéltek volna.

— Most még fest is! — mondta a lakótárs nagyon levert hangon.

Mit jelentett ez? Zavarodottnak tartották őt? Igen, most már értett mindent! Igazuk volt! Tűnődni kezdett sajátmagán és mint minden tépelődő természet, arra a következtetésre jutott, hogy meg van háborodva. Mitévő legyen? Ha bezárnák őt, bizonyosan megbolondulna. Jobb lesz a dolgot megelőzni, gondolta, s minthogy emlékezett rá, hogy hallott egyszer beszélni egy vidéki magán-elmegyógyintézetről, ahol szabadon járnak a bete-

gek és a kertben dolgoznak, írt rögtön az igazgatónak.

Kisvártatva barátságos választ kapott, hogy nyugodt lehet. A levél írója tudakozódott Jánosról a pajtásainál és ismeri immár a lelki állapotát. Olyan válságról van szó, amelyen át kell esnie minden érzékeny természetnek, stb., stb.

Ez a veszedelem elmúlt tehát. De János kívágyódott, ki az életbe, akárhová.

Egyik nap látja hogy egy vándorszínésztársaság érkezett a városba. Azonnal írt az igazgatónak és jelentkezett bemutatkozó fellépésre. Választ nem kapott és nem is kereste föl az igazgatót.

Így hányódott ide-oda, míg végül közbe nem lépett a sors és meg nem szabadította. Eltelt három hónap és az udvarnagyi hivataltól újabb pénzküldemény nem érkezett. Pajtásai azt tanácsolták neki, írjon az udvarnagnak és kérdezze meg tőle udvariassen, hogy áll a dolog. János így is tett és azt a választ kapta, hogy „sohasem volt szó rendszeresen fizetendő előírányzatról, hanem csak Őfelsége egyszeri ajándékaról; de Őfelsége, tekintettel a nyomasztó körülményekre, kegyes volt még egyszer további 200 koronát engedélyezni, mely összeg egyidejűleg ki is utalványoztatott“.

János először megörült, mert most immár szabad volt; de aztán nyugtalanította őt ez a fordulat, mert hiszen az ujságok azt írták, hogy ösztöndíjas lett, és a király valóban ösztöndíjat értett azokra az „évekre“, amíg le nem teszi a doktorátust. Az udvarnag pedig megcsillagította előtte a jövőt is, már pedig 200 koronával senki sem alapozhatja meg a jövőjét.

Találgatták mindenféleképp a fordulat okát. Voltak, akik azt tartották legvalószínűbbnek,

hogy a király megfélekezett a dologról; mások azt, hogy vagyoni viszonyai nem engedték meg neki, mert tudták róla, hogy a jóakarata nem mindig vetett számot a lehetőséggel.

Senkisem helytelenítette a dolgot, János pedig örült lelke mélyén, csak ne lett volna bizonyos mértékben megszegyenítő is az ösztöndíj megvonása. Hiszen még azzal is meggyanúsíthaták, hogy csak a szája járt. Akik azt hitték, hogy a király megvonta Jánostól a „kegyét“, azok annak tulajdonították ezt, hogy János, amikor karcsonykor és újévkor Stockholmban volt, elmulasztott tisztelegni a királynál. Mások abban keresték az okot, hogy János nem a kellő formák között juttatta el a királyhoz „A sülyedő Hellasz“ című kinyomtatott tragédiáját, mert egyszerűen felküldte csak a kastélyba a könyvet, ahelyett, hogy személyesen nyújtotta volna át; ettől azonban visszatartotta őt az egyenessége.

Tíz évvel később egészen új magyarázatát hallotta János a „kegyvesztés“nek. Azt állították ugyanis, hogy gúnyverset írt a királyról! De ez a história „tisztára“ költemény volt, valószínűleg az egyetlen „tisztá“ munka, amellyel a történet roszhírű terjesztője megajándékozta az utókort.

A tény tény maradt, és János most már gyorsan határozott! Stockholmba akart utazni, hogy irodalommal foglalkozzék, és ha csak lehet, író legyen, ha hivatottsága alaposnak bizonyulna.

Lakótársa magára vállalta, hogy fedezi a visszavonulást, és azt beszélte, hogy Jánosnak Stockholmban kell élnie egy ideig, hogy házigazdája ne nyugtalankodjék, és János a lakbért, amely csak a félév végén vált esedékessé, időközben megszerezhesse.

Búcsúünnepet tartottak. János köszönetet

mondott sok jóbarátjának és elismerte, hogy mindenki lekötelezettje a környezetének, mert az egyéniség nem sajátmagából fejlődik ki, hanem mindenki másnak, akivel érintkezésbe jut, kiszív egy-egy csöppet a lelkéből, mint ahogy a méh milliónyi virágból gyűjti a mézét, amelyet mégis ő maga dolgoz fel és a sajátjaként ad ki magából.

Igy utazott el, ki az életbe, el az álmok és a múltak országából, hogy saját korában és a valóság világában folytassa életét. De erre az életre rosszul készült föl és az egyetem nem az élet iskolája volt. Érezte is, hogy elkövetkezett a döntés órája. Egy rosszul sikerült beszédben legénybúcsúnak nevezte az ünnepet, mert most immár férfivá kell lennie, aki maga mögött hagyja a gyermekéveket; be kell illeszkednie a társadalomba és hasznos polgárrá kell lennie, aki a saját kenyerét eszi.

Ezt hitte is akkor; de csakhamar rá kellett jönnie, hogy a nevelés alkalmatlanná tette őt a társadalom számára. És amikor nem tudott beletörődni abba, hogy kiközösített tagja legyen a társadalomnak, ébredezni kezdett benne az a kétség, vajjon nem bűnös-e nevelésében a társadalom is, amelybe beletartozik az iskola és az egyetem is, és vajjon nincsenek-e a társadalomnak is fogyatkozásai, amelyeket meg kell gyógyítani.

TARTALOM

	Oldal
<i>A fordító bevezető megjegyzése</i> — — — — —	3
<i>A forrongás évei</i> — — — — —	5
1. A pitvarban (1867) — — — — —	7
2. Lenn és fönn (1867—1868) — — — — —	34
3. Az orvos (1868) — — — — —	80
4. A függöny előtt (1869) — — — — —	98
5. Hogy lesz arisztokratává? (1869) — — — — —	112
6. A függöny mögött (1869) — — — — —	125
7. Író lesz (1869) — — — — —	136
8. A Runa-szövetség (1870) — — — — —	144
9. A könyvekben és a színpadon (1870) — — — — —	173
10. Ziláltság (1870) — — — — —	184
11. Idealizmus és realizmus 1871-ben (1871) — — — — —	200
12. A király pártfogoltja (1871) — — — — —	240
13. Bomlás (1872) — — — — —	253

OSZK

„UJSÁGÜZEM“
KÖNYVKIADÓ ÉS
NYOMDA R.-T.
BUDAPEST

13 474
152

Strindberg

Egy lélek
fejlődése

